HUMANIST

UITGAVE VAN HET HUMANISTISCH VERBOND

NR. 10 DEC. 1987/NR. 1 JAN. 1988

BEELDVERRUIMENDE MIDDELEN
LEZEN, SCHRIJVEN EN REIZEN

HET MAANDBLAD
HUMANIST
IS EEN UITGAVE VAN HET
HUMANISTISCH VERBOND

42ste jaargang
december 1987/januari 1988
nummer 10/nummer 1

postbus 114, 3500 AC Utrecht,
Telefoon 030-318145

REDAKTIE

Hes van Huizen
Ingeborg van Teeseling

VORMGEVING

Hes van Huizen
Rik Tazelaar

MEDEWERKERS

Bert Boelaars
Ingrid Cramer
Rémi van der Elzen
Charles Groenhuysen
André Hielkema
Theodor Holman
Tom Janssen
Jan Glastra van Loon
Albert Nieuwland
Ida Overdevest
Michel Pellanders
Chris Pennarts
Dick van der Peijl
Martin Šimek
Liesbeth Sluiter
Gerdie Snellers
Frits Stoffels
Chiel Verduijn
Sylvia Weve
Martin de Zoete (sekr.)

REDAKTIEKOMMISSIE

Henk Smit (voorzitter)
Mettha de Nachtegaal
Hans Martens
Bram Roozendaal

Verschijnt ook op cassette voor mensen met een handicap.
Informatie: ledenadministratie HV 030-318145
Tekening omslag: Sylvia Weve
Kopij voor het februarinummer moet uiterlijk 11 januari bij de redaktie zijn. Kopij sturen naar: Redaktie Humanist, postbus 114, 3500 AC Utrecht.
Dit blad is gedrukt bij Brouwer Offset bv, Utrecht.

(advertentie)

De Stichting Humanistisch Bejaarden Centrum „Mandala" te Apeldoorn, aangesloten bij de Humanistische Stichting Bejaarden Huisvesting, bestaat uit een verzorgingshuis met 121 bewoners en uit 33 aanleunwoningen, en heeft ongeveer 60 medewerkenden.

Het bestuur roept kandidaten op voor de funktie van

HUMANISTISCH GEESTELIJK RAADSVROUW/MAN

Werkzaamheden:
- het zorgdragen voor een aanbod van geestelijke verzorging ten behoeve van de bewoners
- het bijdragen aan een goed leefklimaat op basis van humanistische principes
- het bieden van ondersteunende aktiviteiten ten behoeve van medewerkenden

Gevraagd:
- een (afgeronde) opleiding aan het Humanistisch Opleidings Instituut
- affiniteit met de problematiek van het ouder worden

Geboden wordt:
- een aanstelling van 8 uur per week, met de mogelijkheid van uitbreiding tot 12 uur per week
- een rechtspositie volgens de richtlijnen van de CAO voor bejaardenhuizen
- salariëring in schaal 11 van die CAO, afhankelijk van opleiding en ervaring
- aanstelling geschiedt bij de HSGV, Utrecht

De aanstelling geschiedt in overleg met het Humanistisch Verbond, coördinator: Mw. P. Hobbelman, tel. 030-318145.
Eveneens informatie te verkrijgen bij Dhr. R. J. Vernes, direkteur van „Mandala", tel. 055-555400.

Sollicitaties dienen binnen drie weken na het verschijnen van dit blad gericht te worden aan het bestuur, p/a Bejaarden Centrum Mandala, Postbus 9004, 7300 DE Apeldoorn.

(advertentie)

STICHTING
STEUNFONDS
PRAKTISCH
HUMANISME
OUDKERKHOF 11, 3512 GH UTRECHT
TELEFOON 030 - 322786
BANK C&E 69.97.13.889

GIRO 6168

Gaat u uw testament opmaken? Denk dan ook aan een legaat voor het Steunfonds.

Ieder jaar worden de bedragen voor vrijstelling van Schenkings- en Successierecht naar boven aangepast. In 1987 is ƒ 13.234,– van Schenkings- en Successierecht vrijgesteld. Tot dit bedrag kunt u dus vrij aan het Steunfonds legateren.
Voor meer informatie: Marga van der Lans, medewerkster Steunfonds (030-322786).

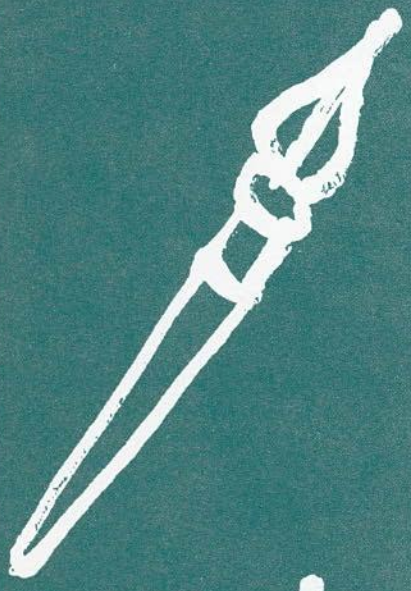

40 PAGINA'S BEELDVERRUIMENDE MIDDELEN

LEZEN

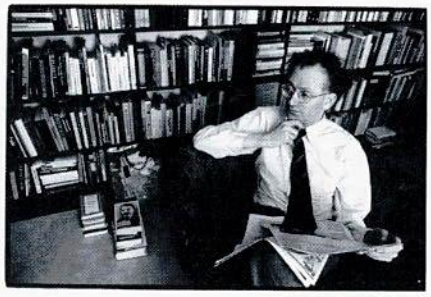

Martin van Amerongen: Ik lees altijd met een geslepen potlood in de hand ..... pag. 6

Kinderen lezen om zich lekker te voelen..... pag. 10
Kees Fens: The gentle art of reading ..... pag. 13
Vroeger drukten Nederlanders meer boeken dan ze lazen .... pag. 16

SCHRIJVEN

Martin Veltman: Ik schrijf heel goed als ik me treurig voel..... pag. 20

Een kijkje bij een kursus kreatief schrijven..... pag. 24
Theodor Holman dicht zich van de haiku naar het sonnet..... pag. 28

REIZEN

Cees Nooteboom: Ik reis zoals 'n ander van slagroomtaartjes houdt..... pag. 32

Ergens zijn waar je niet bent. Dick van der Peijl in China ..... pag. 38
Inez van Dullemen: Ineens ben jij de vreemde vreemdeling.. pag. 41
Het tweede thuis van een korrespondent ..... pag. 42

Het Kritisch Denkerslexicon: een overzicht van moderne denkers en hun werk

onder redactie van: dr. H.J. Achterhuis - filosoof/theoloog; prof.dr. J. Sperna Weiland - wijsgerig antropoloog; mw. S.E. Teppema - docente filosofie; dr. J. de Visscher - docent kunstfilosofie

Uniek en waardevol naslagwerk

Regelmatig verschijnen monografieën, losse beschouwingen over en historische overzichten van moderne denkers en hun werk. Maar een systematisch en tegelijkertijd historisch overzicht van moderne denkers van na 1945 met name interessant voor onderwijs- en documentatiedoeleinden ontbrak tot voor kort vrijwel geheel.
Het Kritisch Denkerslexicon biedt u dit overzicht en bevat monografieën over de belangrijkste denkers van 1945 tot heden. Bovendien beperkt het Lexicon zich niet alleen tot het werk van filosofen, ook het werk van denkers op het gebied van geschiedenis, theologie, sociologie, psychologie, pedagogie, psychiatrie, antropologie en economie komt aan bod.
Het Lexicon is een waardevol naslagwerk voor wie beknopte maar diepgaande informatie over een bepaalde denker zoekt.

Vaste structuur

De informatie die het Lexicon geeft heeft een vaste structuur. Eerst wordt in enkele bladzijden een schets gegeven van het leven van de behandelde denker. Daarna volgen een beschrijving en een kritische beschouwing van zijn of haar werk. Tenslotte zijn een primaire en een secundaire bibliografie opgenomen.

Kwaliteit en toegankelijkheid

De redactieleden schrijven bijdragen, selecteren – indien nodig – deskundige auteurs voor het behandelen van bepaalde denkers en bewaken de kwaliteit en de toegankelijkheid van de geboden informatie.

De volgende denkers zijn voorlopig geselecteerd voor opname in het Lexicon:

A. Adler / Th.W. Adorno* / L. Althusser / L. Apostel* / H. Arendt* / R. Aron / A.J. Ayer* / K. Barth / R. Barthes / S. de Beauvoir / J.H. van den Berg / E. Berlinguer / E. Bloch* / D. Bonhoeffer / J.L. Borges* / P. Bourdieu* / M. Buber* / R. Bultmann / A. Camus* / F. Capra / R. Carnap* / E. Carp / M. Che Dong / Che Guevara / N. Chomski / E.M. Ciorán / J. Derrida* / J. Dewey / M. Djilas / W. Drees / K. von Dürkheim / U. Eco* / A. Einstein / M. Eliade* / N. Elias / F. Fanon / P. Feyerabend / M. Foucault / P. Freire / B. Friedan / M. Friedman / E. Fromm* / H.G. Gadamer / J.K. Galbraith / R. Garaudy / R. Girard* / M. Ghandi / A. Gorz / D. Ben Goerion / J. Habermas / D. Hammarskjøld / M. Heidegger* / D.R. Hofstadter / M. Horkheimer / I. Illich* / L. Irigaray / R. Jacobson / K. Jaspers* / C.G. Jung / M.L. King / H. Kissinger / A. Koestler / L. Kolakowski* / J. Kool-Smit / J. Kristeva / Th. Kuhn / H. Küng / J. Lacan / R. Laing / C. Lasch* / E. Le Roy Ladurie* / E. Levinas* / C. Lévi-Strauss* / E. Mandel / G. Marcel / H. Marcuse / A. Maslow / M. Merleau-Ponty / G. Myrdal / K. Nkrumah / R. Nozick / J. Nyerere* / J. Ortega y Gasset / J. Piaget / K.R. Popper* / J. Presser / J. Rawls* / P. Ricoeur* / C. Rogers / A. Röling / A. Romein / J. Romein / Th. Roszak / G. Rubin / J.-P. Sartre / E. Schillebeeckx / A. Schweitzer / B.F. Skinner / D. Sölle / G. Steiner / S. Suzuki / P. Teilhard de Chardin* / E. Thompson / P. Tillich / J. Tinbergen / P. Togliatti / A. Toynbee* / P. Watzlawick / F. von Weizsäcker / A.N. Whitehead / L. Wittgenstein*

* Deze denkers zijn in het Lexicon opgenomen.
De onderstreepte denkers zijn opgenomen in de eerstvolgende aanvulling die rond de jaarwisseling zal verschijnen.

Blijvend actueel

Het Kritisch Denkerslexicon is een losbladige uitgave en telt op dit moment 430 pagina's. De losbladige vorm maakt het mogelijk de artikelen up-to-date te houden, nieuwe denkers toe te voegen en de namen- en verklarende begrippenlijst aan te passen aan de ontwikkelingen van het Lexicon.
Per jaar verschijnen drie aanvullingen van circa 140 pagina's. De prijs per pagina is f 0,40. De prijs van het hoofdwerk is f 154,50 (incl. btw en excl. verzendkosten). Voor de aanvullingen geldt een prijs van circa f 56,– (excl. btw en incl. verzend- en administratiekosten).
Van 26 november tot 26 december geldt een aanbieding. Indien u voor die datum bestelt profiteert u van een korting van f 55,– en betaalt u slechts f 99,50.
Indien u het hoofdwerk bestelt, neemt u daarmee automatisch een abonnement op de aanvullingen.

Dit is de waarde

Het Lexicon is een documentatiebron die u compacte en kwalitatief hoogwaardige informatie biedt. De teksten bevatten een schat aan objectieve informatie, die in veel gevallen elders niet te vinden is. En tenslotte heeft u de garantie van de ter zakekundige redactie.
U kunt het Lexicon of meer informatie daarover bestellen m.b.v. de antwoordcoupon.
U kunt de antwoordcoupon (of een kopie) in een gesloten envelop ongefrankeerd verzenden naar Samsom Uitgeverij bv, Antwoordnummer 10155, 2400 VB Alphen aan den Rijn. Telefonisch bestellen is ook mogelijk, het nummer is (01720) 6 15 33.

Antwoordcoupon

☐ Zend mij meer informatie over het Kritisch Denkerslexicon

☐ Zend mij rechtstreeks/via boekhandel* .....
ISBN 65 00734 2

..... ex. van het Kritisch Denkerslexicon en noteer mij voor een abonnement op de aanvullingen van tenminste een jaar en daarna tot wederopzegging.
Tot 26 december geldt een speciale prijs voor het hoofdwerk. Ik betaal in plaats van f 154,50 slechts f 99,50 (incl. btw, excl. verzendkosten). De prijs per aanvulling is ca. f 56,– (excl. btw en incl. verzendkosten).

Naam instelling: .....

t.a.v.: ..... m/v

Adres: .....

Postcode/plaats: .....

Telefoon: .....

Datum: ..... Handtekening:

* Als u levering via de boekhandel wenst s.v.p. hier de naam van uw boekhandelaar invullen.

W 81662 C

BEELDVERRUIMENDE MIDDELEN

Zo af en toe slaat het toe, de dagelijkse werkelijkheid. Realiseer je je opeens hoeveel verschil er zit tussen hoe je vindt dat het leven eruit zou moeten zien en hoe het is als de wekker afgaat. Dat gevoel komt bij vlagen en levert onrust op. Onrust en melancholie. Heimwee naar het volmaakte.

Mensen zullen altijd bijven zoeken. Proberen te ontsnappen uit de beperkende realiteit, die uitroeptekens zet op plaatsen waar vraagtekens zouden moeten staan. En zo het zoeken en zeker het vinden blokkeert.
Zoveel gedachten, zoveel methoden: muziek, film, praten met vrienden, een eindje lopen. Wij kozen voor drie manieren: lezen, schrijven en reizen. Drie gradaties van aktie, steeds de rug een beetje rechter. Op de bank, aan tafel en voor reizen zelfs „on the road". Drie mogelijkheden om te zoeken, op weg naar het onbereikbaar volmaakte. Wij vatten alle clichés samen en noemden ze „beeldverruimende middelen". Systemen om buiten jezelf te raken, je blik te verbreden, je horizon te verruimen en verder te kijken dan je neus lang is.

Lezen, schrijven, reizen. Een drieluik van beeldverruimende middelen. Met steeds om te beginnen de deskundige aan het woord, de professional die van het zoeken zijn vak heeft gemaakt.
Drie mannen van rond de vijftig. Eén generatie, verschillende manieren van kijken. Martin van Amerongen, Martin Veltman en Cees Nooteboom. Lezer, schrijver en reiziger. En soms alledrie tegelijk. Zij geven in deze speciale Humanist de eerste aanzet tot meer duidelijkheid in het zoeken. En wie weet ook wel in wat verder ligt, het vinden zelf.

LEZEN SCHRIJVEN EN REIZEN

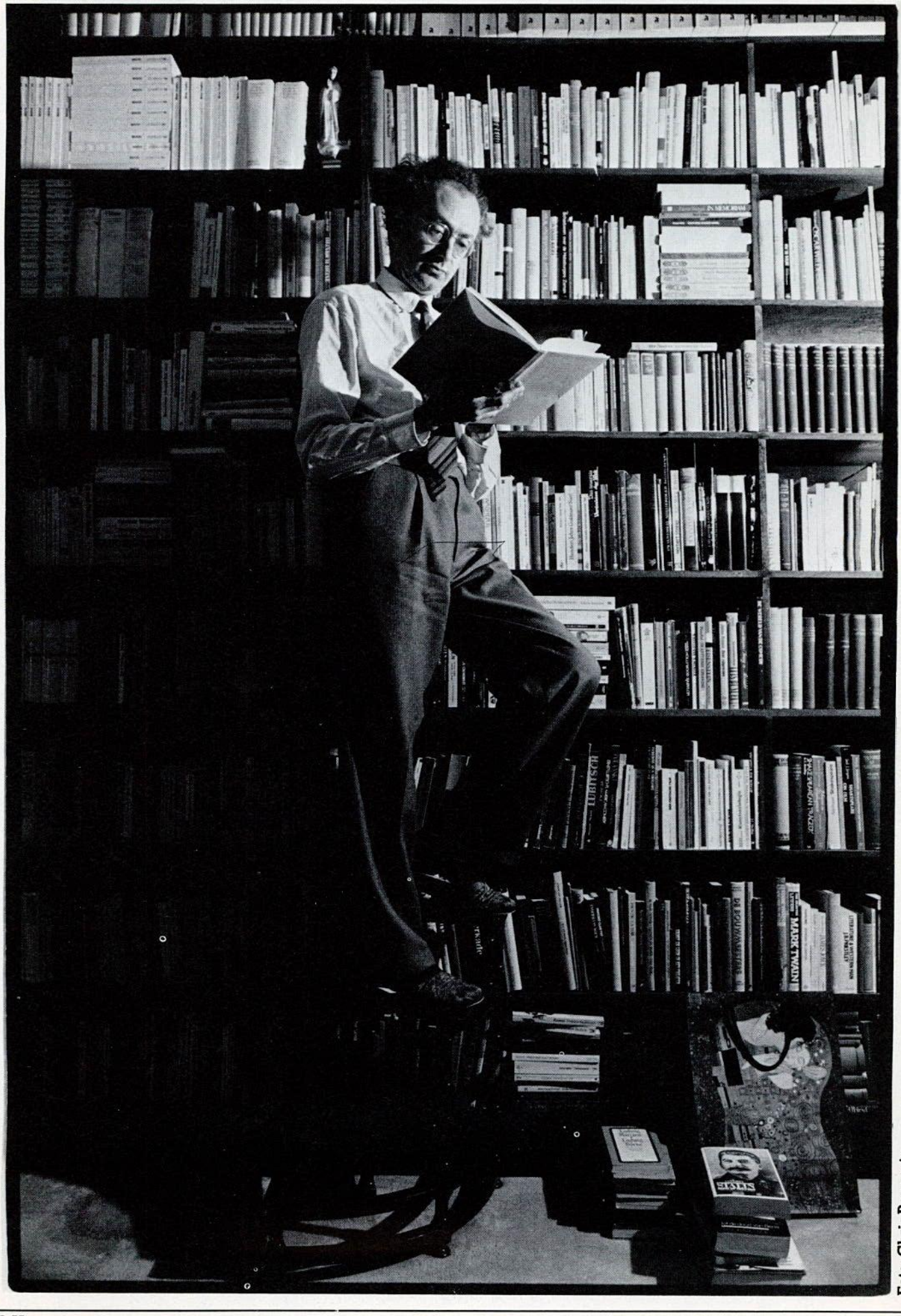

Foto: Chris Pennarts

MARTIN VAN AMERONGEN:

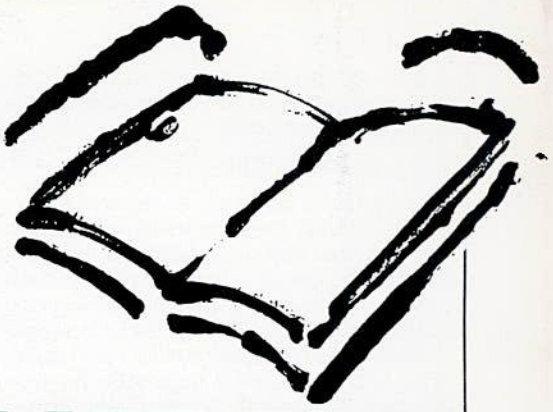

IK LEES ALTIJD MET EEN GESLEPEN POTLOOD IN DE HAND

We ontmoeten elkaar in wat hij zijn „herenboudoir" pleegt te noemen. Een passend schemerig pied-à-terre in een grachtenpand in de Amsterdamse binnenstad. We praten, wat al snel ontaardt in het beschaafd doornemen van de wereld, met name het journalistieke deel ervan. Ons beider professie en vooral haar bedrijvers amuseren en interesseren hem bovenmatig. Tegen vijven beziet de hoofdredakteur zijn klokje en zet zich vervolgens aan een herensigaar met een kelkje oude jenever.

Heer Olivier B. in levenden lijve en ik geef toe, velen hebben hem voor mij precies zo beschreven. Maar het is dan ook verleidelijk; de situatie en zeker de man zelf lijken zich er uitermate aangenaam bij te voelen.

Martin van Amerongen. Hoofdredakteur van de zojuist (tijdelijk?) geredde Groene Amsterdammer. „Romantisch socialist", scribent, levensgenieter, erudiete intellektueel en vooral, om met zijn eigen woorden te spreken „een getraind lezer".

Door Ingeborg van Teeseling

„Mensen horen zich zo breed mogelijk te beschaven. Voor literatuur betekent dat: veel verschillende dingen lezen. De Heilige Schrift is natuurlijk een boek waarin alles zit. Lekker dik, verward van struktuur, met veel inkonsekwente redenaties. Een rijk boek. Humor, suspense, sex. Daar kun je een heel eind mee uit de voeten.

Maar verder is Het Boek nog niet geschreven nee. Ik weet ook niet of daar behoefte aan is, een boek dat op alle vragen een antwoord heeft. Dat is eigenlijk een ouderwetse, negentiende eeuwse opvatting, een antiquarisch filosofisch integralisme, dat uitgaat van een samenhang van alle wereldproblemen. Inmiddels weten we dat dat een romantische misvatting is geweest. De wereld is uit deelgebieden opgetrokken."

„Lezen moet niet. Welnee. *Jeder soll nach seiner eigenen Fasson selig werden.* Als mensen niet willen lezen, moeten ze dat zelf weten. Ik vind het heel dom als verstandige mensen zich vrijwillig afsluiten van de bronnen van kultuur, kunst, intellekt en wetenschap. Waarom zou je jezelf al die smakelijkheden onthouden en dommer blijven dan noodzakelijk is? De leus is: van lezen krijg je nooit genoeg. Dat is zo, lezen is het leukste dat er is. En het allerleukste is lezen terwijl op de achtergrond de Mattheus Passion klinkt en op het televisiescherm zonder geluid de wedstrijd Ajax-Zaragossa wordt gespeeld. Daarbij een sigaar en een glaasje oude jenever. Dat is de ideale struktuur van het leven. En het liefst herlees ik dan een oud boek, want daar hoef ik niks meer mee. De meeste nieuwe boeken, zelfs de laatste bundeling van Kronkels van Simon Carmiggelt, lees ik met een

scherp geslepen potlood in de hand. Om streepjes te zetten bij de meest wijsgerige opmerkingen."

Toegepaste kunst

„Voor mij zijn lezen en leven nauw verweven. Wat ik lees, gebruik ik meestal. In driekwart van de gevallen is het toegepaste kunst. Als ik echt geen plaats meer in mijn hoofd heb, verslinger ik mij graag aan Olie B. Bommel. Lager ga ik niet. Echte rommel kan ik niet lezen, daar ben ik niet voor gemaakt. En wat rommel is merk je binnen een halve bladzij, vaak al eerder. Zinnen die niet kloppen, in drie alinea's al tien personages, elk blad van de berkeboom dat beschreven wordt. Daar ben ik niet dol op. Reisbeschrijvingen hebben voor mij ook geen enkel nut, ik blader dan door naar de pagina waar weer een dialoog of aardige gedachte begint. Niet dat ik me dat tijdens het lezen realiseer, ik doe het automatisch.

Ik ben dol op detektives, heb daar een kast van vol. Streng geselekteerd, dat wel. Ellery Queen, John Le Carré, een weinig avontuurlijke keuze, maar onmiskenbaar superieur amusement. Verder heb ik een soort morbide voorkeur voor het vampirisme. Ik ben Dracula-specialist, daar kan ik je zo vierenhalf uur lang over onderhouden. Dat komt natuurlijk omdat ik bang voor bloed ben.

Over Dracula zijn echt hele goeie boeken geschreven en goeie films over gemaakt. Want ook daar gelden mijn kwaliteitscriteria. Romantiek niet, nee. „Hij krijgt haar" vind ik niet interessant. Mijn theorie is dat de romantiek, de verhouding, de driehoeksverhouding al-

Ik zou wel eens gegijzeld willen worden wegens een journalistieke misstap. Heerlijk drie maanden lezen in een cel.

lang uitputtend door erkende negentiende-eeuwse meesters als Balzac en Flaubert in kaart is gebracht. Daar valt in onze eeuw weinig aan toe te voegen. Ik ben geneigd tot het hooghartige standpunt van Hugo Brandt Corstius, die zegt: „Je hebt Franse kaas en Nederlandse en ik vind Franse lekkerder, dus waarom zou ik Nederlandse eten?" Maar om je de waarheid te zeggen: het grootste gedeelte van wat er op de Nederlandse markt komt, lees ik stiekem wel. Ik wil toch weten wat er aan de hand is."

Kulturele slagader

„Er zijn wel onderwerpen waar ik niet over wil lezen. Zeelzeilen, verre reizen, stammen met ringen door hun neus, insekten. Voor geen prijs.

Ik ben groot innemer van essays over wijsbegeerte en kultuur. Daar heb ik menig plankje van in mijn bibliotheek staan. Plus drie meter Heinrich Heine, twee meter Wolfgang Amadeus Mozart en anderhalve meter Richard Wagner. Maar dat is in materiële zin een topscore. Ik heb wel twee meter theologica en drie meter feministica, als onderwerpen. Het eigentijdse dedain ten opzichte van de Heilige Schrift keur ik ten zeerste af. Ik vind het één van de belangrijke kulturele slagaders van de laatste tweeduizend jaar. En ik geloof dat je je als denkend vaderlander moet interesseren voor de stroming die zowel politiek als kultureel nog zo ferm in het dagelijks leven geplant is. Als Malcolm Muggeridge een prachtige boek over Jezus heeft geschreven, koop ik dat. En elk boek wat ik kan krijgen over de apostel Paulus wordt onmiddellijk aangeschaft. Die beschouw ik als de doodgraver van het Christendom. Als iemand met de beurs zou willen rammelen, wil ik wel eens al zijn reizen nadoen. Dat is trouwens een literair genre dat mij zeer interesseert, de zogenaamde queeste. Dus „de sporen van Dracula achterna", „Heines Harzereise gerekonstrueerd". Een soort bedevaart, maar een machteloos literair genre, omdat het pittoreske kerkje van toen natuurlijk al lang is platgewalst door een vierbaansweg."

Streepjes zetten

„Ik ben geen verzamelaar, nee. Eerste drukken schaf ik niet aan omdat ik streepjes in boeken wil zetten. Een boek is toegepaste kunst. Ik streep alinea's en zinnen aan en als ik belangwekkende gedachten krijg zet ik die achterin, op de keerzijde van het schutblad, met verwijzing naar de desbetreffende pagina.

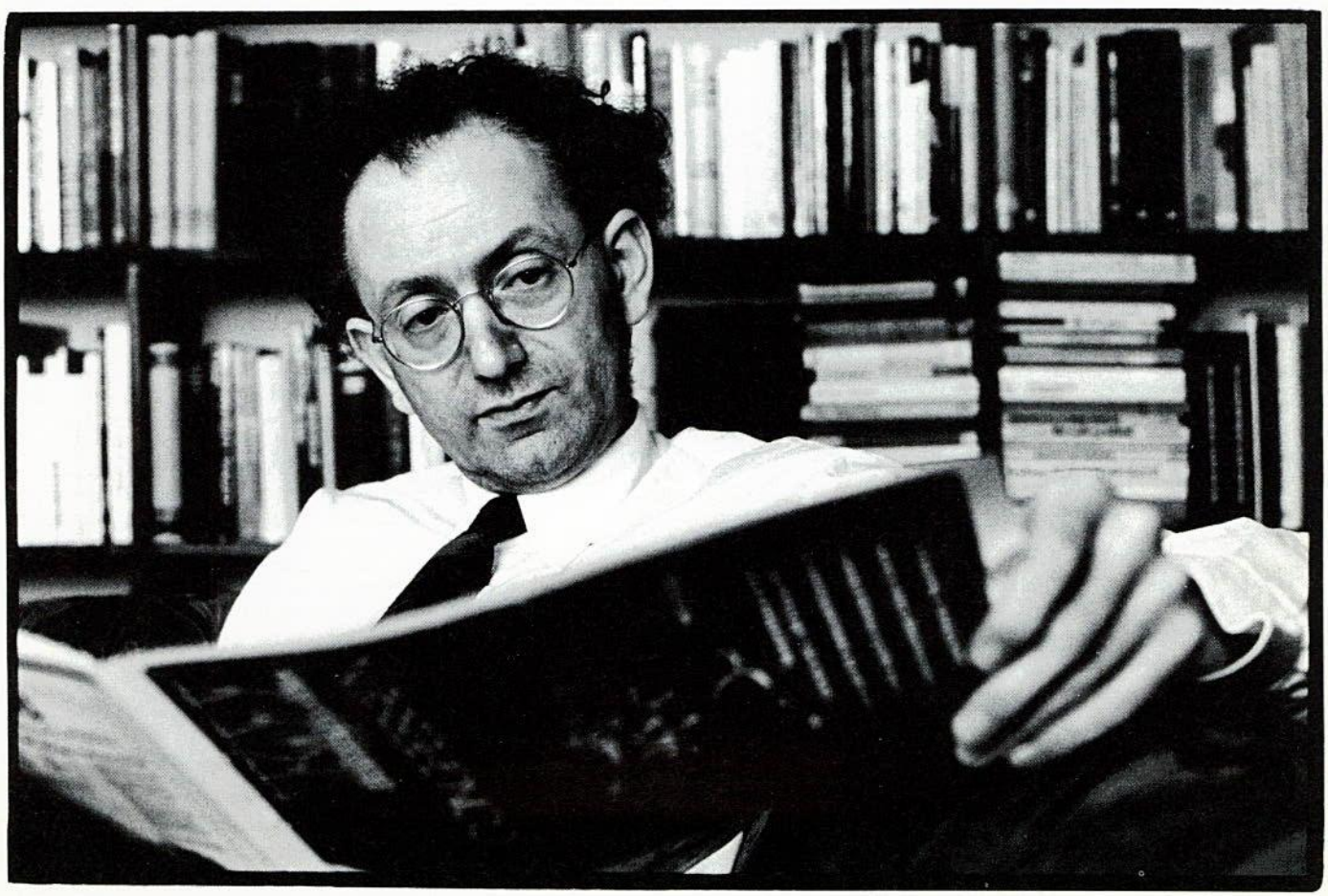

Foto: Chris Pennarts

Heel soms koop ik een boek gewoon voor de dekoratieve waarde die het heeft op mijn rooktafel. Een luxueuze Hamletuitgave bijvoorbeeld. Maar meestal hebben mijn boeken voornamelijk consumptieve waarde. Gelukkig heb ik weinig echt waardevols liggen, zodat het ook niet kan worden gestolen. Ik krijg door mijn werk veel gratis boeken toegestuurd waar ik niks aan heb. Dus eens in de zoveel tijd komt de meneer van het antiquariaat om de rotzooi op te halen. En dat is nogal wat. De schaarse teleurstellingen, dubbele exemplaren en al die interessante studiën waarvan de uitgevers vinden dat je er een verhaal aan moet wijden. Ik doe niet aan gewichtigdoenerij, geen deftige onbegrijpelijkheden op de plank alleen omdat het zo geleerd staat. Die boeken komen eerst op een stapel in de keuken, waarna ze vervolgens worden afgevoerd naar gene zijde van de Amsterdamse binnenstad. Eén keer per half jaar zo'n tweehonderd exemplaren."

Gevarieerde bedlektuur

„Van The Raven van Edgar Allen Poe wil ik eigenlijk alle vertalingen hebben. Die verzamel ik dan wél, dat is één van de prachtigste gedichten die ik ken. Dat is geen gedicht, dat is een symfonie. Hetzelfde heb ik met de meeste Mozartiana en de diverse uitgaven van Heines Harzreize. Soms horen boeken bij stemmingen, meestal lees ik alles. Een tijd lang heb ik een exemplaar van het vrouwenblad Serpentine zaliger nagedachtenis op mijn nachtkastje. De schaarse keren dat ik niet kon slapen, nam ik dat ter hand. Het bevatte 't meest grijze proza dat er bestaat, dus binnen vijf minuten was ik dan gegarandeerd onder zeil. Maar verder varieert mijn bedlektuur van Bommel tot Schopenhauer, om het zo samen te vatten."

Honger naar kennis

„Lezen heb ik altijd gedaan. Als anderen op het ijs hun baantjes draaiden, zat ik bij de kachel met een boek en dacht: ik kan mijn tijd wel beter besteden. Mijn moeder paste dan zachte drang toe, maar niet voor lang. Het eerste dat ik me goed kan herinneren is mijn leesgedrag op twaalfjarige leeftijd. Toen was ik geabonneerd op vier openbare bibliotheken. Eén ging mij te traag, je mocht maar een bepaalde hoeveelheid lenen. Van mijn twaalfde tot mijn veertiende heb ik me de komplete klassieke wereldliteratuur eigen gemaakt. Van Wilde tot Shaw, in het Nederlands. Ik weet nog met hoeveel moeite ik „het Slot" van Kafka meekreeg. Dat was niet voor jeugdige lezers geschikt vond de bibliothecaresse. Daarin had zij groot gelijk. Ik denk dat de helft ervan niet tot de hersenschors is doorgedrongen. Ik had een onstilbare honger naar kennis. Een leergierig jongetje en dat ben ik nog steeds. Ik zou wel eens gegijzeld willen worden wegens een niet al te ingrijpende journalistieke misstap. Heerlijk drie maanden lezen in de cel. Met rust gelaten worden. Ik heb mezelf beloofd dat als ik oud, grijs en kaal ben, ik voluit mag lezen, zoveel ik wil. Nu kan dat niet, daar zou ik toch teveel schuldgevoel van krijgen."

De sessie heeft zich verplaatst naar het echte kantoor van Van Amerongen. Westeinde, Amsterdam, de Groene Amsterdammer. Alhoewel vroeg in de morgen wordt overal gewerkt. Als ik binnenkom zit de hoofdredakteur gebogen over de uitgave van De Gids, kultureel magazine voor Nederland. De deur blijft open en af en toe schieten de ogen van mijn gesprekspartner richting gang. Wel even in de gaten houden, die kinderen, denk ik hem denken.

"Ze noemen me bij Vrij Nederland redacteur sex, geweld, geestelijk leven en dode Duitse dichters. Ik heb een grote belangstelling voor de klassieken, dat is kenmerkend voor de autodidact. Ik nam uit de openbare leeszaal Shakespeare mee, in de vertaling van Burgersdijk, ik las dat voor mijn plezier. Zoals ik de enige Nederlander ben die voor zijn plezier de Gijsbrecht van Aemstel heeft gelezen. Als je dat op school krijgt, en je wordt geterroriseerd met vragen als: „wat bedoelt de dichter in regel vijf", wordt het je goed tegengemaakt."

In Trouw, oktober 1984. Bij het afscheid van Van Amerongen van NV.

„Ik heb eigenlijk geen tijd om te lezen, maar ik moet en ik wil. Dus lees ik 's morgens van half zeven tot zeven, tussen de middag een uur, een half uur voor het eten, 's avonds een uur, dan wordt ik wakker om half drie en lees tot half vier. Ik ga dus hinkstapsprongsgewijs door de wereldliteratuur. Alleen als ik een portret van schrijver X moet maken, deel ik mijn agenda zo in dat ik de hele of halve dag kan lezen. Maar dat is in feite weer werk."

Zonderlinge heer

Door de jaren heen heb ik geleerd met flarden te lezen. Ophouden en enige uren later weer verder gaan, gaat mij makkelijk af. Knopje om, dat is het geworden. Een redelijk groot konsentratievermogen: Ik vind het wel vervelend als ik een meeslepend boek aan het lezen ben en er staan weer eens mensen op de drempel. Het verschijnen van de nieuwe Le Carré is natuurlijk een regelrechte bedreiging voor het voortbestaan van de Groene Amsterdammer. Lezen kan ik overal, in alle standen. Dat is een training. Ik maak gelukkig nooit de fout dat ik zonder boek in een treincoupé zit. Zelfs als ik op iemand zit te wachten in het café heb ik altijd wel wat in mijn zij- of binnenzak dat mij de minuten doorhelpt. Het beeld van een zonderlinge heer met een gedichtenbundel in de ene en een doos sigaren in de andere zak laat ik mij met graagte aanleunen, ja . Ik lees altijd. Ik zou mij geen tijden van niet-lezen kunnen voorstellen. Ik zou onmiddellijk last krijgen van ernstige buikschurft, benevens jeuk over het hele lichaam."

Vier boeken per week

„Ik koop ongeveer vier boeken per week. De openbare leeszaal gebruik ik alleen voor achtergrondinformatie. De laatse twintig jaar heb ik geen romans of gedichtenbundels van deze instelling betrokken.
Ik kan mateloos enthousiast over een boek worden. Dan sla ik ook direkt tien exemplaren in om het aan iedereen kado te geven. In een ver verleden was dat de bundel Heine-gedichten die Jacques Presser in de Ooievaarreeks had samengesteld. *„Ich weiss nicht was soll des bedeuten"*. Het is mij later overkomen met een boek als Rituelen van Cees Nooteboom. Ik geef vaak, meestal, boeken kado. Ook als er geen aanleiding voor is. En als ik weet dat een kollega bezig is een doorwrocht artikel te schrijven over, laten we zeggen, SDI, ben ik niet te beroerd even naar de boekverkoper te lopen. Dat geldt voor literaire boeken evenzeer. En ik geef veel van mijn zelfgeschreven boeken kado. Als ik zelf schrijf heb ik geen lezer voor ogen. Inmiddels ben ik gezegend met een ingebouwd gevoel voor timing en kompostie plus een radarscherm voor dorre passages. Ik streef naar optimale verstaanbaarheid. Ik toets anderen en andermans teksten aan mijn eigen stijl en taalgevoel. Maar nooit aan mijn eigen leesgedrag. Dat zou funest zijn. Dat kun je de mensheid niet aandoen." ■

Ik kan mij geen tijden van niet-lezen voorstellen. Ik zou onmiddellijk last krijgen van ernstige buikschurft, benevens jeuk over het hele lichaam.

Martin Van Amerongen is 46 en momenteel hoofdredakteur van het weekblad de Groene Amsterdammer. Verder zit hij in de redaktie van het praatprogramma van Adriaan van Dis en schrijft hij boeken. Onder zijn eigen naam onder meer over Heinrich Heine en Richard Wagner. Onder het pseudoniem ir. H.A. Schuringa publiceerde hij enige jaren geleden „De brieven van ir. H. A. Schuringa", eveneens „De mens centraal", een bundel „interviews" met kardinaal Simonis, Lubbers, prins Bernard, Anja Meulenbelt, Ischa Meyer en vele anderen.
Naast schrijven in de Groene doet hij dat in de Volkskrant, NRC Handelsblad en het vakblad De Journalist.

HET LEUKSTE IS TELEVISIE KIJKEN MET EEN BOEK OP SCHOOT

Kinderen zitten als Zombies met hun afstandsbediening voor de televisie. En als er echt niks leuks is op de buis lezen ze mét hun Walkman op stripverhalen. Een wat karikaturaal beeld, maar toch, steeds vaker horen we de sombere geluiden als zouden wij ons in een overgang bevinden van een Woordkultuur naar een Beeldkultuur.

Door Rémi van der Elzen

Die bezorgdheid voor onze leestoekomst is van betrekkelijk recente aard. Nog geen halve eeuw geleden betoogden sociaal-psychologen dat „het lezen een gevaarlijke aktiviteit was voor kinderen, die tot isolement, kriminaliteit en zelfs krankzinnigheid zou kunnen leiden". Opmerkelijk is echter dat de huidige bezorgdheid niet juist lijkt. De meeste kinderen lezen geregeld en met plezier. Dat blijkt uit een onderzoek van Saskia Tellegen, wetenschappelijk medewerkster aan het Baschwitz instituut voor Massapsychologie aan de universiteit van Amsterdam.
Samen met kollega Ineke Catsburg deed ze onderzoek onder een groep van ruim 1.600 kinderen van tien tot zestien jaar. Hun onderzoek verscheen eind 1987 onder de titel „Waarom zou je lezen?" Rémi van der Elzen las het onderzoek en sprak met drie 14-jarige leesfanaten.

„Hoewel we het lezen van kinderen tegenwoordig positief waarderen gaan we er op een puriteinse manier mee om", schrijft Saskia Tellegen. „Zodra een kind lezen leuk vindt, moet er moeilijker en nuttiger leesmateriaal worden aangedragen". Het lijkt waar, vooral de nuttigheidsgedachte zit er nog stevig in. Wie in een doorsnee Bruna-winkel op zoek gaat naar een „niet-nuttig" kinderboek geraakt in de problemen. Peuters en kleuters dienen zo snel mogelijk hun omgeving te leren determineren en te leren rekenen en klokkijken. Voor de vroegrijpe peuters liggen er zelfs al kruiswoordraadsels klaar. Wie zijn kind daar niet te snel mee lastig wil vallen, is nog steeds aangewezen op de gebundelde Fabeltjeskrant belevenissen of „good old" Pippi Langkous.
Maar we zijn in ieder geval wel zover dat kinderen mógen genieten van het lezen. In de jaren dertig heerste onder een aantal toonaangevende sociaalpsychologen de opvatting dat lezen voor kinderen een ongezonde bezigheid was die dan ook ferm onderdrukt moest worden. Want lezen was een individuele aktiviteit waarmee een kind zich aan de noodzakelijke sociale kontakten zou onttrekken. Vooral gevaarlijk was het zogenaamde „verbeeldend lezen", zeker wanneer daar „emotioneel plezier" aan te pas kwam. Het nuttige lezen kon nog net door de beugel; voor hobby, schoolwerk of beroepsoriëntatie.
Sommige onderzoekers zagen een nog groter gevaar. Ene Berelson die in de jaren veertig direkteur was van de bibliotheekopleiding van de universiteit van Chicago waarschuwde voor toekomstige kriminaliteit. Want onderzoek onder „delinquente kinderen" gaf aan dat die kinderen veel en vaak lazen en verrassend, ook de zogenaamde betere boeken verslonden. Een andere onderzoeker wees op het gevaar van toekomstige krankzinnigheid. Hij weet de afwezigheid van krankzinnigheid onder de Bantoes in Belgisch Kongo aan het ontbreken van een leeskultuur. Ook de „gezonde seksualiteit" liep gevaar door het vele lezen. „Jonge mensen moeten tijdens hun adolescentie leren hoe zij aantrekkelijk kunnen zijn voor de andere sekse" schrijft onderzoeker Corey eind jaren veertig. „En de jonge man die ten gevolge van ouderlijke invloed of een uitzonderlijk hoog I.Q. die mogelijkheden niet exploreert en zijn escape in boeken zoekt zal voor de rest van zijn leven min of meer gehandicapt zijn".

Babyarbeid

In latere jaren lijkt het gevaar dat lezen met zich meebrengt te wijken. Maar de waarschuwende vinger blijft. Lezen mag vooral niet leuk zijn. Want het gaat in het leven niet om het plezier nú, maar om het maatschappelijke sukses in de toekomst. En één van de eerste voorwaarden voor het leren lezen is derhalve de zuigeling „op de juiste wijze" op te voeden voor het arbeidsproces.
Wie al vroeg de juiste inspanning levert, zal ook op de juiste wijze leren lezen. De babyarbeid begint met borstvoeding, want dat kost inspanning. „Bij flesvoeding is maar al te snel sprake van een groot gat in de speen, het kind slokt in vijf minuten een hele maaltijd naar binnen, ontwikkelt daardoor geen arbeidsethos en zal mooit meer op de juiste wijze leren lezen". En die juiste wijze is: met een esthetische, gedistantieerde zakelijke interesse in de tekst.

Het Bourgeois kinderboek

Wie denkt dat kinderen in de jaren zestig opgelucht konden ademhalen omdat links zegevierde en Spock naar zolder verhuisde, vergist zich. Ook de marxisten zagen een belangrijke taak weggelegd voor kinderen. Want kinderen zaten in een „onderdrukte relatie tot hun ouders" en die sociale ongelijkheid moest verdwijnen. En dat diende te geschieden middels een „anti-autoritaire, proletarische en revolutionaire opvoeding. „Kinderen moeten de waarde ervaren van solidariteit met lotgenoten en leren om kritisch na te denken over de legitimiteit van gezag, want dan pas zullen ze als volwassenen de maatschappijstruktuur niet klakkeloos aanvaarden", schreven deze linkse ideologen.
Uiteraard had die zware kindertaak verstrekkende konsekwenties voor het lezen. De slappe kaft-boekjes waren uiteraard „abject" want surrogaatbevrediging. Maar ook de zogenaamde betere boeken legden de nadruk op vlijt en autonomie en op het hogerop komen door individuele prestaties. „Bourgeois" dus.
Ook fantasie en humorvolle boeken waren verboden. Dat leidde maar tot afstand van het heden. „Kinderboeken houden hun lezers voor de gek. Ze presenteren zich als medium ter vermaak maar zijn tegelijkertijd een socialiserend middel. Ze maken hun lezers ontvankelijk voor aanpassing aan een bepaalde maatschappij" schrijven Richter & Vogt in 1974. Hoe het de kinderen vergaan is die al dit moois over zich heen kregen is niet bekend. Wel kun je zeggen dat kinderen altijd de sigaar zijn. Want het is altíjd het maatschappijbeeld en de visie die een samenleving op zichzelf en haar toekomstige volwassen medeburgers heeft, die bepaalt wat kinderen te lezen krijgen.

Het boze oog

Saskia Tellegen begon haar onderzoek naar leesgewoontes van kinderen eind jaren zeventig. Tot die tijd was er wel veel gepubliceerd over wáárom kinderen al dan niet zouden moeten lezen en wát ze vervolgens dienden te lezen. Wat nauwelijks onderzocht was, was

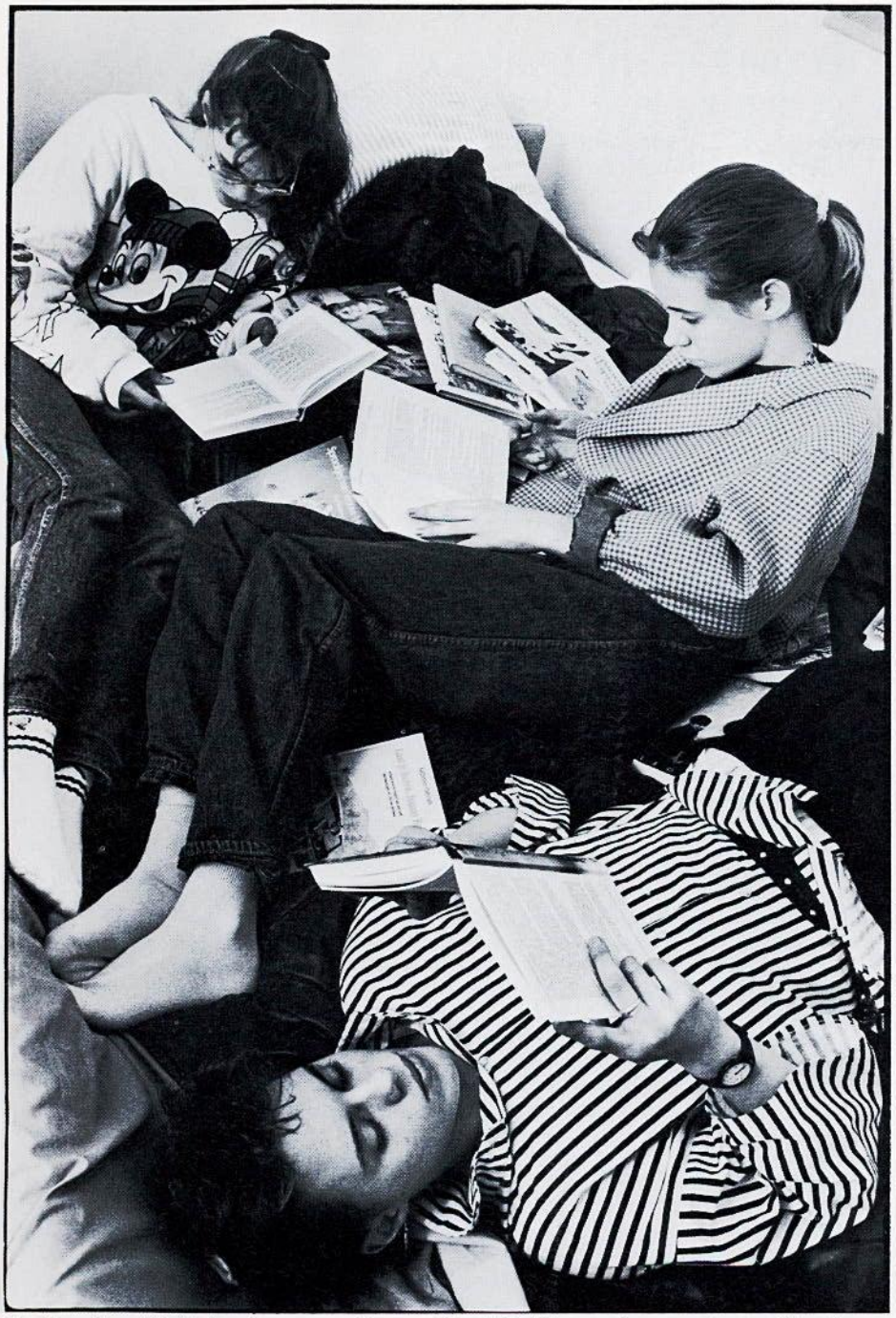

De Zanzibar Kinderboekenrecensiegroep in aktie. Van onder naar boven: Sandra, Annemiek en Hester.

waaróm kinderen lezen.
De onderzoekstraditie tot die tijd kende een aardige dubbelmoraal. Werd aan de ene kant het lezen voor de lol geboycot, aan de andere kant maakten onderzoekers zich al in de jaren dertig druk of al die nieuwe media – de platenspeler, de radio en vooral de film – kinderen niet afhielden van lezen.
Ook toen al bleek, vaak tot verrassing van de onderzoekers, dat kinderen ondanks alle „moderne verleidingen" bleven lezen. En ook uit het onderzoek van Tellegen en Catsburg blijkt dat de huidige angst voor het boze televisieoog ongegrond is. Kinderen lezen nog steeds omdat het voor hen het beste middel is om zich af te wenden van vervelende gebeurtenissen of mensen of van té heftige emoties. Ze lezen voor de spannende prikkels of om juist tot rust te komen. En ook is het boek een probaat middel tegen eenzaamheid en verveling. Televisie blijft een tweede keusmedium. Essentieel is wel dat een kind ervaart dat lezen het humeur kan verraangenamen.
Globaal zijn er drie groepen lezers:
De leesfanaten, de doorsnee lezers en de moeizame lezers. Meisjes lezen meer dan jongens, ook als ze niet zo'n hoge leesvaardigheid hebben. Tellegen wijt dat aan het feit dat meisjes ook vandaag de dag minder bewegingsvrijheid hebben dan jongens. Meisjes worden meer dan jongens geacht hun vrije tijd thuis door te brengen. Het wonen in stad of platteland maakt niets uit voor de leesfrequentie. De signatuur van de school is wél van belang. De protestants-christelijke schoolkinderen scoren het hoogst. Tellegen wijt dat aan „de traditie van het schrift": het bijbellezen aan tafel en op school maakt kinderen vertrouwd met lezen. Het minst lezen LBO en MAVO – jongens op een niet-protestants-christelijke school. In alle schooltypen ongeacht de signatuur zijn het de meisjes die tot de veellezers behoren.
Kinderen lezen, zo luidt Tellegens konklusie kort samengevat, niet zozeer om informatie op te doen, ze hebben dus meestal geen „gericht leesdoel", iets wat ook in het huidige onderwijs nogal eens gestimuleerd wordt. Kinderen lezen om zich lekker te voelen.

De leesfanaatjes

Een rommelige kamer in Amsterdam. Overal slingers, op tafel een zelfgebakken appeltaart. De „Zanzibar kinderboekenrecensiegroep"; een drietal dames van veertien jaar viert de verjaardag van twee van haar leden, en bespreekt onderwijl het boek „Winnie een brugpieper" van Fabienne Meershoek. „Hoeveel regeltjes hebben we nou al" vraagt één van hen ongeduldig. „Te weinig" luidt het antwoord. En besloten wordt dat de formulering van het eindoordeel over het boek („wel leuk, maar te spektakulair") een week opgeschort wordt. Hester en Sandra Avontuur en Annemiek Ziessen recenseren al ruim twee jaar voor Zanzibar, de kinderpagina van Trouw, kinderboeken. Dat doen ze samen met Isabel Versteeg, die ooit de opleiding tot jeugdbibliothecaris deed maar nu voornamelijk over kinderboeken publiceert.
Hester en Sandra zitten op de middenschool, Annemiek op het lyceum. Ze kennen elkaar nog van de lagere school. Hester werd ooit door een juffrouw gevraagd voor het Trouw-boekenclubje omdat ze veel las, haar tweelingzus Sandra en hun gezamenlijke vriendin Annemiek kwamen er later bij. Ooit zaten er ook jongetjes in het recensiegroepje maar die verdwenen „omdat het een meidenclub werd" vertelt Sandra. Ze komen wekelijks bij elkaar om over de boeken te praten die Isabel „in overleg" uitzoekt. Eens in de maand wordt er een recensie geschreven, en daarover heeft Isabel de voorzichtige eindredaktie. Volgens Tellegens definitie hebben we hier te maken met echte leesfanaten. Kinderen die lezen als hobby hebben.

De krant is niet leuk

Na het officiële gedeelte van de bijeenkomst vertrekt Isabel. Het drietal blijft achter voor het interview. Ze schuiven de stoel aan en kontroleren professioneel of de band loopt. Want ook zij hebben wel eens een interview gedaan voor Trouw.
Hoe ze zo aan het lezen geslagen zijn is meteen „een moeilijke vraag". Annemiek: „Ik geloof dat ik vroeger een vriendinnetje had die veel las, en ik wilde niet achterblijven dus ik las ook al die boeken". Hester en Sandra krégen vroeger veel boeken. En alledrie hebben ze ouders die het leuk vinden dat ze veel lezen. Hester: „Mijn vader zegt steeds dat het zo goed is voor ons Nederlands, maar ik heb 'm zelf nooit een boek zien lezen. Sandra: „Hij leest alleen de krant". Ook de ouders van Annemiek zijn verheugd over de buitensporige letterhonger van hun dochter. „Alleen wil mijn moeder wel eens iebe-

lig worden als ik mijn huiswerk niet maak maar inplaats daarvan een boek lees".
Alleen Annemiek leest buiten het rantsoen dat ze van Isabel krijgt. Hester en Sandra lezen alleen die boeken die ze moeten recenseren. Wel gaan ze alledrie sóms naar de bibliotheek en kopen ze sóms een boek. En dan is de achterflap bepalend of het boek aangeschaft wordt. De docent/e Nederlands speelt in het geheel een totaal ondergeschikte rol. Sandra: „Die bemoeit zich niet zo met wat we lezen op school, het belangrijkste is dat we eens in de maand een verslag inleveren".
Ze lezen veel vinden ze, maar wel „van alles". Sandra leest bijvoorbeeld veel popbladen: de Hitkrant, de Muziek Express en „alles over Madonna", haar grote idool. Hester leest net als Annemiek ook wel eens de krant. Liefst de „dramatische stukken". Bijvoorbeeld over een man die zijn oor kwijtraakt bij een kapper". De krant kun je nauwelijks leuk noemen, vinden ze. Sandra heeft vaak moeite met de koppen. „Je moet echt heel goed opletten. Als er bijvoorbeeld iemand is verdronken dan staat er niet „er is een man verdronken" boven zo'n verhaal, maar „man verdronken". „En ik ben vaak een hele tijd met zo'n titel bezig voordat ik weet waar 't over gaat". Hester leest het liefst „spannende boeken", „boeken moeten niet te zielig zijn. Anne Frank vond ik een goed boek, niet echt zielig. Ik bedoel, je kent de afloop, maar je maakt het einde niet echt mee. Het boek houdt op 'n gegeven moment gewoon op".

Saaie boeken, gewone kinderen

De vraag wat er léuk is aan lezen levert een denkpauze op. „Lezen is gewoon leuk, je kunt lekker in een andere wereld duiken", zegt Hester. 'n Saai boek is een boek dat over gewone kinderen gaat die niks bijzonders meemaken. Hester houdt van boeken die écht gebeurd zijn. „Anne Frank dus en Christiane F. bijvoorbeeld. Sandra: „het is nog een wonder dat ik nu lees, vroeger kregen wij altijd van die „Dolle tweelingboeken" vreselijk was dat. Van die domme meiden in van die korte rokjes".
Hester: „Vreselijk suf. Die meiden durfden ook nooit wat".
Wat een goed boek is is moeilijk te definiëren. Maar zowel Anne Frank als „Kruistocht in spijkerbroek" scoren nog steeds hoog. Voor Hester moet er avontuur inzitten. Annemiek aarzelt, en enigszins moraliserend: „Ik denk dat je beter boeken over gewone kinderen kunt lezen dan zomaar spannende boeken". En op de vraag waarom, volgt een voorzichtig „Nou daar heb je meer aan". Als ze een boek lezen dan verplaatsen ze zich ook intens in de hoofdpersoon. Hester: „Ik heb wel eens een boek gelezen dat zo spannend was, dat ik me helemaal inleefde en na een tijdje echt ging denken dat ik een hele goeie film gezien had." Annemiek: „Ik verplaats me niet zozeer in de hoofdpersoon als wel in de sfeer van een boek. Toen ik „Het fort van Sjakoo" las bijvoorbeeld leefde ik een paar dagen in de Middeleeuwen".
„Het leuke van boeken is dat je zelf kunt bedenken hoe iemand eruit ziet" zegt Sandra. „Dat is het nadeel van televisie. Bij 'n boek kan 'n truttig meisje bedenken dat zij op de hoofdpersoon lijkt. En ik kan hetzelfde bedenken". Hester: „Ik denk meestal niet dat ik de hoofdpersoon ben, maar ik vraag me wel altijd af wat ik in zo'n zelfde situatie zou doen. Daar word je trouwens niet altijd opgewekt van hoor, want in boeken gaat het vaak om slimme en dappere kinderen. En ik zou in enge situaties misschien iets heel doms doen".
Een goed boek gaat volgens de dames over gewone kinderen die iets bijzonders meemaken. Sandra: „als er niks bijzonders gebeurt is het saai, da's toch logisch... Annemiek: „Als er alleen staat „Miepje staat op, eet een boterham en gaat naar school", dan is er geen reet aan..."
Het gewone alledaagse is voor geen van drieën een mogelijke inspiratiebron. Sandra: „Als iemand een boek over mij zou schrijven, dan is het enige leuke dat ik tot nu toe heb meegemaakt dat ik Madonna live heb gezien en met de band heb gepraat". Dagboeken kúnnen een uitzondering zijn, „maar dan moet het wel de kwaliteit hebben van Adrian Mole", stelt Annemiek streng vast. Sandra: „Als ik zelf in mijn dagboek schrijf is het vaak zo onmetelijk saai, zo van „vandaag met m'n moeder gewinkeld"."

Televisie of boek

Het enthousiaste lezen staat een „gezonde televisiekonsumptie" niet in de weg. (Om het probleem maar eens om te draaien.) Ze kijken veel: „Countdown", de „Cosbyshow", en „Agatha Christie". Ook het „Jeugdjournaal" en „Adrian Mole" scoren hoog. Vaak kijken ze met een boek op schoot. Hester: „Als het saai of te spannend wordt, ga ik even lezen". Sandra keek vroeger ook veel naar „Miami Vice" en „The A-team", „maar dat vind ik nu afschuwelijk dom. Het is altijd dezelfde onzin".
Hester: „In Miami Vice gaat het altijd over drugs en hoeren, en dan die twee boys maar stressen om 't allemaal weer opgelost te krijgen".
Annemiek vindt „het ook stom dat er aldoor geschoten wordt en er voortdurend bloed vloeit terwijl iedereen 't meestal overleeft".
Maar als ze zouden moeten kiezen voor De Televisie of Het Boek, wordt het moeilijk. Sandra en Hester zouden toch voor de televisie kiezen. Annemiek voor een boek. Sandra: „Aan boeken heb je misschien meer, je kunt 't nog eens overlezen, en er iets uit overschrijven en zo iets beter onthouden. Televisie gaat altijd heel snel. Maar het gaat er niet om waar je het meeste aan hebt, maar wat je het liefste doet. En dan wint bij mij de televisie".
Annemiek: „Ik kan boeken niet wegdenken uit mijn leven en de televisie wel. Ik vind het ook leuk om over boeken te praten". Dat laatste komt er overigens weinig van. „Alleen hier en op school met een vriendin. Op school word je snel uitgescholden voor een „studiepik die boekentaal praat". Dan hou ik liever m'n mond".
Het recensiegroepje zouden alle drie absoluut niet willen missen. „Sámen boeken lezen is iets heel bijzonders", vindt Hester. „En 't feit dat we in de krant komen natuurlijk" vult Sandra aan. Ze zijn het ook bijna nooit oneens over de boeken die ze lezen. „Alleen heeft Hes een wat avontuurlijker smaak dan Sandra en ik", zegt Annemiek. Gezamenlijk wordt vastgesteld dat „lezen eigenlijk toch wel héél leuk is".
Annemiek heeft nog een persoonlijke slotkonklusie. „Het voordeel van boeken boven televisie is dat je in een boek alvast gauw het einde kunt lezen. Dat vind ik geruststellend. Dan hoef ik me daar niet meer over op te winden. Bij televisie moet je maar afwachten. Dat vind ik wel eens lastig. Als het spannend is zit ik de hele tijd met m'n hand voor m'n ogen". ■

Lezen verdrijft eenzaamheid, verdriet of verveling bij kinderen beter dan televisiekijken

Foto: Liesbeth Sluiter

Het leesgroepje, samen met Isabel Versteeg

THE GENTLE ART OF READING

Behalve lezen is er niets mooier dan nog niet lezen. Bij beide handelingen – want ook niet-lezen is een intensieve handeling – gaat het om het mooiste wat er is: het boek. Het misverstand is hardnekkig dat het boek er alleen is om gelezen te worden. En dat vooral helemaal en zo snel mogelijk. Lezen is het andere uiterste van de boekenkultuur; het ene is het pure verzamelen, een hartstocht die ook door leesblinden beoefend zou kunnen worden. Ergens ertussen, meer naar het een dan naar het ander, begint wat ik zou willen noemen „The gentle art of reading", variant op de titel van een klein handboek voor pijp- en sigarenrokers van Alfred H. Dunhill.

De kunst begint bij het boekenkopen. Er zijn barbaren die telefonisch of schriftelijk boeken bestellen; er zijn anderen iets meer gecivilizeerden die maandelijks één of enkele boeken kopen, als gold het mondvoorraad. De echte boekenkoper leeft op even verfijnde als onberekenbare lusten. Er kunnen weken voorbijgaan dat zijn ziel in rust is, en dan ineens is daar de onlust die hem naar de boekenwinkel drijft, waarbij de wetenschap dat er nog tientallen boeken ongelezen liggen, krachteloos is. Geluk koopt men niet per gros en verfijnde lusten leeft men niet uit maar bespeelt men. In de boekwinkel moet je ook niet zoeken maar vinden. Ineens ligt het daar, en de echte liefhebber verliest dan zijn vrije wil. Het gevaar is niet denkbeeldig dat de koper zijn geluk tracht te verdubbelen of verdrievoudigen: hij gaat speuren langs planken en over tafels. Dat moet ten strengste worden ontraden. Het geluk kan zich ten tweede male voordoen en het boek kan opnieuw bezit van u nemen, maar vinden laat zich niet dwingen. De goede koper verlaat met een verpakt visioen de winkel; de hardnekkige met een kleine kater van ontevredenheid: hij trachtte met veel kijken nog eens een visioen te krijgen. Dat gewordt hem echter alleen middels genade.

Er breken nu breekbare ogenblikken aan. Groot geluk wordt vaak bereikt door uitstel. Wie thuisgekomen meteen aan het lezen slaat, kan binnen enkele momenten een steen door de spiegel krijgen: het boek valt tegen, het boek blijkt bedrukt. Daarom dient begonnen met de vingeroefeningen van het nog niet lezen. Subtiele bezigheid. De echte nog-niet-lezer is een duidelijk herkenbare figuur. Hij houdt het boek niet vast, doch laat het in de handen rusten, het zwak omvattend, wetend dat de droom kwetsbaar is. Het nog niet lezen doet men niet alleen met de ogen, maar ook met de handen en een enkele oververfijnde zinnelijke figuur schuwt gebruik van de neus niet.

Het boek dient bij deze eerste verkenning slechts flauw geopend te worden. De aanblik is niet ongewoon: de liefhebber verdwijnt met neuslengte in het boek, bang door ontvouwen de rug te kwetsen. Hij leest niet, hij dwaalt met de ogen: echt lezen lijkt te smetten. Hij bladert wel, maar met een uiterste aan voorzichtigheid: de bladzijde even aan de rechterbovenpunt aantippend. Ik ken een bibliofiel die even rilt wanneer zijn vingers uitschieten en het papier een nauw zichtbare knak vertoont. Na de luchtverkenning wordt het boek gesloten; men kan het dan nog geruime tijd in de hand houden, de waarde wegend, aarzelend afscheid te nemen. Maar dat hoeft niet. Het kan wreed zijn, het boek dan in de kast te zetten, deze laatste woorden klinken ook wat ruw. De liefhebber geeft het boek een juiste plaats. Het komt nog altijd voor, dat mensen een boek tussen andere in persen. Zij zijn niet meer te redden.

Er zijn lezers die nooit verder komen dan het stadium van nog niet lezen. Nu en dan herhalen zij de boven omschreven handelingen, nemen geuren van avontuur of schoonheid in zich op, lezen wagen ze niet. De illusie kan verstoord worden. Het meest kurieuze is, dat deze dwalers over bladzijden ten slotte toch weten wat er in de boeken staat, althans volgens hen hoort te staan. Het is een vergissing dat men zich de inhoud van een boek alleen door woord voor woord lezen kan toeëigenen. Ik ken een speelse erudiet die zijn eerste boek nog moet lezen. Van hem is de uitspraak: „het vermoeden is mooier dan de zekerheid". Zijn vermoedens blijken feilloos. Zijn bibliotheek maakt de indruk een kostbare museumverzameling te zijn: de boeken lijken ongebruikt, terwijl hij een intens gebruiker is, zij het met de zachte krachten van de bibliofiel.

Wat minder fijnbesnaarde mensen moeten een boek ééns gewoon lezen, hetgeen niet wil zeggen dat het ook gebeurt. De wellicht banaalste vraag aan een boekenverzamelaar te stellen is deze: „heeft u al uw boeken ook gelezen?" Zwijgen zou hier het afdoende antwoord moeten zijn, want woorden zijn aan zulke vragers verspild, laat staan verklaringen. Een verzwegen antwoord zou kunnen luiden: „Er schuilt een groot geluk in het besef van de mogelijkheid alle boeken te kunnen lezen.

„Maar verkondig dat maar eens aan de heidenen. Je vraagt iemand ook niet in zijn wijnkelder, wanneer hij dat allemaal opgedronken denkt te hebben.

Het lezen. Voor deze behandeling geldt ten dele hetzelfde als voor het nog niet lezen. Bespaar het boek pijn, ontvouw het dus heel zorgvuldig en nooit te ver, zodat het rugkwetsuren krijgt. Mensen die een boek tegen de keer in duwen om het ruim gopend te krijgen, zullen hun straf niet ontgaan. Tijdens het lezen houde men het boek los in de hand, de handpalmen rond voor- en achterzijde. Er zijn dekadenten die lezen met een standaard, het boek als een missaal voor zich; die zwakheid is vergeeflijk, maar grote minnaars, ook in andere opzichten, zullen deze standaardlezers niet zijn.

Het boek dient in alle rust gelezen te worden en met grote pauzen. Men geeft het boek pas alle eer wanneer men zo om de vijf, zeven pagina's van de lezing opkijkt en geruime tijd voor zich uitstaart. Gedachten en gevoelens kringelen rond boek en lezer. Heel verfijnde geesten kunnen zó geruime tijd voor zich uitstaren dat zij het allerhoogste stadium bereiken: dat van het niet meer lezen. Na een uur van gewijde stilte sluiten zij zacht het boek. Zij lijken onaards geworden; in de volksmond heten ze verstrooid. Wie doorleest, hoede zich voor de barbarij van het verslinden: het boek is dan het konsumptie-artikel van een vraatzuchtige geest, die hersens en hart als magazijnen van kennis beschouwt. Deze stouwers weten doorgaans veel, maar de lust is onrust geworden.

Misschien het allerergste wat een boek kan overkomen is, bestreept te worden door zijn lezer. De man zit met potlood in de hand (de neandertalers die met ballpoint werken laten we buiten beschouwing) en meent strepen te moeten zetten. Waarom? Om zijn goedkeuring te doen blijken? Een boek behoeft die goedkeuring niet; het kent zijn waarde en waardigheid. Ter instemming? Daarvoor zijn de stille ogenblikken van het staren. De botteriken die met woorden als „sic" of „zeer juist" het boek tot het peil van de zakagenda verlagen, zullen aan het einde der tijden moeten boeten.

Het boek heeft er recht op, maar tot de helft echt gelezen te worden. Schaam u niet als u de rest aan uw verbeelding overlaat. Het boek wordt er kostbaarder door. Houdt u de verfijning tot de helft, dan blijft u deelname aan deze menselijke grofheid bespaard: over boeken te moeten praten; dat is alleen de gewoonte van de verslinders en stouwers die, wanneer een gesprek niet mogelijk is, over dreigen te lopen. Een echte lezer is diskreet tegenover zijn lektuur. De meest ongecivilizeerde lezers zijn dan ook de critici die de geheimen van het boek ten overstaan van duizenden verraden. Het water zal zich ooit over hen sluiten.

Het zal na dit alles duidelijk zijn, dat de echte lezer boekenbeurzen, die Babylons van het bedrukt papier, schuwt. Die Frankfurt, dat Sodom en Gomorrha van het boek, wil hij niet eens aan de horizon zien liggen. De lezer mijdt mensen en boekenmarkten, individualist als hij is, wetend dat het boek hem in deze tijd nog de enige kans geeft op een niet afkeurenswaardige wijze a-sociaal te zijn. Geen dwazere slagzin dan de Noordnederlandse slogan „Vlieg er eens uit met een boek". Lezen is inkeren, is stilte zoeken op die laatste geruchtloze plaats ter wereld: enige bedrukte bladzijden. Met slechts een vlieg rond de lamp om de cirkels van stilte steeds te trekken.

Kees Fens

Uit: „The gentle art of reading" (dec. '86)

HET BOEK DAT UW LEVEN VERANDERDE

Is er een boek dat u de ogen opende, dat een wissel trok op uw leven? Dat uw kijk op de wereld en de mensen veranderde? Een boek waar u zo vol van was dat het een ereplaats in uw boekenkast heeft?
Dat vroegen wij u in het vorige nummer van de Humanist. U heeft daar met velen antwoord op gegeven, een dikke stapel reakties op ons buro is daar getuige van. De redaktie dankt alle inzenders heel hartelijk. Nog niet de helft van alle inzendingen kunnen wij plaatsen. En selektie was een heikele bezigheid. Op deze pagina's dus een bloemlezing van boeken die het beeld van lezers verruimden en vaak nog steeds verruimen.

Humanisten zijn meestal serieuze mensen, die ook nog hard „aan zichzelf werken", dat blijkt wel uit de keuze van de favoriete boeken. Geen Wolkers, Van Kooten, Bernlef of Cremer. En ook niet Nooteboom, nee. Maar leest u zelf. En misschien zit er nog een gouden tip voor u bij, die weer een wissel op úw leven trekt. Maar dat laat u ons dan wel even weten, hè.

aap, noot, mies, buiten

Het „boek" dat mijn leven fundamenteel veranderde is het leesplankje Aap, Noot, Mies. Geboren in een smal straatje in Amsterdam, was ik verrukt (en ook wel jaloers) toen ik kennis maakte met Wim, Zus en Jet, buitenkinderen, die zo'n heerlijk leventje leidden. Zij hadden een hond en duiven, er waren schapen, bomen, wolken en gras en die vriendelijk lachende Teun met de hark op z'n schouder. Sindsdien heb ik er naar gestreefd ook een buitenkind te worden. Ik wandelde mee met de A.J.C., Trekkersbond en K.N.N.V; als 't even kon was ik te gast in Jeugdherbergen en Natuurvriendenhuizen. Nu ben ik een 75-jarig buitenkind, ik woon in een dorp bij de schapen, de duiven, de bloemen, de wolken en het gras en af en toe komt een vriendelijk „Teun" om de tuin te harken.

Greet Brakel (Diever)

de brief van nescio heb ik altijd bewaard

Sedert mijn leraar Nederlands ruim 50 jaar geleden, de verhalen van Nescio, pseudonieum voor J. H. F. Grönloh, voorlas, zijn ze mij altijd bijgebleven. Vooral „Titaantjes" maakte indruk op mij. Nescio en zijn vrienden wilden de wereld hervormen, welk ideaal ook wij, jongeren van toen, koesterden.
Nescio boeide mij en ook anderen wilde ik daarin betrekken. in 1937 hield ik een lezing over zijn werk voor een jongerenorganisatie. Ik vroeg de schrijver of er een levensschets van hem bestond. Hij antwoordde dat zijn persoon liever nog wat op de achtergrond bleef. Zijn brief heb ik altijd bewaard.
Nescio en zijn vrienden faalden. Ook wij kregen tegenslagen te verwerken. Het nationaal-socialisme stak zijn kop op en de oorlog brak uit zonder dat wij dit hadden kunnen verhinderen. Voor mij zijn Nescio's verhalen zo menselijk – humanistisch zou men kunnen zeggen – dat ze mijn denken hebben beïnvloed.

Jan Limper

alsof balast afbrokkelde

„Kijken in de spiegel" van J. Krishnamurti was het begin van iets anders en tegelijkertijd het einde van wat was. Het leek alsof balast afbrokkelde, pagina per pagina. Helderheid kwam ervoor in de plaats. Soms had ik een week nodig om een alinea te „verteren", om los te laten. Daarna kwamen twee dagboeken van dezelfde auteur, nog zuiverder. Ereplaatsjes bestaan eigenlijk niet in mijn boekenkast, er staat van alles voor het grijpen en daar horen deze boeken bij. 150 woorden zijn teveel of te weinig, je moet het gewoon lezen en in de spiegel kijken.

Marjan Schot (Amsterdam)

ik ben weer rijk

Ik las het boek „Oogst der tijden" in 1940, Ik was zestien en raakte – mede door de voor dit standaardwerk noodgedwongen summiere uittreksels – daadwerkelijk geïnteresseerd in wat anderen denken en geloven.
De inhoud dwong tot bespiegelen, onderzoeken, vergelijken en het raadplegen van diverse bronnen.
Voor de ondergedoken AJC-er werd het begrip: „Wij, Rode Valken, hebben eerbied voor iedere eerlijke overtuiging, ook als deze niet de onze is", realiteit. Toen ik door oorlogshandelingen al mijn bezittingen verloor, was ook dit boek verdwenen.
Het zoeken naar de waarheid en naar wat mensen bezielt, is mij echter altijd bijgebleven en dit werd onlangs beloond. Het lot (?) was mij wel zeer gunstig gezind: op een markt vond en verkreeg ik weer een ander exemplaar van deze kloek uitgevoerde, meer dan duizend pagina's tellende uitgave van de Arbeiderspers, voor slechts f 2,20! Ik ben weer rijk.

Koen Johan Blom (Rijswijk)

de werkelijkheid in het midden

Eén van mijn dierbaarste boeken is „De Scharlaken stad" van Hella Haasse. Tegen de achtergrond van het korrupte Vaticaan in de Renaissancetijd laat Haasse gebeurtenissen zien door de ogen van verschillende kunstenaars. Zij zijn het die uit dat wat ze zien en waarnemen iets eigens proberen te scheppen. Maar iedere persoon verwerkt de wereld op zijn of haar eigen manier. De één schildert, schrijft of zingt. Door de zo verschillende invalshoeken te beschrijven laat Haasse de werkelijkheid in het midden liggen. Het heeft me laten inzien dat wat ik zie, niet hetzelfde hoeft te zijn wat een ander ziet: Ieder mens heeft op de wereld z'n eigen zekerheden, maar helaas wil menigeen, toentertijd in de Renaissance en nu in het heden, z'n eigen waarheid doordrukken. Het voordeel van twijfel is nog niet geliefd genoeg.

D. Disselkoen (Utrecht)

Alleen een middelmatig schrijver is altijd op zijn best.

William Somerset Maugham

schaterlachen om de absurditeit van het leven

Twaalf jaar oud las ik op de MULO „Erik, of het klein insektenboek" van Godfried Bomans. Mijn inlevingsvermogen was groot. Met de geesteswereld van de insekten, waarbij Erik het schilderij instapte, had ik dus geen enkele moeite. Het prikkelde mijn fantasie, maar raakte mij ook anders. Het opende voor mij de blik op de absurditeit van het leven. Iedere insekt hield zich uiterst serieus met zaken bezig, waarvan zij hoopte, dat ze van levensbelang zouden zijn. Soms begreep je niets van hun inconsequente handelen in relatie tot hun toch zo heldere denkbeelden.
Wat heb ik van deze diepe kijk op mens en leven al veel plezier gehad. Toentertijd kwam het me al onmiddellijk van pas in ons ondoorgrondelijk rooms katholieke gezin. Dank aan Bomans, die mij leerde schaterlachen om de absurditeit en inconsequenties in het leven, zaken die ik al jaren als zout in de „bestaanspap" ervaar.

Joke Zonneveld (Amstelveen)

de hersenpan als palingemmer

Het inzicht dat al ons ordentelijk ogende gedrag slechts de resultante is van ontelbare niet- of halfbewuste kronkels in onze hersenpan. Als palingen krioelen zij door ons hoofd. Soms steekt er één zover de kop op, dat wij hem opmerken, maar alras wordt hij weer verdrongen.
In „Het Boek Alfa" van Ivo Michiels staat uiterlijk alleen maar een soldaat op wacht, terwijl de oorlog uitbreekt. In zijn hoofd kronkelen de palingen. Voor de lezer zijn het soms onontwarbare bewustzijnslagen, die elkaar associatief opvolgen, hem meesleuren naar de bodem van zijn eigen hersenpan. Het inzicht dat al die palingen maken dat het begrip de „rede"lijke mens slechts zeer betrekkelijk is. Het boek Alfa heeft mijn wijze van denken en ook mijn denken over denken veranderd.

Wim van Dijk (Weesp)

zij gaf liefde waar anderen haatten

Al jaren bezit ik een boek dat nog nooit in mijn boekenkast heeft gestaan, maar, met mij mee van keuken naar huis- en slaapkamer is gegaan.
Het is het boek Het verstoorde leven van Etty Hillesum. De dagboekaantekeningen van een joodse vrouw, die naarmate haar uiterlijk leven werd verstoord, rust en harmonie in haar innerlijk wist te vergaren. Zij overwon haar depressieve, egocentrische aard en groeide uit tot een vrouw die schoonheid ontwaarde in een omgeving die grauw en ellendig was; die liefde gaf waar anderen slechts konden haten. Zij laat zien dat de mens, anders dan het dier, in staat is meer te worden dan hij is.
Haar gedachten en gevoelens en haar strijd zijn voor mij soms zo herkenbaar en vertrouwd, zij had er de woorden voor die ik niet in voorraad had; woorden die een tonicum zijn voor mijn wankele ik, die zich zo gemakkelijk laat verleiden tot lafheid en zelfverraad.

Jeanet Jansen-v. Driel (Nieuwegein)

stuk gelezen

Oorlogswinter 1942.
Met rode oren Dr. Vlimmen gelezen (verboden van RK-zijde). Er veertig jaar over gedaan om Humanist te worden en uit de RK-kerk te stappen. Dit boek bleef mijn leidraad en is inmiddels stuk gelezen.

Riet Sukking (Soesterberg)

IEDEREEN WORDT DICHTER
TOT DE MEEST PROZAISCHE MENS TOE,
ALS DE LIEFDE HEM BEVANGT

Plato

NEDERLANDERS WAREN VOORAL STERK IN HET DRUKKEN VAN BOEKEN NIET IN HET LEZEN

„Huidige leeskultuur baart zorgen" luidde volgens de krant de slotsom van het onlangs gehouden kongres van de Nederlandse Boekverkopersbond. „Rustig de tijd nemen om een boek te lezen, lijkt niet meer in deze tijd te passen".
Uit zo'n visie spreekt een veredeld beeld van hoe het vroeger was. Alsof men in 't verleden wél de tijd had, of nam, om veel te lezen. De kracht van Nederlanders lag echter meer op een terrein dat aan het lezen voorafgaat: de boekdrukkunst.
Frits Stoffels bladert wat in het geschiedenisboek en doet een paar grepen uit de Nederlandse lees- en drukkultuur van de laatste drie eeuwen.
Het verhaal gaat dat de Nederlander tot ver in de vorige eeuw slechts twee boeken op de plank had staan. Het ene was, uiteraard, de bijbel. Het andere was óf een bundel van de onsterfelijke Jacob Cats, óf de Camera Obscura van Hildebrand.

Inderdaad reiken de signeringen in mijn familie-exemplaar van Hildebrands meesterwerkje – vier in totaal, van opeenvolgende geslachten – terug tot aan m'n overgrootvader. Een boek **kocht** je niet zozeer – Je kreeg het mee, van vader op dochter of zoon, en zo de geslachten door.
Bepaalde boeken „moesten". Een Bijbel, een Cats, een Tollens of een Ten Kate in de kast was ook een teken van groepsgehorigheid. Zo toonde je met de Bijbel in de hand of op de plank je geloofsrechtzinnigheid aan. Bijvoorbeeld aan de hand van kiekjes. Na 1850 liep de massa de deur van de fotografen plat voor een vereeuwiging. Ter wille van kompositie hield de geportretteerde, kwasi-onderbroken in z'n lektuur, een boek in de hand. Was dat duidelijk een Bijbel, dan zat het wel snor. Was 't een ander boek, dan fronste de familie bezorgd haar wenkbrauwen: was neef Jan niet aan 't afglijden naar„ frivoliteit en vrijzinnigheid?
Maar wanneer moest je die boeken – de Bijbel, de Cats, de Hildebrand – lezen? Het leven was hard, ploegen en zwoegen waren zonder eind, en 's mensen vrije tijd bestond in 't beste geval uit nachtelijke uurtjes. Een **andere** overgrootvader van mij, winkelier in een drukke Delftse straat, had zo z'n oplossing gevonden. In alle vroegte ver voor dag, dauw en winkelopening kwam hij uit de veren en zette zich aan 't lezen, in de Bijbel.
Voordat u nu denkt dat Nederlanders met zo'n schamel bezit van slechts twee boeken een hoge graad van achterlijkheid ten beste gaven: al sinds de Middeleeuwen verbaasden buitenlanders er zich juist over dat zovele Nederlanders konden lezen en schrijven, tot armen en lompendragers toe. En dat zonder officiële leerplicht. In de landen om ons heen was het aantal analfabeten veel hoger. Het niettemin hardnekkige Nederlandse analfabetenlegertje bestond vooral uit vrouwen. We waren een handeldrijvend volk en manlief moest kunnen lezen en schrijven om z'n transakties bij te houden. Zeker na 1800 zijn er nog maar weinig ongeletterde mannen. Bij de vrouwen ligt dat jaartal ongeveer bij 1860.
Ook de rijkeren hadden niet veel boeken. Dat duidde niet zozeer op leesluiheid alswel op zuinigheid. Zij hadden andere manieren om op de hoogte te blijven. Elk stadje had in de verlichte achttiende eeuw wel z'n leesgezelschap, gevuld met plaatselijke intellektuelen: de dominee, de notaris, de baron. Daar wisselde men boeken en nieuwtjes over boeken uit, en besprak men romans, natuurkundige en wijsgerige werken.
Grote lezers zijn Nederlanders nooit geweest. Onze kracht lag meer op het terrein dat aan lezen voorafgaat: de boekdrukkunst. Lang deed dan ook de mening opgeld dat een Nederlander aan de wieg van de gedrukte letters stond. Pas sinds honderd jaar is de Hollandse mythe ontmaskerd dat de Haarlemmer Laurens Janszoon Coster de boekdrukkunst uitvond. De mythe was in zoverre „waar" dat ze waar had **kunnen** zijn, en gaf aan dat de band tussen Nederland en boekdrukkunst hechter was dan waar ook ter wereld.

De touwen van het boekennetwerk

Van de zeventiende tot de negentiende eeuw hielden Nederlandse drukkers en uitgevers vele touwtjes van het Europese boekennetwerk in handen. Die landgenoten wisten hun buidels goed te vullen met de verkoop van bedrukt papier. Buurlanden werden nogal eens bestierd door autoritaire regimes die schrijvers in de armen van Nederlandse drukkers dreef. Groot is de kans dat een groot deel van hun weken in Nederland is gedrukt. Zo groeiden vrijheid en verdraagzaamheid welhaast tot handelswaren uit waarop Nederland het monopolie had. Drukkers herschiepen in ons land in een vrijgevochten Mekka van alwat elders boos, voos en goddeloos werd geacht. „Wat de Hollander drukt, is 'm om het even, als hij er de wereld maar mee kan vergeven", was een gevleugeld woord.
De schrijver zelf was niet zelden een geleerde maar straatarme Fransman of Engelsman, in eigen land hooguit gedoogd, vaker verstoten. Hij mocht al blij zijn dat z'n manuscript nog ergens ter wereld, een willig uitgeversoor vond en op de drukpers belandde. Geld zag hij meestal niet. De drukkers scheepten hem af met een stapeltje presentexemplaren. Dat mocht hij dan zelf zien te slijten. Niet voor niets noemde Voltaire, zwaar afhankelijk van Nederlandse uitgevers, deze **„gewetensloos"** en **„misbruik makend van de Hollandse vrijheid".**

Geen auteursrecht

Iets als auteursrecht bestond eigenlijk niet. Zo kon het gebeuren dat je je boek terugvond onder een andere titel, of dat een ander zich tot schrijver had verklaard. Of 't was vrijmoedig bewerkt, veranderd, aangevuld. Of uitgegeven bij een andere drukker. Want ook de drukkers konden hun produkten amper afschermen tegen kapers op de kust. Bleek een boek een goudmijntje, dan drukten kollega's het werkje nog eens dunnetjes over.
Maar daarvoor in de plaats kreeg de schrijver onsterfelijkheid, en een vermelding in ons huidige geschiedenisboek. Zonder Hollandse drukkershulp was menig verlichtend werk van Descartes, van Voltaire, Rousseau en d'Alembert, van Montesquieu en Locke, wellicht in de lessenaar blijven liggen en daar een stille dood gestorven.

Wildwestvak zonder regels

Er waren méér omstandigheden die de Nederlandse informatie-industrie tot zo'n sukses maakten. Ten eerste liep de wereldpapierhandel over Amsterdam. Op de Oost-Veluwe (later ook in de Zaanstreek) draaiden papiermolens, aangedreven door waterkracht op volle toeren. In 1740 waren er op de Veluwe alleen al voor papierfabrikage 175 waterradmolens werkzaam langs de lijn Apeldoorn-Beekbergen-Loenen-Eerbeek-Brummen. Daar was hout, en helder water dat door stroompjes en watervalletjes ging. 't Materiaal was dus ruim voorhanden en verleidde velen tot het opzetten van drukkerijen, uitgeverijen en boekhandels.
Daarnaast profiteerde Nederland van een uiterst bruikbare vluchtelingen-

Interieur van de boekwinkel van Hermanus de Wit in Amsterdam in 1763.

stroom uit Frankrijk: die der Hugenoten. Velen van hen kozen het boekverkopers- en uitgeversvak. Dat gold zo'n beetje als „vrij" beroep. Je had daar niet zo veel last van gildebepalingen. In andere bedrijfstakken hadden de gilden veel macht. Ze maakten het je moeilijk je zomaar als winkelier of bedrijfsman te vestigen, en schreven je van alles voor over hoogte van prijs en produktie. 't Boekenbedrijf was meer een wildwestvak. Daar golden amper regels.

De macht van de drukker

Macht hadden de drukkers ook. Bijvoorbeeld om de bij tijd en wijle opduikende censuurlust van predikanten binnen de perken te houden. Er werd wel eens een vertwijfelde poging gedaan een „godslasterlijk" boek te verbieden. Maar verder dan plaatselijke maatregelen kwam het in de Nederlandse Republiek toch nooit. En indien wel, dan bleken ze in praktijk gemakkelijk te omzeilen. De macht van de drukkers kon zelfs koningin dwingen. Dat ondervond Voltaire in 1740.

In dat jaar trad de Franse Wijsgeer op als bemiddelaar van kroonprins Frederik de Grote van Pruisen. Frederik zag aankomen dat hij koning werd, en schreef een Gorbatsjov-achtig boek vol verlichte voornemens over hoe het in de politiek diende toe te gaan: netjes en vriendelijk. Het manuskript liet hij nazien door Voltaire. Die bracht het bij de drukker, de Hollander Jan van Duren. Deze wilde het juist ter perse leggen toen Frederik eerder dan verwacht op de Pruisische troon werd geroepen. Die had al snel door dat hij het als koning in de politiek niet zou redden met de fraaie beginselen uit z'n boek. Z'n troon was nog niet warm of hij viel al door de mand. Want Frederik begon z'n loopbaan met een redeloze veroveringsoorlog in het naburige Silezië. 't Was zo'n duidelijk staaltje van roofzucht dat de Pruisenvorst zelfs geen poging deed tot het verzinnen van een smoes. Kortom, het manuskript moest van de aardbodem verdwijnen.

Voltaire werd daartoe naar de drukker gestuurd. Daar ving hij bot. Het manuskript bleef waar het was. Bij Van Duren, die het hoe dan ook wilde drukken. Bijtijds herinnerde Voltaire zich een passage uit Frederiks boek, zo rapporteerde hij later aan de Pruisische koning, waarin **„Uwe Majesteit (...) zegt dat het geoorloofd is in onderhandelingen een leugentje om bestwil te gebruiken. Ik zei dus tegen Jan van Duren dat ik alleen maar kwam om 'n paar bladzijden uit het handschrift te verbeteren".** En dat mocht wél. Het geschrift kwam uit de kluis, en Voltaire kon mooi een aantal passages wegkrassen en onleesbaar maken.

Maar ook dat bracht Van Durens persen niet tot stilstand. Witte plekken maken het boek alleen maar belangwekkender, moet de drukker hebben gedacht. Een donderpreek van de Pruisische ambassadeur had evenmin de gewenste uitwerking. Zelfs een afkoopsom kon Van Duren niet bekoren. Het boek verscheen, baarde door 't opmerkelijk verschil tussen Frederiks woorden en daden niet weinig opzien, en bracht de beschaamde koning flink in verlegenheid. 't Werd net zo'n sukses als Gorbatsjovs **Perestrojka**, en beleefde tien drukken in één jaar.

Later nam Voltaire wraak. Van Duren kon veilig aannemen dat hij het was, die in Voltaires **Candide** werd afgebeeld als Vanderdendur én als boef.

Lange titels

Men was dol op lange en omstandige boektitels. Dat gold temeer wanneer een bepaalde strijd werd uitgevochten. En „strijd" betekende: godsdienst en theologie. Over de onnozelste vraagstukken werd brochureslang gemuggezift. Werd de Roomse Kerk aangevallen, dan kon een boek verschijnen als **De Advocaet der Rooms Catholieke Kerk, of vrymoedige verdediger van derzelver Grond-Constitutie, Leere, Aanzienlyke Bescherm-Heeren, Rechtzinnige Leeraars en standvastige belyders, tegen de beledigende Geschriften van deze Tyd.**

En nadat dominee Petrus Hofstede in 1769, ter bestrijding van een bepaalde roman (Marmontels **Bélisair**) al **De Belisarius van den Heer Marmontel beoordeeld en de Kwade Zeden der vermaardste Heidenen aangetoond**, had geschreven, schreef hij in 't jaar daarop voor de zekerheid ook nog

DE
BEOORDEELING
VAN DEN
BELISARIUS,
VOORNAAMLYK MET
BETREKKING TOT
SOCRATES,
TEGEN DEN HEER
C. NOZEMAN
EN ANDERE
VERDEDIGD:
Ten nader bewyze, dat de voornaamſte
Heidenen, uit hoofde van derzelver
deugdſaamheid, geen voorwerpen
der Godlyke Barmhartigheid
hebben konnen zyn.

In de vorige eeuw liep het snel af met de Nederlandse plaats op de boekenmarkt. Napoleon deed de al wankelende ekonomie het laatste stuk das om. Daarna werd ze door Engeland overvleugeld, dat in het drukproces stoommachines invoerde. En met de voorsprong in vrijheid was het ook goeddeels gedaan.

Frits Stoffels

HET BOEK DAT UW LEVEN VERANDERDE

tegelijkertijd meer mensen liefhebben

Zij leefde van 1903 tot 1977, vooral in Parijs en New York. Zij begon op haar elfde aan een dagboek dat mij een fascinerende vrouw leerde kennen. Pas op haar zestigste durfde Anaïs Nin haar dagboek te publiceren. Het is het verhaal van een vrouw, eerst jong en geremd, die toch de moed vond om haar dromen te verwezenlijken.
Zij voelde zich vrouw en aarzelde niet dat te onderzoeken. Zij probeerde versluierende talenten vrij te maken en vorm te geven door bijvoorbeeld het talent van de veelzijdigheid niet te zien als een versplintering, maar als mogelijkheid tot een geschakeld leven.
Zij zag de kunst om met veel dingen tegelijk bezig te zijn als aanzet tot een diep inzicht, een aanvoelen van de ingewikkelde situatie. Het talent – zo bij uitstek door vrouwen geoefend – nu tegelijkertijd meer mensen te kunnen liefhebben, doorzag ze, en verwoordde het voor ons. Zij inspireerde kunstenaars van haar tijd, o.a. Henri Miller en Lawrence Durrel en schreef ook zelf romans en, uit geldgebrek boeken met erotische verhalen.
Haar kijk op het leven ervoer ik als door en door humanistisch. Het was verrukkelijk kennis met haar te maken. Daarna was mijn leven ánders.

Grietje Santing, (Amsterdam)

EEN BOEK IS ALS EEN TUIN DIE MEN IN ZIJN ZAK DRAAGT

Arabisch spreekwoord

typisch provencaalse sfeer

Alphonse Daudet stamt uit Nîmes, maar werd Parijzenaar. Vaak logeerde hij bij zijn tante in het Château Montauban, vlak bij „de Molen". Daar bestudeerde Daudet grondig het land en de mensen. De zeer goed geschreven „Lettres de mon Moulin" (1868) brengen ons dan ook in een typisch Provençaalse sfeer, hoewel de ondergrond algemeen menselijk blijft: Daudet zei zelf: „Tarascon is overal". Alphonse kwam uit een streng katholieke familie, werd echter spoedig een echte „libre-penseur". Zeer humaan en verdraagzaam, werd en wordt hij toch algemeen gewaardeerd in Frankrijk en daarbuiten.
De Lettres de mon Moulin gaven mij veel leesgenot, openden mij vervolgens de weg naar zijn volledige oeuvre, naar zijn vriendenauteurs Mistral en Arène, en, letterlijk, naar de Provence. Daudet veranderde niet mijn leven, wel sterkte hij mijn humanistisch-atheïstische instelling. Hij werd een zeer dierbare vriend.

Henk Das (Velp)

Betere kijk op aarde en sterren

Ik kan zeggen dat het boek „De evolutie van het heelal" van Hubert Reeves, professor in Canada, vertaald hier te lande voor 1986, mij de ogen opende en een betere kijk gaf op de aarde en de sterren, zoals zij een onderdeel zijn van het heelal.
De schrijver heeft een diepgaande analyse gemaakt van wat vele geleerden hebben ontdekt over het ontstaan van het heelal en de evolutie, die dat in vele opzichten ten gevolge heeft gehad gedurende circa zestien miljard jaar! Uit oorspronkelijke materie zijn de kleinste deeltjes gevormd en zo ontstonden onder andere elektronen, atomen, molekulen en grotere eenheden en stelsels in de kosmos.
Deze kosmische evolutie uit de atomen, via de molekulaire en chemische reakties uit het binnenste van sterren, tot het ontstaan van cellen, planten, dieren en de mens, heeft tot de huidige toestand op aarde geleid. En deze evolutie bij de mens ook zijn geest, die zijn ogen opende voor vele zaken! Vandaar de ereplaats in mijn huis.

A. A. Zwolsman (Den Haag)

strijd tussen goed en kwaad

De Hobbit + In de ban van de ring, het enige boek dat ik in mijn leven drie keer achter elkaar gelezen heb. Eigenlijk is dit niet helemaal juist. Ik las het eerst in het Nederlands en was daarna zo benieuwd naar de oorspronkelijke tekst dat ik het onmiddellijk in het Engels aanschafte. Vóór ik het boek ten derde male uit had, was het vakantie. Ik heb mijn kinderen, die toch ook het liefst lui in het zwembad lagen, moeiteloos een hele hoge berg in Tirol op gekregen door ze het hele verhaal te vertellen. Zij zijn nu ook bekeerd.
Tolkiens verbeeldingskracht is onuitputtelijk waar hij zelfbedachte wezens laat samenspelen met sprookjesfiguren en gewone mensen. Een man die in een beer verandert, bomen die kunnen lopen, een ring die onzichtbaar maakt; het is allemaal zeer akseptabel om de strijd tussen goed en kwaad te illustreren zonder dat er een god aan te pas komt. Literair én humanistisch. Het kán niet mooier.

Ernst Bongers (Muiderberg)

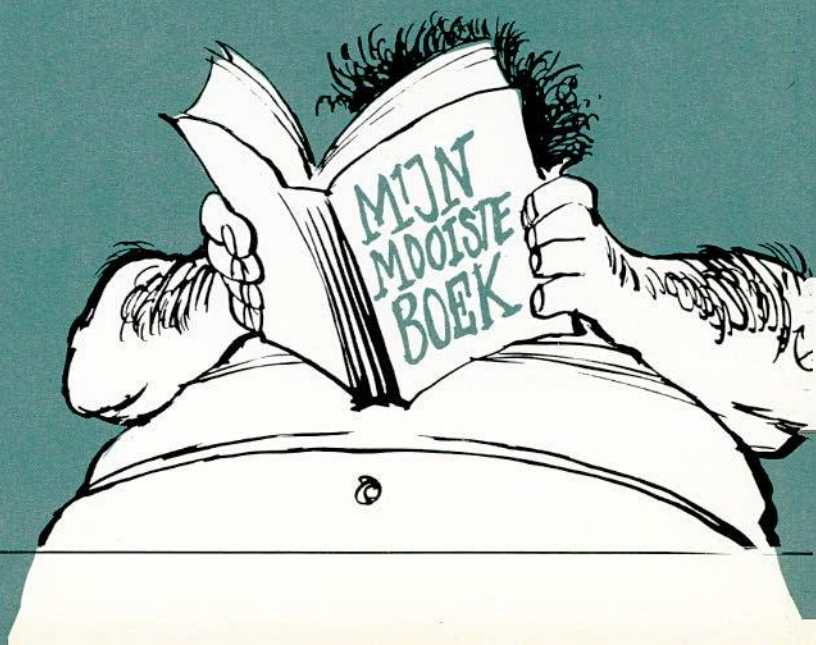

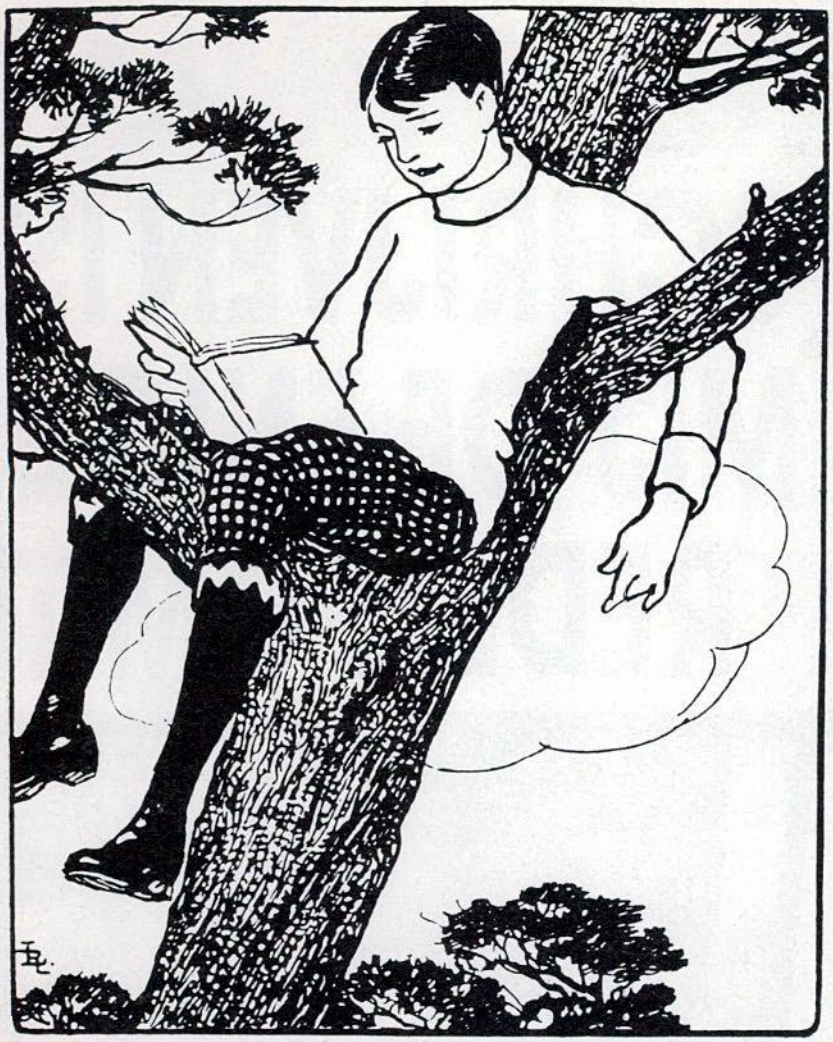

Literatuur

Toen ik verloofd was met René
die zoveel hield van Hemingway,
las ik het werk van Hemingway
omdat het werk me zoveel dee.
Maar toen het uit was tussen ons,
toen kreeg ik ook Hemingway de bons.

Daarna was ik met Guus verloofd
en kende Ibsen uit mijn hoofd.
Later, met Peter, hield ik zo
enorm van Valéry Larbaud.

Maar ik ben nooit verloofd geweest
met iemand die Homerus leest,
en ik heb nooit een man bemind
die Rabelais het hoogste vindt.

Er zijn dus nog verscheiden gaten,
helaas, in mijn cultuur gelaten.
Ik hoop nog altijd op Pascal,
maar wat dan ook, in elk geval:

hoe meer het aantal liefdes stijgt,
hoe meer ontwikkeling men krijgt.

Uit: Tot hier toe
Anne M. G. Schmidt

MARTIN VELTMAN:
SCHRIJVEN IS VOOR MIJ DE ENIGE REDEN OM TE

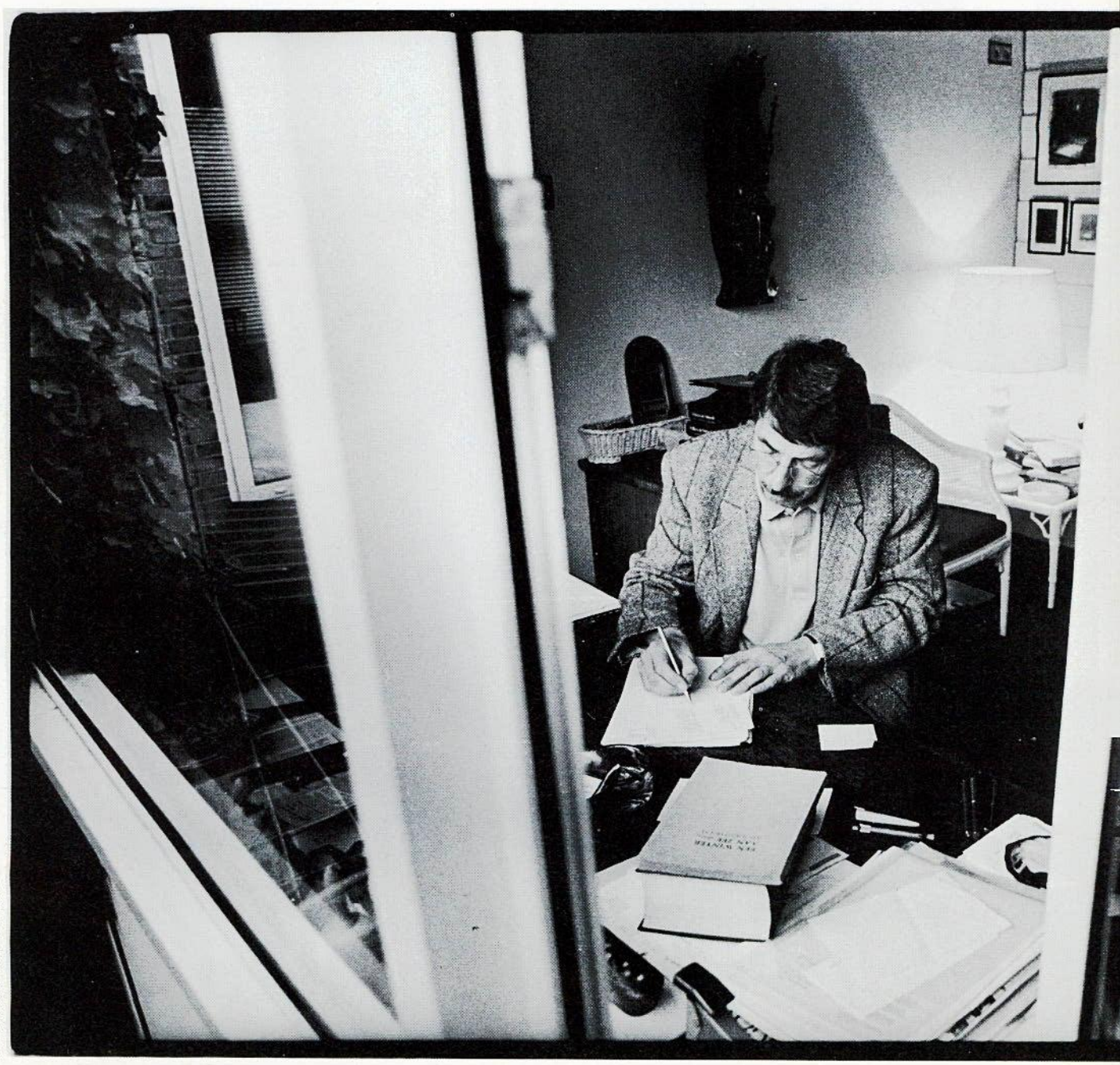

Foto: Chris Pennarts

Door Ingeborg van Teeseling

ESTAAN

„Je bent als dichter een beetje melaats. Ik vertel vrijwel nooit wat ik doe, want mensen schrikken ervan. Ze weten niet wat ze met je aanmoeten. Het staat eindeloos ver van ze af. Ik zeg bij het voorstellen meestal: „Martin Veltman", en mompel dan wat.
Een bungalow in Buitenveldert. Prachtig onderhouden park, lanen met bomen, een universiteit. Sfeer van natuurlijke rijkdom. Zoals het huis zelf. Met zorg gekozen meubelen, veel schilderijen. Licht, rust, ruimte. De dichter en ik ontmoeten elkaar hier twee keer. Het eerste gesprek is in het voorjaar en verloopt moeizaam. Eénlettergrepige antwoorden, zachtjes uitgesproken, blik op ver weg. Hij ziet er tobberig uit, rookt vrijwel aanhoudend en met een bijna gefixeerde koncentratie. Om dan opeens op te staan, iets uit de boekenkast te pakken, weer te gaan zitten.
Een paar maanden later praten we weer. En in een maand waarin alle ánderen depressief zijn, gaat het goed met de dichter. Het is november, zijn nieuwe bundel „Zout" is af en Martin Veltman heeft zichzelf een paar weken vrij gegeven. Glas onder handbereik, regelmatig telefoon, regen op het glazen dak van de keuken.
Over zijn verleden als één van neerlands top-reklamemakers praat hij niet graag. De tijd bij Franzen, Hey en Veltman (FHV) is achter de rug. Op 55-jarige leeftijd, in 1984, heeft hij de deur dichtgetrokken achter de wereld van Douwe Egberts, Heineken en P&C. Terug naar de jonge dichter die in 1956 tevergeefs probeerde om van zijn pen te leven. Die dichter is ouder nu, een karrière en vier poëziebundels verder. Hij kent de wereld van het geschreven woord nu van een andere kant. Twee vormen van werken met woorden. Een leven „in dienst van de Letteren."

„In mijn funktie als een soort „eminence grise" van de reklamewereld zat ik een paar dagen geleden op een bijeenkomst van jonge tekstschrijvers. De stelling daar was: „Een reklameschrijver is een schrijver." Die stelling heb ik geprobeerd te ondermijnen. Natuurlijk bleek in de loop van het gesprek dat de voorstanders van die mening in hun la ook nog iets anders hadden liggen dan reklameteksten: Het Manuskript." Die mensen zeiden: „Al ben je nog zo gebonden aan je produkt, er is toch nog zoiets als het koloriet van het woord. Je ziel komt naar boven in wat je opschrijft, al is het nog zo toegepast. Je kunt dat in verschillende kleuren doen. Dus: het palet van mijn kleuren staat toch in zekere zin voor schrijverschap."
Daar kan ik het wel mee eens zijn. Natuurlijk is elke tekst die je maakt jóuw tekst en ruikt naar jou. Maar toch is er een groot verschil tussen reklame en literatuur schrijven. Een schrijver haalt het materiaal uit zichzelf. Er is geen opdrachtgever, er zijn geen vergaderingen, deadlines of overleg. Geen doel, geen marketingmanagers, geen „aard van het produkt." Dat web is heel strak. Op zijn best is het toegepaste kunst, toegepast schrijverschap. Schrijver, met een hoofdletter nota bene, ben je nooit. Daarom verving ik die stelling door een andere: „Elke reklameschrijver is een gefrústreerd schrijver." Toen liep de diskussie hoog op. Maar ik vind het heel gevaarlijk om zulke pretenties te hebben. Een reklameschrijver is een professionele, kommerciële werknemer. Het vak is zo aan wetten onderhevig dat je daarbinnen nooit een vrije kreatie kunt maken. Dat maakt je niet minder dan een schrijver; het is een vak.
Ikzelf heb me nooit én schrijver én reklamemaker gevoeld. Toen ik bij FHV werkte, was reklame mijn stiel. Natuurlijk dacht ik nog wel eens aan de jonge dichter die ik geweest was, maar met de reklame had dat niks te maken. Ik heb nooit het idee gehad: later ga ik me met de échte literatuur bezighouden. Absoluut niet het gevoel dat ik mijn talenten aan het vergooien was, nee."

Sinds een jaar of tien is Veltman's maandag bij voorbaat al bezet. Dan komt, voor zover hun drukke bezigheden dat toelaten, een illuster gezelschap heren bij elkaar. Politici, schrijvers, schilders, musici. Allemaal namen. Van Mierlo, Hofland, Mulisch, Komrij, Van Dam, Lammers, Henneman. Om er maar een paar te noemen. Bij een maaltijd en een goed glas worden de wereld en het leven doorgenomen. En Het Vak natuurlijk.

„De direkte aanleiding voor mij om te gaan schrijven was mijn toetreding tot dat gezelschap heren. Vooral door de aanwezigheid van de schrijvers voelde ik me daar als reklamemaker na verloop van tijd niet erg op mijn plaats. Niet dat daar een reden voor was, ik werd volledig geaksepteerd. Ik vond zélf dat ik in dat milieu wat meer kulturele bagage moest meebrengen. Het was heel verfrissend om weer eens met ander gedachtengangen te maken te krijgen dan alleen de kommerciële. ik begon het idee te krijgen dat ik na zoveel jaar reklame rondliep met een wat gevulgariseerde ziel. Ik had er behoefte aan om meer van mijn wezen uit te drukken, bloot te leggen, dan ik tot dan toe gedaan had.
Toen ik in dat bad werd gegooid, wilde ik ook wel zwemmen. En ik wilde graag die jonge dichter van toen rehabiliteren. Die is de mist in gegaan en stond daar nog steeds. Het was een bezwering."

Warm bad van vrienden

„Dat was mijn impuls. Niet lang daarna heb ik op kantoor aangekondigd dat ik minder dagen wilde gaan werken. Om-

dat ik mij weer aan De Letteren wilde gaan wijden. Van te voren had ik wel wat vingeroefeningen gedaan, dus ik wist dat ik het kon. Mijn schoonvader Adriaan Viruly en ik hadden vlak voor een vakantie afgesproken dat wij over onze reis zouden korresponderen in sonnetten. Ik vond mijn produktie toen niet goed genoeg, maar ik had weer een draad te pakken. Ik wist weer hoe het moest. Het gaf me inspiratie, een stimulans. Een hele luxueuze positie: weten dat je kunt schrijven, iemand die je op de been helpt en eens in de week het warme bad van vrienden waarmee je over de literatuur kunt praten. Voor mij was het een openbaring, het veranderde mijn leven. Natuurlijk was de reklame leuk en spannend, maar leven met de literatuur is echt van een heel andere orde. En zeker als je geen financiële problemen hebt, zoals ik. Ik heb 'n keurig pensioen en een kapitaaltje opgebouwd van de verkoop van mijn aandelen in de zaak. Dat maakte de keuze voor mij makkelijker. Ik hoefde niet terug naar een tochtig zolderkamertje. Ik denk dat ik daarin een uitzondering ben. Ik ben bevoorrecht. Van de poëzie kun je niet leven, dus de meeste dichters doen er iets naast: les geven, journalistiek of inderdaad tekstschrijven.
Wat ik wel heb ingeleverd is sociale status. Ik was een crack, een bijna-beroemdheid in de branche. Je merkt dan hoe snel je vergeten wordt. Hoe snel de stroom post ophoudt in je bus te vallen. Maar ik heb mezelf de tijd gegeven om daaraan te wennen door langzaam af te bouwen. Mijn eerste bundel „De Zaken en de Dood" kwam uit toen ik nog in de reklame zat.

ZAKENLUNCH

Het restaurant heeft kreeft op het menu.
En kaviaar. Niet dat ik dat bestel
maar het toont aan hoezeer ik, ambigu,
van eenvoud soms naar luxe overhel.

Geïnviteerd naar zakelijk model,
kies ik neutraal (biefstuk met boterjus,
komkommersla) en bied geen tegenspel
vanwege de zeer matige grand cru.

Terwijl mijn gastheer scherp zijn eisen stelt
omtrent reclameboodschap , doelgroep, geld,
bedenk ik hoe ik hoogst ongegeneerd
tussen commerce en vers lig uitgesmeerd.

Als hij het donker in mijn blik ontwaart,
wenkt hij de ober met zijn creditcard.

Wel ben ik die laatste jaren heel bewust gestopt met zelf teksten te schrijven. Alle vormen van schrijven komen uit één kreatieve bron. Als je die gebruikt voor de reklame is hij uitgeput als je aan de literatuur begint. Het is gewoon niet te kombineren. Daarom begeleidde ik toen alleen nog maar de jongelui. Zo had ik mijn eigen kreativiteit vrij."

Perfektie bereiken

„In de reklame heb ik geleerd om heel gedisciplineerd om te gaan met taal. Ik weet nu wat voor effekt tekst kan hebben, wat taal doet met mensen. Het grote risiko is dat je daarop gaat werken. Ik vind dat het zuiver moet blijven, kaal. Zonder akrobatisch woordgebruik, gedisciplineerd. Ik kan veel met taal. Een boodschap brengen in honderd woorden of in tien als het moet. Perfektie wil ik in mijn gedichten ook bereiken. En soms, heel soms, lukt dat. Dan heb ik greep op de woorden, op de emotie en op de kombinatie daarvan.
Een goede reklametekst en een goed gedicht hebben één ding gemeen: ambachtelijkheid. Ze vragen allebei een zekere bondigheid, helderheid, nauwkeurigheid, zorgvuldigheid. Je gebruikt dezelfde kreatieviteit en koncentratie. Het enige verschil is de mate waarin je ziel, je wezen erin ligt. Reklame is geen technische aangelegenheid, ook daar moet iets van emotie in. Maar poëzie is: de knop naar binnen toe draaien. Kij-

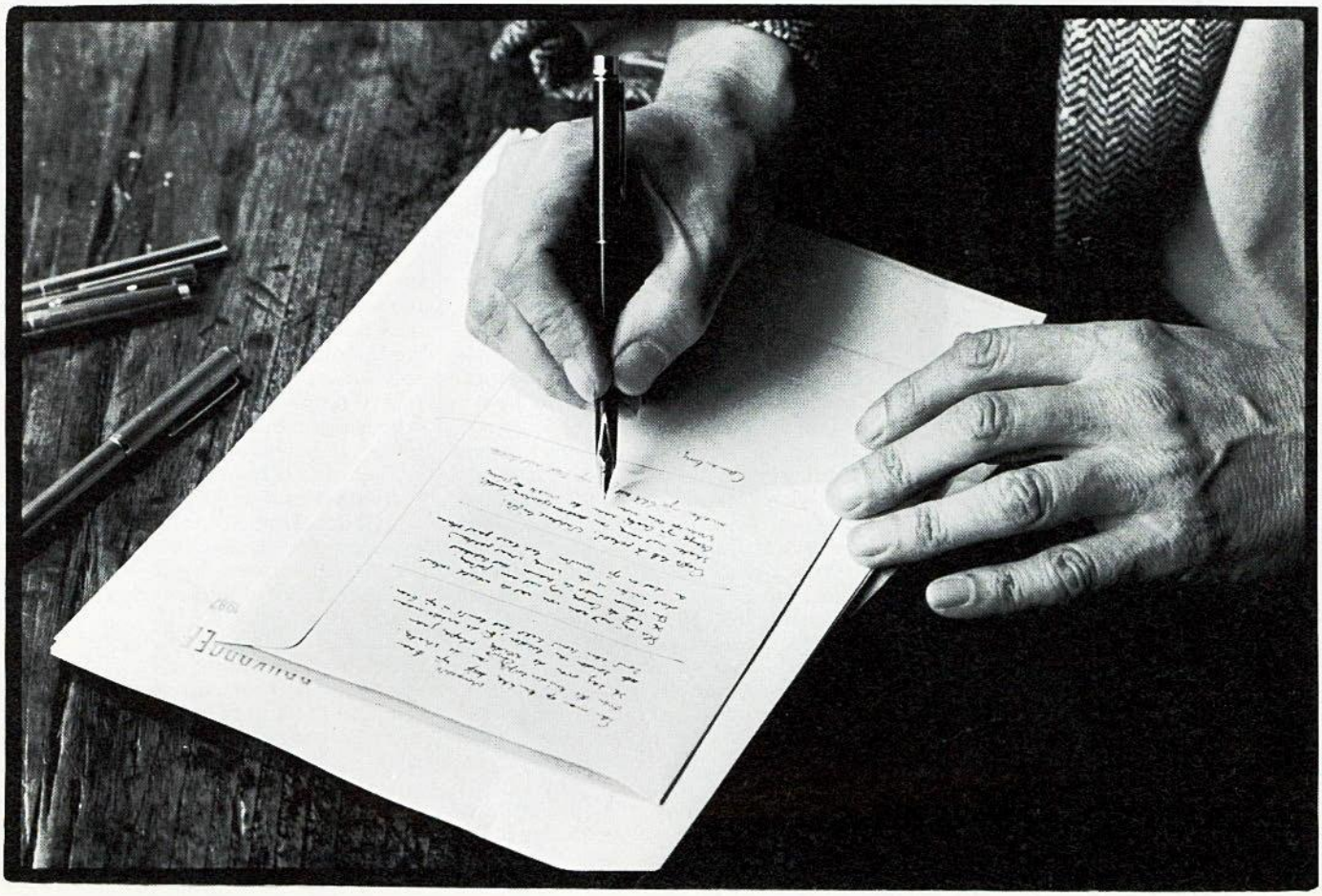

ken wat er in jezelf zit en dat gebruiken. Reklame komt uit je hoofd; poëzie uit je lijf, je hart, je buik, je gevoel. In mijn verzen praat ik tegen mezelf, in reklame tegen de doelgroep. Poëzie is iets raadselachtigs, een mythe."

Uren verder. De schrijver schenkt zich nog maar eens een glas in. Vraag of hij bij ons eerste gesprek heel treurig overkwam. Zegt dat alles er toen grijs en somber uitzag.

„Man op leeftijd in zijn eerste echte depressie", mompelt hij cynisch. „Een jaar geleden had ik een appartement gehuurd in Noordwijk. Aan het strand, uitkijkend op de zee. Ik kreeg dat in de lente en voelde me daar heel vrolijk, schreef ook optimistische gedichten. Maar toen werd het oktober. De haringkar verdween, de mensen, de zon. Wat er over was, was niets dan helm, zand en zee. Toen ben ik echt een beetje gek geworden, zo buitensporig eenzaam was het. Onzichtbare horizon, eindeloze herhaling. Ik ging vreselijk drinken, treurige gedichten schrijven en Roland Holst's „Een winter aan zee" lezen. Daar werd het ook niet beter van. Ik raakte in een diepe depressie. Nu werk ik in Zutphen, een etage in het centrum van de stad. Hier in Amsterdam kan ik niet werken, ik ben een Einzelgänger. Telefoon, mensen, het café leiden mij vreselijk af. In Zutphen is er rust, daar ga ik zitten en werk vier uur per dag. 's Avonds vaak ook nog een paar uur, als het goed gaat.
Aan zee gebeurde iets raars. Dat gedicht van Roland Holst gaat over een man wiens geliefde is weggelopen naar Amsterdam. En hij zwerft treurig langs het water. Na een paar keer lezen begon me dat te irriteren, hoe mooi ik het ook vind. Ik dacht maar steeds: ga dat wijf toch achterna, dóe iets, loop hier niet te miesmuizen. Toen wist ik dat ik weg moest, dat ik niet meer kon lezen en schrijven. Alhoewel ik het gevoel van Roland Holst wel ken. Je blijft toch dichter in een liefde. Je kunt óf de dame in kwestie achterna óf een prachtig treurig gedicht schrijven. Leven en schrijven kan vaak niet tegelijkertijd. Ik heb nu een bundel geschreven die gebaseerd is op die winter aan zee. Tegelijkertijd is het hommage aan Roland Holst.
Dichten is een vorm van therapie. Je brengt iets aan de oppervlakte wat voortkomt uit een verwonding. Ik schrijf heel goed als ik me treurig voel. Het schrijven houdt me ook in leven, alhoewel het ook verdiepend kan werken op een depressie zoals ik die in Noordwijk had. Johan Polak, degene die mijn bundels tot nu toe uitgaf, zegt dat „Zout", de gedichten die daar geschreven zijn, het mooiste is wat ik tot nu toe gemaakt heb. Dus als je cynisch bent zou je kunnen zeggen: op naar de volgende depressie, want dat is goed voor je dichterschap. Maar nee, toch maar niet. Laat me dan maar liever over de liefde schrijven of over de dingen van alledag."

Technische benadering

„Mijn leed onderwerp ik in mijn gedichten aan regels. Dat is een hele technische benadering. Maar ik ben bang dat het anders gierend uit de hand loopt en dat wil ik niet. Durf ik niet. Ik heb het rijm nodig om mezelf en mijn emoties binnen de perken te houden. Dat rijmloze vers, dat voor anderen een bevrijding is, is voor mij een te groot risico. Dan stijg ik te ver boven mezelf uit, dat kan ik niet meer kontroleren.
Ik begin een gedicht meestal met een observatie. Dan gebeurt het maar zelden dat een regel zomaar op papier staat. Nijhoff noemde dat: „de zin van God gegeven." Meestal zie ik iets, als een foto. Een situatie die kan variëren van wat ik zie als ik een middag langs de Lek loop tot een liefde die ik wil beschrijven. De eerste twee regels gebruik ik dan om het plaatje te schilderen. Daarna moet er iets gebeuren waardoor het een gedicht wordt. Vaak komt die poëzie pas in de laatste regel. Die moet zo sterk zijn dat hij alle voorgaande zinnen meetrekt, er een geheel van maakt, een vers.

Zes miljoen doden meldt het avondblad.
Je volgt de sporen in de binnenstad.
Een woeste stilte vult de synagoge:
voetstappen, dovend op het ovenpad.
(Uit: Destinaties, 1984)

Soms komen die zinnen zomaar. Ik ga dan niet in God geloven, nee, wel in flitsen van kreativiteit. Ik heb altijd een schrijfboekje bij me en een pen. Zodat ik altijd mijn invallen kan opschrijven, waar ik ook ben. Het gebeurt me vaak dat ik in een winkel ben en die regel er opeens is. Het blijft zoemen in je hoofd, zeker als je rijmend werkt zoals ik. De klank van het rijmwoord en het metrum blijft hangen. Dan valt van de ene seconde op de andere alles op zijn plaats, klopt het. Het zingt en dat vraagt een oplossing, een slotakkoord. Ik ben wel eens zinnen kwijtgeraakt, onderweg. Dat was vreselijk. Petra heeft me toen een klein kassetterekordertje gegeven voor die gelegenheden. Dat heb ik nu vaak bij me als ik een lang eind ga lopen. Vooral ook omdat het zelden om één zin gaat. Als het eenmaal loopt, stroomt het door, dan schrijft het gedicht zichzelf. Het eerste rijm roept het tweede op. Al die zinnen, dat is te veel om te onthouden. Daarom de hulpmiddelen."

„Schrijven is voor mij de enige reden die ik kan bedenken om te bestaan. Als ik dat niet meer kan, zou ik net zo goed dood kunnen zijn. Ik kan ook zeggen: wat heb ik te maken met de poëzie? Maar ik draag dat nou eenmaal met me mee. Ik heb de mogelijkheden in me om bezig te zijn met taal. Dat is wat ik kan. Het heeft te maken met angst. Op je sterfbed liggen en denken: wat heb ik eigenlijk nog meer gedaan dan zaken doen? Ik wil over mijn dood heenreiken. Ik wil sporen nalaten, in de poëziekast van de bibliotheek blijven staan, ook als ik er niet meer ben. Kinderen, genoemd worden in de reklamehandboeken, dat is me niet genoeg. Voetstappen in de sneeuw, daar gaat het me om. Ik ben bang om uitgewist te worden. Het leven moet substantie hebben. En liefst moet dat na mijn leven nog duidelijk zijn. Ik vind trouwens ook dat ik mijn talenten niet mag laten weglekken. Daarom blijf ik net zo lang achter de tafel zitten totdat er iets staat. Dat klinkt calvinistisch en dwangmatig, maar is een kwestie van wil. Ik wil mijn bestaan reliëf geven. Wat mij leuk lijkt is als er vijfentwintig jaar na mijn dood een jonge neerlandicus promoveert op mijn gedichten. Dan lig ik grinnikend in mijn graf." ■

Van Martin Veltman verschenen bij uitgeverij Polak en Van Gennep: „De zaken en de dood", „Spiegelgevecht", „Destinaties" en „Negentien Vilanellen". Begin volgend jaar verschijnt zijn nieuwe bundel „Zout".

MULISCH

Met hem heb ik het luidst over de dood
gepraat. (Ik dacht nog: nu verzieken wij
de lunch van die daar achter ons pastei
met kip genieten.) Zo saillant, zo groot

rees ons hiernamaals op, boven wedgewood,
riesling en jacobsschelp, dat ver voorbij
de maat van herenpraat en dunhillpijp
de helderheid zich voegde in mijn bloed.

Hij zei: het punt waarin je sterft, dat is
je eeuwigheid. De klok tikt door maar jouw
tijd stolt, bevriest in het verschrikkend blauw.
En duurt. En duurt. En dat is wat het is.

Toen, bij de mocca, ben ik dood geweest
met grote tegenwoordigheid van geest.

KREATIEF SCHRIJVEN BIJ DE NIEUWE WILDEN IN DE POËZIE

„Ons taalgebruik verarmt met de dag, onze vocabulaire wordt kleiner en veelal lelijke nieuwe woorden doen hun intrede. Ik probeer met poëzie tegenwicht te bieden door zinnen te maken zonder stof en vuil." Dichteres Elly de Waard is docente poëzie aan de schrijversvakschool 't Colofon en bij vrouwencultuurcentrum Amazone in Amsterdam. Voor haar is poëzie een vorm van kreatief schrijven. Een begrip in opkomst. Toch is de kunst van het kreatief schrijven ouder dan de weg naar Rome. Wat deed Homerus anders? En Sappho? Het Nederlands woordenboek van Van Dale noemt het woord (nog) niet, in tegenstelling tot haar Engels-Nederlandse broertje. Het is een verzamelnaam voor schrijverij die afwijkt van het puur zakelijke. Dus naast poëzie, ook proza maar ook de door Battus geïntroduceerde Opperlandse taal en letterkunde.

Amazone organiseert haar kursus sinds 1984. En Elly de Waard stimuleert, inspireert en begeleidt wekelijks een groep van rond de twaalf vrouwen. Het klinkt een enkeling misschien wat vreemd in de oren: poëzie schrijven in groepsverband.
In de praktijk wordt in het uur dat de vrouwen bij elkaar zitten dan ook weinig „Kreatief geschreven". Dat gebeurt thuis, in de duinen of waar dan ook. De poëzie, die daar aan papier is toevertrouwd wordt later in de les besproken. Niet prachtig voorgedragen onder het genot van wijn en spijzen maar zakelijk, regel voor regel waarbij kritiek op alles geoorloofd is. „Het dorp gaapt door het raam naar binnen??" „Wat een gelul."

De dag dat ik aanwezig mag zijn, zit een groep dichteressen bij elkaar die onder de naam „De nieuwe wilden in de poëzie" (de eerste groep georganiseerde dichteressen sinds Sappho) opereert
Hun eerste bundel verzameld werk is vorig jaar bij uitgeverij Sara verschenen.
Vier van de twaalf vrouwen hebben werk bij zich dat ze de groep willen voorleggen. Niet veel, wordt gekonstateerd. „Ik heb de afgelopen weken geen letter poëzie op papier gezet, ik weet niet waardoor het precies komt", verzucht de vrouw naast me. Een ander bekent dat er weer niets van haar hand is verschenen. De juf kijkt een beetje bestraffend. Toch blijkt de produktiviteit over het algemeen genomen vrij konstant en naarmate de „les" vordert, verschijnen er uit klappers en tassen steeds meer gedichten.

Het gedicht dat als eerste „in de groep" gaat, draagt de titel „Herfst in Limburg".

Gods vingertoppen strijken
langs de kruinen
van de bomen
licht laat hij achter
en okeren blaadjes
voor een gouden kroon

de opgestoken vingers
van de DSM
bestrijken de lucht
met dezelfde tint

het verschil tussen beiden
is dat tussen leven en dood

Passievol

De eerste opmerking is praktisch: „Wat betekent DSM?" De vragenstelster suggereert om daarvoor in de plaats gewoon Staatsmijnen te zetten. Elly de Waard ondersteunt het voorstel om in de laatste regel – dat tussen – weg te halen. „Tweemaal tussen zo kort achter elkaar is niet mooi." *Beiden* wordt *beide* omdat het niet om personen gaat, en dan is het gedicht klaar tot ieders tevredenheid.
Als in een volgend, passsievol gedicht, de moordlustige Romeinse keizer Nero dansend op de transen" wordt aangehaald, roept dat bij enkele dames „onprettige gevoelens" op. „Hij stak de stad in brand, vind jij leuk? „Hij genoot van het zien lijden van mensen, is dat hartstocht? De schrijfster houdt twijfelend voet bij stuk. „Laten we de moraal er buiten laten suggereert Elly de Waard, „het gaat erom of het beeld dekkend is. Maar dan wordt het de critica teveel: „Alleen omdat dit voorval tweeduizend jaar geleden plaatsvond zou dit kritiekloos genoemd mogen worden? me zolen!" Ze loopt geëmotioneerd de deur uit.
De rest van de groep gaat door, nu meer met technische kritiek. Dansen en transen, is sowieso teveel van het goede konstateert Elly de Waard: „Dat is krampachtige rijmdwang, flikker die transen eruit. Laat hem maar dansen op z'n balkon of op het dak van zijn huis desnoods, zoals het in de verhalen ook wordt verteld."

Zoekraken

Tussen alle praktische aanwijzingen door is af en toe een vleugje theorie te bespeuren. Geen onbreekbare definities maar meer handleidingen die gevolgd kunnen worden. Als in een gedicht de zin voor komt „Om haar hulp roept mijn hart" begint Elly de Waard te steigeren: „Dat is te cryptisch en bovendien een inversie". Ze doceert: „Een inversie was in het verleden toegestaan omdat er kost wat het kost gerijmd moest worden maar nu mag het slechts als er zeer goede redenen aan ten grondslag liggen, anders niet. Je moet terug naar zo gewoon mogelijk zeggen en niet zoekraken in de vorm." De leerling knikt, ze zat ook al lang op de regels te turen en voelde dat er iets niet klopte. „Te ingedikt dacht ik zelf, ik wil te veel vertellen in weinig regels."
Een andere stelregel die Elly de Waard bij haar lessen hanteert, is dat een beeldspraak letterlijk juist moet zijn. Ook moet een verhaal vertellen wat er staat. Een open deur? Bij poëzie blijkt dat niet altijd het geval te zijn: „Er mogen geen onduidelijke verwijzingen inzitten die op vorige werken slaan, of te grote gedachtensprongen die geen mens kan volgen. De logica moet te vatten zijn."
Elly de Waard: „Veel vrouwen schrijven al lange tijd, maar stopten het eindresultaat ergens diep onder in een la. Door deze kursus durven ze er openlijk mee bezig te zijn. Het is niet zo dat er mensen in de groep zitten die nog nooit een letter aan papier hebben toevertrouwd of grote angsten moeten overwinnen om te schrijven.
De essentie van mijn lessen is goed leren schrijven en en passant komen daarbij aspekten ter sprake als metriek, beeldspraak, beschrijven van vrije poëzie en gebonden poëzie.
Ik ben een voorstander van het werken

aan de hand van de praktijk. Terloops behandel ik dan wel de regels."

Ze is er van overtuigd dat het kreatief schrijven een ieder gegeven is: „In principe kan iedereen het leren. Nog nooit heb ik iemand het verzoek moeten doen om toch maar een andere tijdsbesteding te zoeken. Ik heb nu twee academici in de groep die niet zozeer poëzie willen schrijven als wel een ruimer taal gevoel willen ontwikkelen. De één is psychologe, de ander rechter. Beide beroepen waarbij je veel technische goed doorwrochte, maar vaak saaie rapporten moet schrijven. Zij volgen deze kursus ter kompensatie, om ook nog kreatief met taal bezig te kunnen zijn. Zo heeft iedereen haar eigen motivatie."
Slechts af en toe werk ik met opdrachten, zo heb ik ooit gevraagd om een gedicht met als uitgangspunt „woede" te schrijven. Dat bleek een vruchtbare ader, als je die aanboort komt er ik weet niet wat naar boven. Technische schrijfopdrachten geef ik slechts individueel, zoals ik deze keer tegen een vrouw heb gezegd dat ze haar gedicht eerst in proza moet opschrijven omdat ze zich anders te veel zou verliezen in de vorm.
Ik ga binnenkort ook kursussen geven in Assen en Maastricht. Ik streef er naar een stroming in het leven te roepen. Dat is uiteindelijk mijn doel."

Gerdie Snellers

Foto: Felix Kalkman

HET BOEK DAT UW LEVEN VERANDERDE

wortels, keuzen en groei

Toen ik „In search of our mother's gardens" van Alice Walker las, dacht ik: Dit gaat niet over mij, maar weel over iemand in wie ik veel herken.
In deze verzameling essays, artikelen en interviews leerde ik Alice kennen en de achtergrond waaruit haar romanfiguren voortkomen. Haar strijd, moedeloosheid, ontwikkeling, liefde, haat, haar vraag naar de zin van haar bestaan en waar haar wortels liggen, brachten mij tot mezelf.
Lachend, huilend of verontwaardigd ging ik door deze bundel. Tegelijk ging ik door mezelf, zag mijn eigen wortels en groei. Ik werd me opnieuw bewust van mijn keuzen. Alice's wereld is niet zwart-wit, maar gaat over een menselijke maat en groei. Ze geeft me het onmiskenbare gevoel: Ik ben wat waard, ik ben iemand en daarom heb ik recht op mijn bestaan; een emancipatorische schop tegen mijn achterwerk.

Frans Commelin (Groningen)

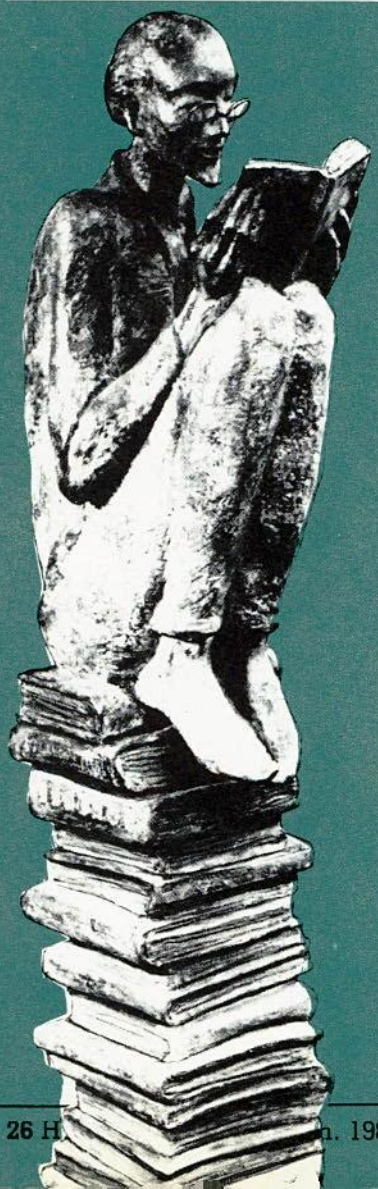

mensen op eigen levensmuziek

Mijn boekenkast puilt uit van de boeken, stuk voor stuk kleine of grote mijlpalen in mij leven. Toch was het niet moeilijk om het boekje met de titel „Step to the music you hear" te kiezen. Het heeft immers ook een ereplaats op mijn nachtkastje. Ik kocht het vooral omdat het er zo mooi uitzag: de kombinatie van poëzie en eenvoudige silhouettekeningen. De gedichten van diverse auteurs in dit boekje zijn vanaf dat moment een leidraad geweest om mijn eigen weg in het leven te gaan. Ik was daarvóór steeds bezig geweest voorbeelden te volgen, te ontdekken hoe ik moest leven aan de hand van wat anderen deden. Dit boekje deed mij inzien dat het mijn goed recht was om bijvoorbeeld erg veel waarde te hechten aan alleen-zijn, een van de dingen die ik altijd moest uitleggen. Dat ik me niet hoefde aan te passen aan het tempo en het soort leven van andere mensen. Als mijn levensstijl daarvan afweek, was het gewoon omdat ik „a different drummer" hoorde. Ofschoon het lang niet altijd lukt, probeer ik nog steeds te dansen op mijn eigen levensmuziek, die daar al te vaak tegen de algemene smaak indruist.

Meta Geraerts (Waalwijk)

liefde, kennis en mededogen

„Drie passies, eenvoudig maar overweldigend sterk, hebben mijn leven beheerst: het verlangen naar liefde, de dorst naar kennis, en ondraaglijk mededogen met het lijden der mensheid", aldus Bertrand Russel (1872-1970) in de proloog van zijn autobiografie. Hierin trof ik – op 22-jarige leeftijd – een vertrouwde vriend en deelgenoot, die alles al bleek te hebben gedaan en meegemaakt en opgeschreven. Sindsdien ontstond er meer orde in mijn wereldbeeld en levensbeschouwing.
Russell was een zeldzaam veelzijdig man. Als wiskundige/logicus deed hij baanbrekend onderzoek naar de grondslagen van exacte wetenschappen. Als filosoof tastte hij de grenzen af van wat de mens weten kan en wist binnen de beperkingen toch een rijkdom aan ideeën te ontwikkelen. Zijn weerzin om onzekerheden via dogma's of wishfull thinking op te lossen maakte hem tot agnost en scepticus ten aanzien van religieuze overtuigingen en systemen. Als humanist bleek hij tot op hoge leeftijd een konsequent strijder voor menselijke waardigheid. Vanuit zijn sociale bewogenheid gaf hij richting aan bewegingen van maatschappelijke vernieuwing.

Fons Wijers (Venlo)

EEN MOOI MOMENT OM LID TE WORDEN VAN HET HV

Vroeg of laat vragen de meeste mensen zich af wat ze eigenlijk hier op deze wereld doen. Lange tijd was voor bijna iedereen die vraag een weet. Het antwoord heette eenvoudig God. Tegenwoordig is dat voor veel mensen wel anders. Zij nemen geen genoegen met een antwoord waarin wordt verwezen naar een macht boven hen en een doel na dit leven. Zij zien de mens als uitgangspunt en voelen zich daarom humanist.

Het humanisme gaat er vanuit dat de mens niet alle weet van het leven en de wereld kan hebben. Daarom moeten we ook niet zoeken naar onvindbare antwoorden, het is aan de mens zelf om te bepalen hoe in het leven te staan.
Het leven wordt door humanisten dan ook niet bij voorbaat zinvol of zinloos geacht. Door ons doen of laten, door de keuzes die we maken, geeft de mens er zelf betekenis aan. Daarbij gaat het humanisme er vanuit dat we binnen de grenzen van onze menselijke vermogens veel kunnen begrijpen en aanvoelen.
Zo'n twee miljoen volwassen Nederlanders (23%) herkennen in het humanisme ook hun eigen ideeën. De meeste mensen staan er echter niet zo bij stil. Zij vinden hun kijk op het leven min of meer vanzelfsprekend. Maar vaak – nogal eens als zij worden gekonfronteerd met de vraag naar de zin van alles – is er iets van herkenning en gaan ze zich ook humanistisch voelen.
Zo spontaan als dat soms klikt, zo groot is vaak de aarzeling om dan ook lid te worden van het Humanistisch Verbond. Aan één kant is dat wel verklaarbaar. Eeuwenlang werd ieders overtuiging ingelijfd bij instituten. Maar er is ook een andere kant die de aarzeling zou moeten wegnemen. Want een organisatie als het HV helpt mee richting te geven aan een samenleving die in beweging is. En samen kun je nou eenmaal meer ten goede veranderen dan in je eentje.

Vanuit het HV wordt gewerkt aan de humanisering van de samenleving. Zo komt het HV er voor op dat humanistische waarden als verdraagzaamheid, verbondenheid en persoonlijke vrijheid genoeg ruimte krijgen in onze toch pluriforme maatschappij. Bevoogding en zedenmeesterij liggen altijd weer op de loer. Als mensen zich laten leiden door dogma's en taboes, wordt ook het bieden van tegenwicht belangrijker. Het HV probeert daarvoor alle krachten te bundelen.
Ook als u niet zelf aktief wilt zijn in het Verbond maar wel sympathiseert met de doelstellingen, bent u zeker welkom.

Voor slechts ƒ 25,– ontvangt u heel 1988 de Humanist. Het blad laat iedere maand boeiende mensen aan het woord, belicht aktuele onderwerpen net even anders en geeft aandacht aan zinnige zaken die het overdenken waard zijn. Ook houdt het u op de hoogte van het reilen en zeilen van de HV. Regelmatig verschijnen er speciale themanummers.
Gun de Humanist eens een jaar het voordeel van de twijfel! Een abonnement voor een heel jaar kost slechts ƒ 25,–. Leden van het Humanistisch Verbond ontvangen het blad gratis. Als u lid wordt, hoeft u dus geen abonnement te nemen.

HET HELE LEVEN IN DRIE ZINNEN VAN SAMEN 17 LETTERGREPEN

Door Theodor Holman

Wat was een schrijver voor iemand toen ik zeventien jaar was? In de schoolkrant schreef ik toen:

Schrijver
Vat een beeld
dat hij zelf gehouwen heeft
Hij houdt het zelf en denkt:
Dit beeld is van mij.
Hij splijt het steen
en vormt het marmer
Hij gebruikt geen beitel
Maar de fijnste naald:
zijn pen.

Schaamrood terwijl ik het overschrijf. Zeker drie weken met dit vers bezig geweest. Vooral de woordspeling „gehouwen" en „houdt" vond ik een vondst waar ik maar niet over uitgedacht raakte. Zo ook de gang van „beitel" naar, „pen". Toen dit gedicht door de redaktie werd geaksepteerd, voelde ik me ziels gelukkig. Nu zou uitkomen wat ik werkelijk dacht dat de bekoring was van schrijvers: elk door mij begeerd meisje zou thans onmiddellijk op mij verliefd worden!

Een dag na het verschijnen van de schoolkrant waar mijn vers in was geplaatst, vond er op onze school een „jazz en poëzie-middag" plaats. Daar trad toen een oudere heer op (hij zal toen net zo oud als ik nu zijn geweest) die niet hield van jazz, maar die vertelde over de overeenkomsten tussen Oosterse muziek (de sitar) en de jazz. Het „meditatieve element" in beide muzieksoorten inspireerde hem tot het maken van Haikoes. Haiku - zo schijn je het te schrijven.
Toen hij uitgesproken was, overwon ik mijn schroom en begon een gesprek met hem. Kon hij dat meditatieve nog eens uitleggen?
De dichter vertelde over de kunst die moest „verlichten". Over woorden die iets anders betekenen dan ze betekenen, over vorm en inhoud – veel begreep ik er niet van tot hij een voorbeeld gaf:

De vogels tjilpen
Achter de berg smelt de zon
Mijn mus gaat slapen.

„Het hele leven probeer ik in deze 17 lettergrepen te vatten," zei hij en vervolgde: „Zie het voor je, de vogels die tjilpen, je moet ze horen... ja, doe je ogen maar dicht... en hoor ze... hoor ze fluiten, tjilpen... dan volgt de tweede regel... Achter de berg smelt de zon.... zie die berg, hoor die vogels en zie de zon die achter die berg verdwijnt. Maar hij verdwijnt niet.... hij smelt, zoals ijs smelt... misschien voel je het nu wel kouder worden... zo'n hete zon die smelt... misschien verdwijnt hij wel in de zee... zie je het voor je?.. en dan de laatste zin... mijn mus gaat slapen....
Blijkbaar heb ik een mus, of misschien ben ik zelf wel een mus... en ik zie voor mij dat mijn mus gaat slapen... het is blijkbaar avond, want de zon gaat onder... misschien is het wel de laatste levensavond van mij, of van de mus... misschien is dit wel het hele leven... want begint het leven niet met getjilp, moet je in het leven geen bergen beklimmen, geen heuvels nemen en als je dat hebt gedaan, als je de zon hebt zien ondergaan, ga je dan niet dood?"
Ik opende mijn ogen en had inderdaad gezien wat hij vertelde. Wat was nou het meditatieve precies, wilde ik weten. De dichter stak een pijp op en vertelde verder: „Dat is de weg van de opdracht die ik mezelf heb gesteld naar de vervulling ervan. Begrijp je dat? Kijk, ik wil een haiku maken, dat is de opdracht. Een haiku is een versvorm bestaande uit zeventien lettergrepen onderverdeeld in drie regels. De eerste regel heeft vijf lettergrepen: de tweede zeven en de derde weer vijf. Nu is de opdracht niet alleen: maak een haiku, maar ook: zeg in die lettergrepen zoveel mogelijk! Je moet dus lang nadenken voor je iets opschrijft, je moet veel weglaten, elk woord moet als een schot in de roos zijn. Daarover nadenken is al meditatie, en als het dan af is... dan ben je trots, dan raak je verlicht... dan heb je een taak volbracht in taal... dan heb je gemediteerd. Vooral als je haiku dan ook nog is gelukt."
Echt begrijpen deed ik het niet, maar een staat van verlichting wilde ik wel bereiken. Ik zou meteen die avond nog een haiku maken.
Het hele leven in drie zinnen van in totaal zeventien lettergrepen... Op de fiets naar huis bedacht ik de struktuur die ik zou toepassen. Op geschiedenisles had ik net geleerd dat elke kultuur bestond uit Opkomst, Bloei en Verval. Dat zou ik gebruiken! Terwijl ik de Van Bearlestraat door fietste bedacht ik al mijn eerste haiku:

Opkomst is begin
Bloei noemen wij het midden
Verval het einde

Ik had er al één.
En inderdaad, – dat ik dit „rond" had op het moment dat ik het Stedelijk Museum passeerde, stemde mij zeer gelukkig! Dat kon geen toeval zijn! Het moest de muze zelf zijn geweest die mij op die plek dit „inzicht" had gegeven. Een merkwaardig religieus geluksgevoel doorstroomde mij: dat was natuurlijk die „verlichting". Ik voelde mij ook licht.
Zou het mij lukken, in de vijfhonderd meter die mij nog restte naar het ouderlijk huis, om nog een haiku te maken?

Babygezichtje
Haar valt daarna langzaam uit
Van doodmoe naar dood

Weer gelukt!
Alleen wist ik niet of ik deze nu slechter of beter dan mijn vorige moest vinden. Die eerste regel was goed, want daarin zet de Opkomst. Tweede regel... daar zat hem de kneep: dat was geen bloei. Derde regel was ook goed want daarin zat het verval... Maar, al was hij misschien minder, ik had toch al maar liefst twee haiku's. Toen ik een half uur later in bed lag, bleef ik verlicht!
Alles zeggen in zeventien lettergrepen... Het nadenken daarover... de weg van opdracht naar doel... Ik maakte een plan. Ik zou elke dag vijf haiku's maken, dan had ik in een week een dichtbundeltje bij elkaar.
De volgende dag zag ik af van mijn voetballen – dat paste niet bij een dichter – en ging ik aan de slag. Af en toe kwam mijn moeder mijn kamertje binnen om de was te halen of te brengen en ik herinner me dat ze vroeg: Wat zit je toch de hele tijd op je vingers te rekenen? Na een week stuurde ik alles op naar het tijdschrift Gedicht dat werd uitgegeven door de Bezige Bij. En ik wist zeker dat ze iets zouden opnemen.
Ik wachtte een week. Hoorde niets. Ik wachtte twee weken, drie weken, een

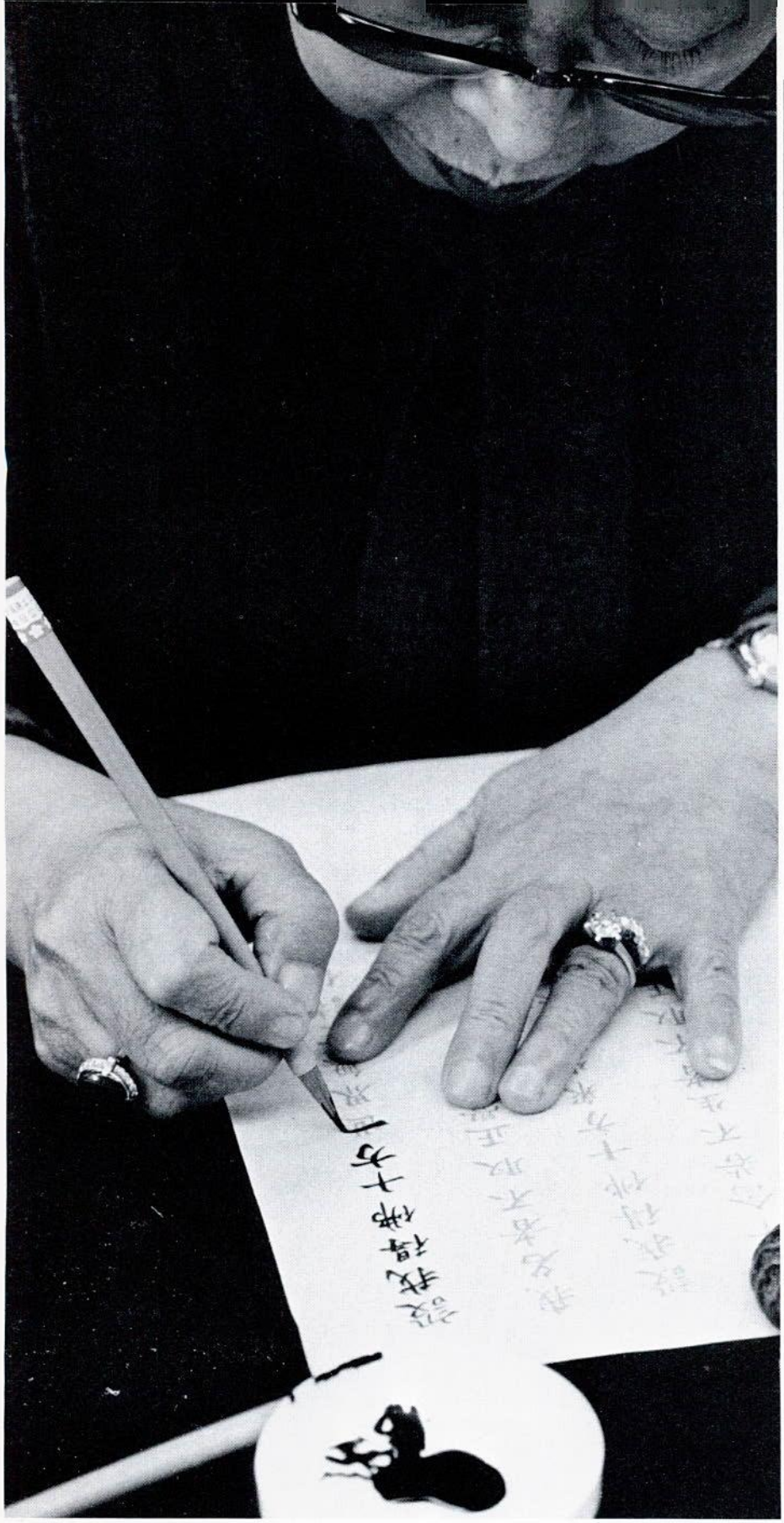

maand. Ik werd nerveus. Ik vermoedde dat de uitgeverij mij opeens zou verrassen met een bundel. Zou ik bellen? Ik wachtte, wanhopig, nog een maand. Ik begon in boekwinkels naar mezelf te vragen, want je wist het maar nooit. Misschien had ik mijn adres wel vergeten te vermelden. Na drie maanden kreeg ik een brief terug: „Helaas konden wij niet tot publikatie van uw verzen overgaan. Wij wijzen u op het feit dat er nog vele andere tijdschriften zijn waar u uw geluk kunt beproeven." Bij gevoegd: mijn haiku's. Ofschoon zeer teleurgesteld, putte ik hoop uit enkele potloodstreepjes die ik zag bij enkele gedichten.

Maar hoe dichtten mijn kollegae haikuianen? Soms heel mooi – vind ik nog steeds. Zoals J. C. van Schagen:

Zachtjes wiegende
Aldoor samen wezende
groetende de stengels

Of deze, van dezelfde auteur:

Leg nu alles weg
de regens zijn gekomen
Je gaat luisteren

Het „begrijpen" van de haiku's zou ook verlichting schenken. Soms was dat moeilijk, het interpreteren van een tekst vond ik toch ingewikkelder dan het zelf maken van zo'n vers. Maar neem dat laatste haiku. Die prachtige eerste zin: Leg nu alles weg... Een daad waarbij ik me voorstel dat er een moment van berusting komt... maar dan... de regens zijn gekomen... Je bent dan in de natuur, je wordt plotseling gemaand te stoppen met wat je doet... die regens, dat zou wel eens kunnen wijzen op een wisseling van seizoen. Maar ook door het meervoud van regen, krijg ik meteen een Oosterse impressie... daar wil de regentijd wel eens komen met zijn vele regens. En dat wordt nu eens versterkt door dat: Je gaat luisteren. Daardoor wordt het een soort dwang. Dat luisteren gebeurt ondanks je zelf... Het is mooi: een klein stilleven geschilderd met een paar sierlijke pennestreken van woorden.

Die reis door de geest – wat uiteindelijk toch een soort truc is – gaf misschien geen verlichting, maar ik leerde er van om elke tekst dezelfde waarde laten behouden en erachter proberen te komen wat mogelijk bedoeld was. Althans, om daar zelf een oplossing voor te zoeken. Terwijl het niet uitmaakt of die oplossing nu eigenlijk deugt of niet. Tegelijkertijd leerde ik ook bewondering hebben voor de techniek. Want als je zelf haiku's maakt en dan ziet wat je kollega's brouwen, krijg je toch een enorm respekt voor wat zij maken. De oude dichter Matsuo Basho bijvoorbeeld dichtte in 1644:

Hij sabbelt nog slechts
visgraten, maar een oud mens
wil blijven leven

en ook wil ik niet onvermeld laten zijn haiku:

In de palm van een hand
kruipt een luis, ook bloesems
werpen hun schaduw

Op het eerste gezicht een duister vers. Maar de dwang die je voelt om erachter te komen wat er mogelijkerwijs kon worden bedoeld, scherpt de geest.

Ik leerde dat het maken van haiku's een paar genoegens samenvoegde: het spel van de taal, iets zo kort mogelijk uitdrukken, iets suggereren in een paar woorden. Dus moest je letten op de waarde van het woord, iets dwingen in een bepaalde vorm. Maar toch... kon ik op een bepaald moment niet meer tegen de haiku. Iedereen maakte op een bepaald moment haiku's: het werd een modevorm, het werd macramé met woorden en ik begon ervan te walgen. Ik had een beetje het gevoel wat je hebt als de goochelaar zijn truc uitlegt: het is niet echt toveren. Vakanties, liefdes, mislukte liefdes – ik had ze allemaal vervat in een haiku en het beviel me niet. Ik had meer woorden nodig, en

daarbij merkte ik dat de dichters van wie ik hield: Nijhoff, Perk en Bloem nooit haiku's hadden gemaakt. En ik wilde zijn zoals zij.

Ik weet niet precies wanneer ik mijn eerste sonnet maakte, maar dat gaf pas echt een prachtig gevoel. De grootste moeite had ik – en heb ik – met het scanderen. Een sonnet bestaat uit twee maal vier regels en twee maal drie regels. Elke regel bestaat uit vijf jamben, en het sonnet heeft ook een rijmschema, dat wel eens wil wisselen, maar in ieder geval dient er gerijmd te worden. Zo'n sonnet maken is niet makkelijk, al heb je mensen die er maar een half uur overdoen, maar soms kom je door de dwang tot prachtige oplossingen.
Laatst zag ik een diskussie in sonnetten tussen Vestdijk en F.R.A. Winkels. De diskussie ging over het geloof. Vestdijk geloofde niet zo in God, al stond hij liberaal tegenover het godsbegrip.
Ik kwam dit sonnet van Vestdijk tegen:

De scheidslijn loopt niet tussen Kruis en kruis
En tegen hoofdletters heb 'k geen bezwaren;
Voor mij is Hij geen knecht of bedelaar,
Hij is een Mensch, - maar zonder Vaderhuis

Want dit is het probleem, in 't oude zeer:
Waarom liet God zijn een'ge Zoon zoo lijden?
God's wegen zijn verborgen, – maar wij beiden
Zijn te verstandig om dit altijd weer

Als veelbeproefde panacee te slikken;
En 'k hoop, al is 't ook maar voor ogenblikken,
Dat ge eens wat wankel wordt in de „accenten".

Christus een mensch, en groot en edelaardig,
Dus in volstrekte zin navolgenswaardig, –
Maar zonder God, – zonder het transcendente.

Verdorie, wat kan ik hiervan genieten! Niet alleen om wat gezegd wordt, maar ook om het gezwoeg dat je aan dit vers ziet. Nee, het is misschien niet briljant, maar er zitten zulke aardige vondsten in: zo rijmen de tweede en de derde regel op een vreemde manier met elkaar. Het was geen moeite geweest om „bezwaar" te schrijven dat dan vanzelf op „bedelaar" zou rijmen. Maar waarschijnlijk had Vestdijk niet één bezwaar, maar meerdere, en kon hij het daarom niet echt „kloppend" krijgen. En zo'n rijm van accenten op transcendente vind ik ook wondermooi. Juist het „onaffe" van dit vers (die lust ook bij Vestdijk om als hij niet goed uitkomt met een woord de stemloze lettergrepen weg te werken met een ' zoals bij 'k en 't) doet me van genoegen in de handen wrijven. Zelf probeer ik ook nog wel eens een sonnet te schrijven. En de uitkomst daarvan is verre van volmaakt, maar als je daarmee bezig bent, als je die puzzel hebt opgelost en daarbij dan ook nog wat hebt „gezegd" dat de moeite waard is, verruim je en scherp je je geest op een manier waarvan ik denk dat het met waarachtige kultuur te maken heeft.
Maar die eerste keer dat ik een haiku schreef... dat was de meest avontuurlijke reis door de geest die ik in taal maakte. Het was de eerste keer dat ik merkte dat er iets kon ontstaan dat buiten me zelf om ging, terwijl ik het toch helemaal zelf had gedaan.

Tot slot zal ik – vooral voor mijn eigen genoegen en hopelijk het uwe – van mijn eerste vers een haiku en een sonnet maken. Een geestelijke oefening met twee doelen: mezelf en u te verrijken!

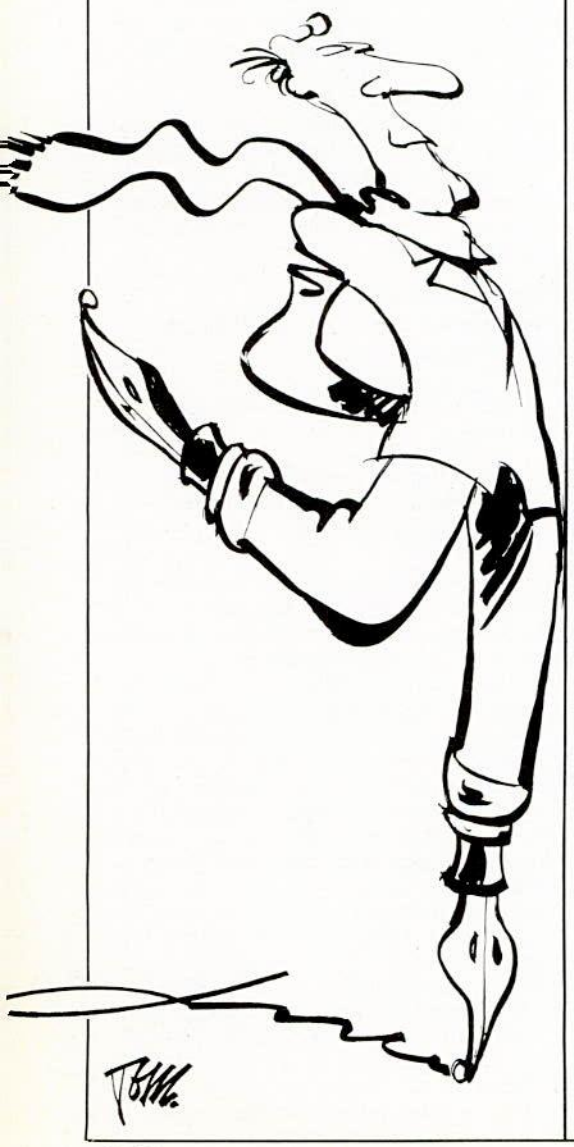

HAIKU

Schrijver vindt een steen
Hij slijpt, hakt, vijlt, steeds fijner
en maakt zichzelf af.

SONNET

Ik schreef alsof ik aan het kleien was
en rolde als een kleuter eerst de romp
Daarna een bol: mijn kop. Ik gaf een stomp
En stak mijn eigen ogen uit. Ik las

Een beeld dat ik maar niet herkennen kon
Ik imiteerde marmer van weleer
Maar op een avond lukte het een keer

Ik wist dat ik iets zelf verzinnen kon

Ik laat het beeld nu groeien uit de woorden
die ik als klei en kleuter weer hanteer
Het wordt steeds minder. Meer doet telkens zeer

En ik verlies wat mij ooit toebehoorde,
Maar win datgene wat ik niet meer ken:
Wie ik ooit was, zal zijn en nooit meer ben.

Theodor Holman

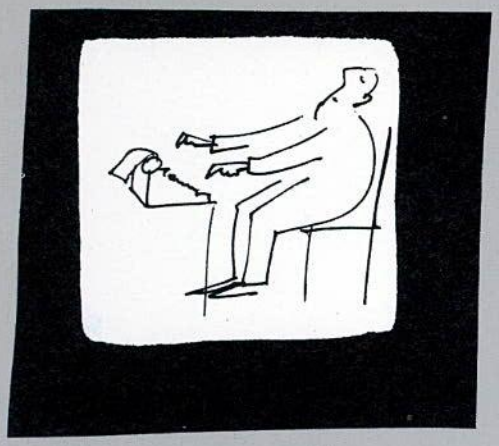

VOOR WIE SCHRIJF IK?

ik schrijf omdat
ik leven wil

hoop op veel goeds en dat de laatste
liefde niet verloren is want
om lief te hebben zijn de
huizen zo hoog gerezen en
is de hemel nu zo strakgespannen

een voorbeeld om nooit
te vergeten een rimpel
om te bestaan

dit voorbeeld deze pijn
nooit meer te verliezen betekent
eeuwig leven (ook als de stad
als een kaars drupt en de sterren
wakkerend uitgaan. zo is het leven)

Uit: Nagelaten werk
Hans Lodeizen

De taal is een handschoen die strak om de huid van de inhoud getrokken is. Je moet er een heleboel weggooien voor je die ene vindt die precies past. Schrijven is schrappen.

Godfried Bomans

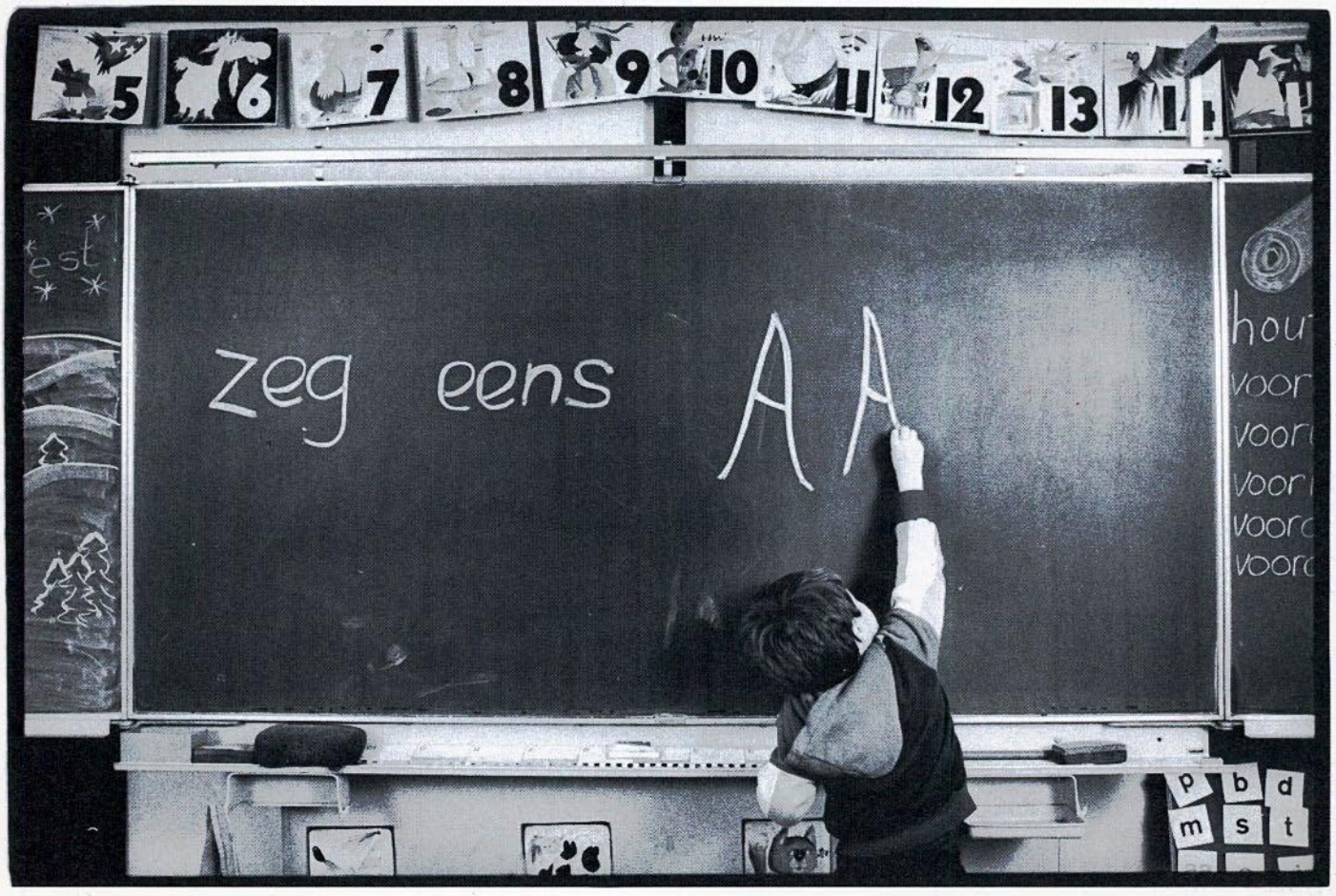

Foto: Chris Pennarts

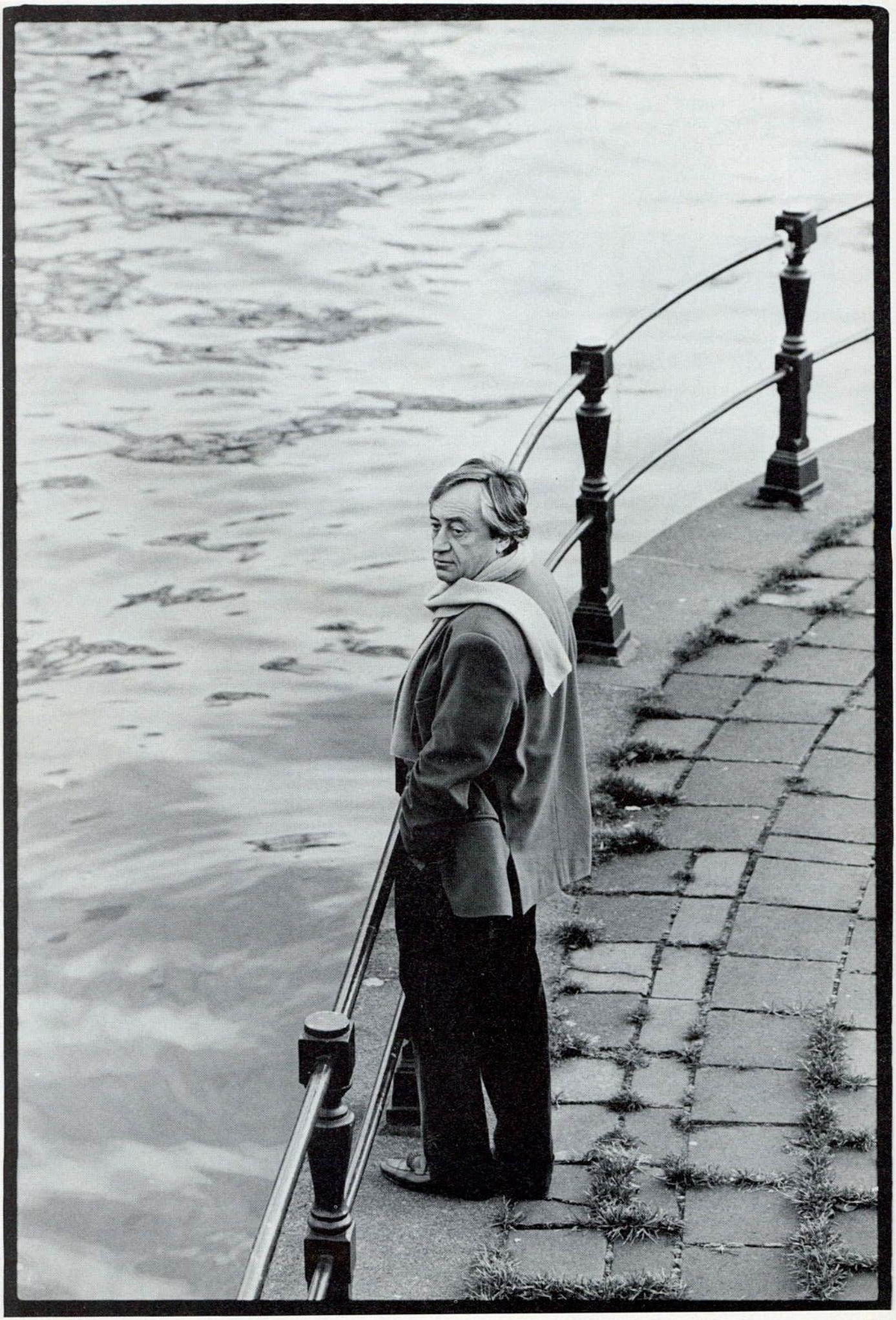

Foto: Chris Pennarts

CEES NOOTEBOOM:

REIZEN IS MIJN VORM VAN NADENKEN. ALS JE GOED KIJKT, DENK JE

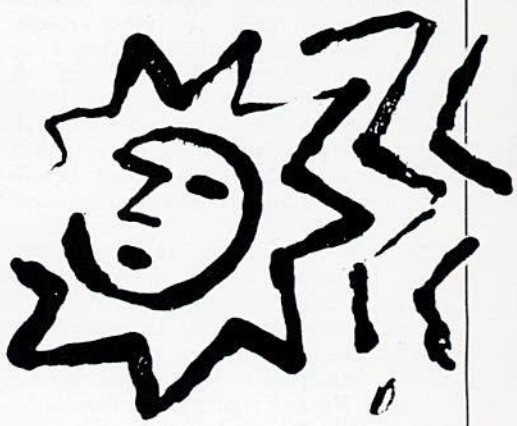

Kijken doet hij eigenlijk niet. Of tenminste, zo lijkt het. Na uren praten ben ik nog steeds niet achter de kleur van zijn ogen. Wel ken ik dan alle gradaties van ontwijken. Dat is een vak op zich, hoewel het natuurlijk makkelijker wordt als je om de tien minuten de telefoon moet beantwoorden in een breed spectrum van talen.
Toch luistert hij heel gekoncentreerd. Zowel naar mij als naar zichzelf. Pratend denken. Blik gefixeerd op een heilige aan de muur. Waar hij de eerste zinnen met veel moeite uit schijnt te trekken. Daarna loopt het vanzelf, zoveel interviewtraining heeft de reiziger wel.
Tussen Berkeley en Spanje even in Amsterdam: Cees Nooteboom. Een pot thee, een interviewer met veel te veel dokumentatie en een reiziger die lijdzaam het zoveelste vraaggesprek afwacht.

Door Ingeborg van Teeseling

„Ik ben het zo zat, al die interviews over reizen. Iedereen vraagt ook altijd hetzelfde: waarom, is het een vlucht, mis je hier dan iets? Vooral Nederlanders maken van een interview vaak een rechtszaak. Ik moet verantwoording afleggen voor wat in zo'n gesprek een halszaak lijkt: reizen. Terwijl het niet veel meer is dan een gegeven. Ik reis zoals iemand anders geschiedenisboeken leest of van slagroomtaartjes houdt. Ik reis. Het is een eigenschap.
Op mijn reizen kom ik altijd overal Nederlanders tegen. Ze hangen rond in Laos, liggen op een zeilboot in een haven van de Dominicaanse Republiek. Allerlei soorten mensen: rijk, arm. En ik moet zeggen dat ik nooit de neiging heb om te vragen naar het waarom. Ik zie en aksepteer. Ik kom niet verder dan: hij zal het wel leuk vinden. Soms kom ik mensen tegen die reizen gebruiken. Om uit te zoeken wat hun grenzen zijn, wat ze kunnen. Ik ben niet zo bewijzerig. Iemand stelde eens voor om met een zeilboot de oceaan over te steken. Hij ondersteunde dat aanbod met een verhaal over zijn vorige trip. Windstilte, vijfenveertig dagen stil gelegen. Zijn reisgenoot was toen gek geworden.
Dat maakt het makkelijk, niet dus. Ik ben geen avonturier. Ik ga ook niet te voet over de noordelijke ijsvlaktes. Het verschil heb ik ooit eens gedefinieerd in een radiogesprek met Theroux en Chatwin. Zij zijn epische reisschrijvers, ik ben een lyrische variant. Vooral Engelsen stellen zich een doel, zoals de Nijl

afzakken op een vlot. Dat is niet mijn manier van reizen. Zij nemen een hoop *hardship* op zich met het schrijven van een boek als reden. Ik vind het veel nobeler zonder dat boek als aanleiding. Ellende doorstaan voor het oog van de wereld is veel minder boeiend dan gewoon voor jezelf een jaar lopend de woestijn in. Maar dat is een ethisch trekje in mij. Niet dat ik het niet legitiem vind, alleen het werkt bij mij anders. Je kunt mij bij wijze van spreken overal droppen en dan schrijf ik erover. Ik heb geen queeste nodig met een graal aan het eind.
Ik wil altijd wel naar het verste punt. Sta ik voor een heuvel dan wil ik er overheen kijken. Terwijl ik wéét wat er aan de andere kant ligt. Namelijk weer zo'n zelfde heuvel. Voor mij moet iets ergens ophouden. *Lands-end*. Mooie term, hè. Het zou voor mijn gemoedsrust veel beter zijn als de aarde plat was, gewoon ergens ophield.'

Twee uur op een bankje

„Ik reis nog maar zelden zonder reden. Voor mij is het boek of verhaal een methode om te kunnen reizen. Want ik doe het nog steeds voor de lol. Schrijven is dan niet het leukste, nee. Notities maken wel. Op een bepaalde manier kijken, zien hoe je straks zult gaan schrijven. Dat vind ik heel aangenaam. Ik kan ook niet meer reizen zonder notities te maken. Het is een tweede natuur geworden, die manier van kijken. Niet dat ik altijd wat schrijf. Ik heb eens een reis gemaakt naar Suriname en de Amazone. Daar heb ik niks over geschreven. Ik wilde toen wat zaken voor mezelf op een rijtje zetten. Maar toen was reizen meer een vorm van meditatie, als je dat grote woord wilt gebruiken. Niet makkelijk, want ik blijf natuurlijk kijken. Maar er is altijd veel waar je niet over schrijft, op elke reis. Ik zou een boek kunnen schrijven dat gebaseerd is op twee uur zitten op een bankje in een park. Driehonderd pagina's met gemak. En eigenlijk hoef je daarvoor ook niet weg. Een bankje aan de gracht is ook voldoende. Maar ik heb het liever warm, anders krijg ik zulke koude voeten die twee uur."

Hij haalt één van zijn notitieboeken tevoorschijn. Dummies van boeken zijn het, prachtig dik gelig papier, vol krabbels in allerlei kleuren. Tekeningetjes soms, met woorden ernaast, over en door elkaar.

„Dit is de basis. Daarnaast neem ik natuurlijk nog tientallen boeken voor research. Alles wil ik weten, vooral op kultureel gebied. En toch kan het gebeuren dat ik alleen maar schrijf over het marktplein van een Mexicaans dorp. Dat is het lyrische in mij; dingen gebeuren. Dáár reis ik, hier schrijf ik het op. Als ik plotseling besluit om mijn fantasie de vrije loop te laten, wordt het een ander verhaal. Ik koppel van alles aan elkaar. Wat ik heb gezien, ergens gelezen, wat ik me daarbij voorstel.
Het is niet echt voorspelbaar. De associaties en het geheugen, dat ligt vast. Namen weet ik vaak niet meer, zoals de jouwe nu al moet ik toegeven. Maar als ik je over een paar maanden weer tegenkom en je hebt ditzelfde colbertje aan, kan ik dit gesprek en mijn gedachten daarbij wel weer oproepen. Ik kan gevoelens, kleuren en beelden goed vasthouden. Als ik schrijf, verandert dat ook niet. Op een zonnig plein gaat het niet opeens regenen omdat ik in een treurige bui ben wanneer ik erover schrijf. Ik heb in uiterst depressieve omstandigheden vrolijke reisverhalen geschreven. Dat is een vorm van koncentratie, vakmanschap misschien. Er komt natuurlijk een hoop leugen en bedrog bij. Maar het blijft altijd de waarheid."

Ik kan niet wennen aan het idee dat ik ergens thuis moet horen. Er zal altijd de verleiding blijven om weg te gaan

„Neem bijvoorbeeld een halftropische avond in New Orleans. Dat is een stemming, een gevoel. Dan moet je zoeken naar iets solides zoals het omgaan van een straathoek. Maar die is er niet. Toch heb je hem nodig om dat gevoel te beschrijven. Dan zoek ik een ansichtkaart van die stad waar wel een hoek op staat en verwerk die in het verhaal als mijn straathoek die ik omsla. Fiktie en nonfiktie schuiven dan in elkaar tot een werkelijkheid. Natuurlijk lees ik in mijn notitieblok wel eens iets terug waar mijn tenen van gaan krommen. Dan verval ik in de derde persoon. „Nu wordt

de reiziger sentimenteel." *„De Boeddha achter de schutting"* is helemaal in de derde persoon geschreven. Maar dan nog is die zo persoonlijk dat iedereen begrijpt dat ik toch „ik" bedoel. Soms is het nodig om te objektiveren."

Openbaar geluk

„Ik kan niet blijven schrijven over armoede en ellende als ik daarnaast liefde en gezelligheid zie. Er zijn ook vormen van geluk bij mensen met een laag inkomen die uitstijgen boven geluk van mensen met een hoog inkomen. Maar laat ze het hier in Nederland niet horen, want dan sabelen ze je neer. Ik kan me voorstellen dat er op het platteland van India meer harmonie is dan je in een buitenwijk van Glasgow ooit zult tegenkomen. Er zijn vormen van openbaar geluk die je als reiziger kunt zien. Een dorp in Senegal, een gemeenschap waar mensen onder een afdakje uren gewoon maar wat zitten te babbelen. Dat maakt een overdonderd gelukkige indruk."

Maar dat is toch alleen objektief geluk in de ogen van degene die kijkt? „Nee, mensen die leven in harmonie met de natuur. Die een relatie hebben met wat ze maken. Dat lijkt me een gelukkiger bestaan dan vijf dagen per week ergens een mal invullen." **Dat is een vergelijking. Dan krijg je altijd een meerdere en een mindere vorm van geluk.** „Leven volgens duidelijke normen." **Kan de reiziger dat zien? De reiziger is een passant, gevuld met zijn eigen verleden.** „Het kan zijn dat de reiziger begaafd is in het zien." **Of ziet hij wat hij wil zien?** „Dat kan , maar ik wil me dat niet laten afnemen. Ik kan kijken, voelen, praten met mensen. Ongeluk kun je voelen. Ja, geluk ook. Natuurlijk is er projektie, maar toch heb ik vaak het idee gehad dat het leven beter klopt in zo'n verre vallei. Wij worden hier overvoerd met informatie waar je niks aan kunt doen maar wat wel op je drukt. Wat goed doet dat de mens? Het is een vorm van jaloezie, jazeker. Ik kan niet meer doen dan het tot mij nemen, ik ben al verpest. Maar het lijkt me heerlijk om minder te weten. Ellende blijft toch abstrakt." Ik wacht. Met irritatie: „Goed, jij wint. Het zijn subjektieve normen. Ik bedenk het ideaal. Toch denk ik dat de mensheid een soort geheime afspraak heeft over wat geluk is. En volgens mij kan ik dat zien. Minstens vergelijkenderwijs."

Nooit meer lang blijven

Mijn probleem is alleen dat ik niet meer zou kunnen leven in die paradijzen. Een eiland kilometers buiten de kust van Maleisië. Zilveren strand met koraal, geen mens, kokospalmen, hutten, geen licht. Een kaars in een schelp en schrijven. Ik ben iemand geworden die daar nooit meer lang kan blijven. Of ik moet er áltijd blijven, dat kan wel. Je plaats daarin is niet natuurlijk. Je hóórt er niet. Die mensen daar kunnen nergens anders zijn. Zon gaat onder, bootje komt terug van de zee. Vis wordt gebakken op een vuurtje aan het strand. Mensen praten wat, eten wat. Vuurtje gaat uit, dag voorbij totdat de zon weer opkomt. Dat heeft iets buitengewoon aardigs."

„Wat dan wel mijn plaats is? In het donker van het heimwee, zal ik maar zeggen. Nee, ik weet het niet. Noch hier, noch daar. Je raakt natuurlijk heel bewust van de kontradikties die er zijn. Maar het is wel eens goed om die af te zetten tegen de zekerheden die wij hier aannemen. „Zij daar hebben het slecht", zeggen wij. Dat geloof ik dus niet, want dat gevoel is gebaseerd op oppervlakkige sentimenten. Áls we iets zouden willen doen, kunnen we dat. Maar wij willen niet, wij zijn geen aardige maatschappij."

Het zou voor mijn gemoedsrust beter zijn als de aarde plat was, gewoon ergens ophield

„Ik zou wel overal willen blijven, willen oplossen. Ik kan niet wennen aan het idee dat ik ergens thuis moet horen. Er zal altijd de verleiding blijven om weg te gaan, voor lange tijd liefst. Nou ben ik al gemiddeld zeven maanden per jaar weg. Maar altijd met achterlating van adressen en telefoonnummers. Het is ook een fiktie, denk ik, dat je kunt verdwijnen. Ze vinden je altijd wel als ze je echt nodig hebben.

Tijdspassering

„Als ik wat langer in Nederland ben, begint het me enorm te benauwen. CDA, krakersrellen, bezuinigingen. Ik zie het als een gezelschapsspel dat veel mensen reuze serieus nemen. Terwijl ik denk dat er een hogere bestemming is, een meer meditatief idee over het leven. Hoe meer kranten je leest, tv je kijkt, bezig bent met die dagelijkse gebeurtenissen, hoe verder weg je raakt van de kern. Bijvoorbeeld al omdat een geest maar een beperkte hoeveelheid informatie en opdrachten aan kan. En vergis je niet, die kleine feitjes hebben vaak maar weinig met de werkelijkheid te maken. Het is tijdspassering. In beslagname van kostbare tijd die je zou moeten besteden aan het lezen van de klassieken, aan wat er is aan komen slibben op het strand van de wereld. Geschiedenis, ervaring, gedachten. Dat is een betere methode om uit te vinden wat er in je hoofd zit en wat zich tussen mensen afspeelt dan elke dag krant en televisie."

Zonder nou meteen bij Tao uit te komen, vraag ik mij toch af wat dat allemaal voor zin heeft. Ik zoek manieren, lees elke dag poëzie. En natuurlijk reis en schrijf ik ook daarom. Reizen is mijn partikuliere vorm van nadenken. Je wordt vervoerd, meegevoerd en dat geeft tijd waarin je kunt kijken. En als je goed kijkt, denk je. Reizen scherpt je blik. Misschien zie je wel niet zoveel van de wereld en de mensen waar je naar kijkt. Maar je ziet des te meer van jezelf. Zelfopgelegde eenzaamheid; hotelkamers. Maar altijd met de veiligheidsklep dat je weer teruggaat. Omdat je nou eenmaal geen losse vlek in de wereld bent. Tussen droom en daad staan spullen en mensen. Niet dat ik ze mis als ik weg ben. Ik neem alleen nooit de beslissing om ze echt achter te laten."

„Nederland is van een verpletterende gezelligheid. „Hallo, ik zag licht", en dan een avond blijven hangen. Gemeenschappelijkheid, maar meestal vals. Amerikanen doen bijna niets samen, leven meer op zichzelf. Wij hebben dat iets minder, maar echte harmonie zoals in wat je de Derde Wereld noemt, is hier niet. En daar blijf ik toch altijd naar op zoek. Mijn schrijven en ook mijn reizen heeft autistische elementen."

Heel veel prijzen gehad, heel veel gezien. Vierenvijftig. En nu?

„Doorgaan. Ik heb wel steeds meer de neiging om terug te gaan naar plekken waar ik al eens geweest ben in plaats van te zoeken naar nieuwe plaatsen. Ook omdat je toch altijd de passant blijft die nooit genoeg gezien heeft. Ik hoop ooit nog eens op de plek te kunnen komen waarvan ik kan zeggen: Hier ben ik gevallen, hier blijf ik." ■

Er is iets onzegbaar treurigs aan schrijvers alleen in hun werkkamer. Vroeger of later in hun leven komt het moment waarop ze twijfelen aan wat ze doen. Het zou misschien ook vreemd zijn als het niet zo was. Naarmate iemand langer leeft, wordt de werkelijkheid opdringeriger, en tegelijkertijd minder interessant omdat er zoveel van is. Moet daar nu echt nog iets aan toegevoegd worden? Moet het verzonnen boven op het bestaande gestapeld worden alleen omdat iemand toen hij jong was en van wat men dan de werkelijkheid noemt nog weinig ervaren had, gewoon zelf maar wat pseudowerkelijkheid bedacht had en vervolgens door iedereen schrijver genoemd was?

Cees Nooteboom in „Een lied van schijn en wezen"

ERGENS GEWEEST TE ZIJN MAAKT MENIGEEN GELUKKIGER DAN ER TE ZIJN

Peter Sirius

Elke reis is een speurtocht. Bij elke reis achtervolg je iets. Je einddoel is niet een bepaalde naam op de kaart of het vliegveld vanwaar je machine vertrekt voor de terugreis. – Wat achtervolg je? Het raadsel van mensen, van dieren, hoe die onder andere omstandigheden leven? Het raadsel van een cultuur die verdwijnt, het raadsel van jezelf die ook verdwijnen gaat? Net als bij die kinderspelletjes waarbij je over een blanco papier lijnen moet trekken van punt tot punt totdat er iets zichtbaar wordt: een gezicht, een hond of een boot – zo ga je op reis van punt tot punt, niet wetend wat het geheel openbaren zal, je achtervolgt dat beeld dat zich moet gaan vormen, je probeert dat af te lezen aan de verschijnselen in de natuur, de haarden van menselijk leven langs de weg.

Inez van Dullemen

Uit: Eeuwig dag, eeuwig nacht, 1981
(Uitgeverij Querido, Amsterdam)

OP PLATGETREDEN PADEN GLIJ JE GEMAKKELIJK UIT

WANNEER JE WILT DAT MEN JE OP WAARDE SCHAT, GA DAN OP REIS OF DOOD

Perzisch spreekwoord

Er was eens een man die zijn eigen voetafdrukken en schaduw niet wilde zien. Hij besloot ze te ontvluchten en liep weg. Maar terwijl hij voortrende, verschenen er meer voetafdruken en zijn schaduw hield hem zonder moeite bij. Denkende dat hij te langzaam liep, ging hij steeds harder en harder rennen, zonder te stoppen, tot hij ten slotte van uitputting in elkaar zakte en stierf. Had hij stilgestaan, dan waren er geen voetafdrukken geweest. Had hij zitten rusten in de schaduw, dan zou zijn schaduw zijn verdwenen.

Uit: Tao van Poeh
Benjamin Hoff

Want ik ben nu allang genoeg gevlucht,
als weer, als wind, waaiende naar de landen,
als kind gekropen naar zee: het leeg strand en
de schelpen, de koude wind en de vlucht

ook der koude vogels. - Genoeg gevlucht,
lopende tussen lage witte huizen,
halfluisterend naar het warmere ruisen
van een andere zee, andere lucht.

En ik die heg nocht steg wist waar dan ook
en ik die onder vreemde vlaggen voer
en jong was en toen al blind van gemis,

maar hiervoor bestond:
dit woord en een oerwoord dit
doorschermend, ik wil nu ook
stilstaan, rond zijn, vanzelf zijn
als licht is.
Uit: Een nieuwe verzamelbundel
Hans Andreas

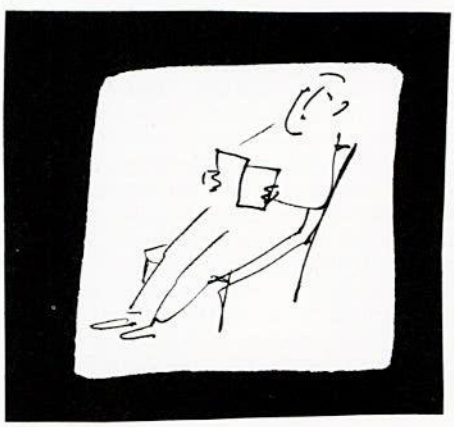

VOOR WIE LEES IK ?

REIZEN ALS VERSLAVING

Ik reis veel en graag, het is een verslaving van me. Als ik er eens over nadenk ben ik eigelijk weinig kieskeurig. Ik heb in mijn leven heel verschillende reizen gemaakt, maar geen speciale voorkeur ontwikkeld. Ik ben een echte alles-eter. En dan heb ik het nog alleen over het gewone reizen, het me geografisch verplaatsen. De innerlijke reis van een boeiend boek, een trip of een symfonie laat ik buiten beschouwing. Hoewel beide voor mij nauw samenhangen. Zelfs na een rondje joggen kijk ik al anders tegen de wereld aan.
Wat voor reis het gaat worden kan ik van tevoren nooit helemaal bepalen. De kondities zijn te scheppen: georganiseerd of niet, samen of alleen, ver of dichtbij, lang of kort. Maar niet hoe alles precies wordt ingevuld. Hoe is het weer, wie kom ik tegen, ben ik afgepeigerd als ik begin, hoe houden mijn reisgenoten zich? Ook wat dat laatste betreft, valt er weinig te voorspellen, vooral als er wat ontberingen bijkomen. Ik heb hechte vriendschappen op reis stuk zien gaan bij onstentenis van het gewone natje en droogje.
Ook direkt achteraf kan ik vaak niet eens zeggen wat voor reis het was. Soms ben ik nog tijden bezig met het verwerken van de ervaringen. Of ik een reis goed of vervelend vond, kan zelfs nog veranderen. Zo dacht ik op de terugreis uit India: hier hoef ik nooit meer heen. Na 14 dagen verlangde ik alweer terug.
Laat ik eens wat soorten reizen opnoemen. Het reizen naar en van mijn werk (om dichtbij te beginnen, het joggen hebben we al gehad...) is een rustpunt in mijn leven. Ik doe er ideeën op. Anoniem onderuitgezakt in de komfortabele stoelen van de moderne Franse wagon van de NS. Als ik tenminste onverhoopt geen bekende tegenkom. Gloeiende hekel heb ik aan de Duitse treinen met die kneuterige gezins-coupés. Je moet steeds op je benen letten en blijft zo gekonfronteerd met je overburen.
Een afzakkertje noem ik een weekendje Londen of Parijs met toneel, musea en lekker eten. Echt iets voor het voor- en najaar omdat de ruk anders te lang is. Uiterst vermoeiend maar heerlijk en heel wat anders dan: de inhaalmanoeuvre. Zo noem ik een reisje op de valreep, eind september naar Kreta of Malta. Om daarna de blaadjes weer rustig te kunnen zien vallen in Nederland.

Vakantiereizen met kleine kinderen heb ik lang een opgave en zelfs een crime gevonden. Irritaties, frustraties, ruzie, nooit kunnen doen wat je eigenlijk zou willen. Ik heb echter geleerd ze leuk te vinden door gewoon weer kind te zijn. Niet de kerken, musea en terrasjes maar de strandjes, speeltuinen en frietkramen. Met m'n zoontje van acht was ik bijvoorbeeld een paar dagen in Parijs. Geen Louvre maar pesten om pinda's op de stoep. Geen Centre Pompidou maar het plein ernaast. En hele dagen in de metro, haltes uit je hoofd leren. De hele terugweg ge-één-entwintigd in de trein.

Als ik aan mezelf toe wil komen, doe ik een trektocht. De trance van de wandelcadans maakt me geestelijk open. Ik maakte een wandeltocht van enkele dagen door de Hautes Fagnes in oost-België. Stromende regen en het boekje over eenzaamheid van Van Raalten op zak. Schuilend onder een aangetaste den temidden van het intrieste landschap een nieuwe dimensie aan eenzaamheid herkend.
Speciale aantrekkingskracht oefenen grenzen op me uit. Ik zwerf graag (ook overdrachtelijk) in grensgebieden. Hoe kan het toch dat over de grens mensen meteen anders eruit zien, anders praten, denken, in de wereld staan? De taalgrens langs in België: waar spreken ze nog Vlaams en waar al Frans? Ook fiets ik graag in de noordwesthoek van Frankrijk. Welke plaatsnamen zijn eigenlijk Vlaams? Lille-Rijssel, Bourbourg-Broekburg, Boulogne-Bonen. Het heeft iets te maken met het zoeken naar de eigen wortels. In Frans-Vlaanderen zijn er nog plekjes te vinden die bij ons allang vergeten zijn: stukjes Ruysdael, Potter, Rembrandt. Er wordt hier en daar nog een taal gesproken die oerder is dan de onze, met uitdrukkingen die bij ons allang uitgestorven zijn. Zo'n reis is verrukking maar ook smart om alles wat verloren, vervreemd en bedorven is. Dat laatste heb ik nog sterker als ik de wereld van mijn jeugd nog eens bezoek. Verdrietig en agressief word ik van alles wat veranderd is. Nooit en te nimmer is iets mooier geworden, altijd zijn juist de leukste plekjes verpest.

Veel van mijn reizen hebben bij nader inzien iets van een romantische speurtocht naar wortels, een queeste. Pas in konfrontatie met *het andere* worden die wortels duidelijk. Ik stel me op reis graag open op voor alles, *op den duur verbaas ik me* nergens meer over – voor mij wel een teken weer eens naar huis te gaan. Maar soms kan het vreemde me teveel worden en zoek ik kompensatie. Zo las ik in de onherbergzame streken van Koerdistan Couperus: *Van oude mensen de dingen die voorbij gaan.* In de Arabische wereld verslond ik *De tweede sekse* van Simone de Beauvoir. Soms ook provoceer ik. Bachs *Magnificat* heeft nooit zó stralend geklonken als via een miniem taperecordertje in het Algerijnse bergland van Kabylië, met de klagende gezangen van de muezzins op de achtergrond.
Maar liever toch lees ik boeken op reis die de fantasie een handje helpen. *Ierse nachten* van Vestdijk. Mary Renault met *The King must die* deden de dode ruïnes van Knossos tot leven komen. Het kan ook te gek worden. Lees Hermans' *Nooit meer slapen* maar eens in Lapland...
Reizen maakte mij ook religieus. Ik herinner me een ervaring in datzelfde Lapland. Temidden van een totale menselijke leegte van minstens 1000 vierkante kilometer voelde ik me als stadsmens eigenlijk voor het eerst in mijn leven oer-verbonden met het andere leven. Dat van de polletjes, mosjes, torretjes en keveretjes. Zo kampeerde ik ooit in het Joegaslavische Karstgebergte, in een totaal onbewoond dal. Midden in de nacht werd ik wakker. Om me heen was alles pikkedonker want er was geen maan. Perplex heb ik uren naar de sterren liggen kijken. Een directe konfrontatie met de kosmos!
Wanneer kan ik weer op reis??

Albert Nieuwland

ZIJN WAAR J

EEN TREINREIS VAN PE

Met een klap slaat ze het loket dicht. „You wait one hour", snauwt ze me toe. Ik ben verbouwereerd. Na een uur stapje voor stapje het kaartjesloket te zien naderen, kan ik de Chinese in haar vormloze blauwe overhemd met het zwarte vlinderbrilletje op haar neus uittekenen. Nu dus weer een uur wachten. De woede stijgt naar mijn keel en ik wijs haar op het bord boven haar hoofd. Tot 11 uur 's morgens kunnen treintickets gekocht worden in de speciale kamer van het Xizhimen-station waar alleen buitenlanders mogen komen. Dat staat er. Onverschillig schilt ze een appel, een variant van „ik niet begrijpen" komt over haar lippen. De Hongkong-Chinees die met veel genoegen en vol overgave bij elke stap zorgvuldig zijn keel schraapt, bemoeit zich er ook mee. Schelle Chinese klanken vullen de ruimte. Zij schilt haar appel en laat de wachtenden haar blauwe rug zien. Ze heeft besloten dat het tijd voor pauze is. De rugzakken worden weer neergezet, het geschreeuw neemt af en de gelatenheid toe. Wachten.

Mao lijkt te glimlachen alsof hij duizend bloemen ziet bloeien. Zijn portret hangt als een wachter boven de poort van de „Verboden Stad". Duizenden Chinezen schuifelen met petjes en vlaggen van de eenheid onder hem door. Op het reusachtige Tiananmenplein rust hij zijn langste rust, het volk laat zich gewillig in alle standen fotograferen. Fietsbellen doen de klik van de camera verstommen, het geluid slaat langzaam dood op de pompeusheid van de Grote Hal van het Volk. Nog één keer wilde ik dat beeld opnemen, mijn geheugen flitst onophoudelijk. Vijftien jaar geleden was het nog een drijfveer voor aktie en politieke diskussie: Mao was ons voorgegaan in de lange mars naar een betere samenleving. Nu vormt het een scherf van een stukgeslagen illusie. Langzaam wandel ik terug naar het station, over een uur vertrekt de trein naar Guangzhou, 2300 kilometer verder en 35 uur met het staatsspoor. De weg naar het station is geplaveid met wachtenden, hun hele hebben en houden ligt voor hen op straat. Een vrouw laat haar blote borsten ongegeneerd over haar onderlagen vallen en peutert de laatste resten uit haar neus. Chinezen lopen er giechelend langs. Een meisje in hot pants met witte nylons die nog juist een witte reep vlees onbedekt laten, stapt met haar sandalen met hoge hakken behoedzaam over de geparkeerde mensenmassa. China heeft vakantie, het vervoer is er niet op berekend. In de hal van het station hangt een penetrante lucht van mensenzweet vermengd met knoflook. Links achter een ketting is een luxe wachtkamer voor buitenlandse passagiers, vermenging van „barbaren" en Chinezen is bijna niet mogelijk. Twee tickets voor een *„soft sleeper"*, alleen bestemd voor toeristen en hoge partijfunktionarissen. Het „gewone volk" houdt zich op op de harde banken of de *„hard sleepers"*. Voor de rest is „alles gelijk" in de trein.

We delen de coupé – een soort kermiswagen met witte gordijnen, een roze kleedje op tafel, dito kleur kussen en handdoeken met een werkje en een thermoskan met warm water – met twee Zweden. Björn, een bleue blonde, kijkt wat verwilderd om zich heen en sjort zijn ernorme rugzak stevig vast. Nadat hij ons enige tijd nauwlettend heeft opgenomen, een knikje en een lach deden zijn blik niet afdwalen, zegt hij: „Ik ben blij dat ik bij jullie in de coupé zit." Met gemengde gevoelens hoor ik het aan. Toch niet de hele reis door een moeilijk gesprek of een uitwisseling van ervaringen, denk ik geïrriteerd. Rugzaktoeristen zijn het ergste soort reizigers, die je onderweg kunt tegenkomen. Alleen maar geïnteresseerd in goedkope eet- en slaapgelegenheden. En heb je die met veel tegenzin uitgewisseld, dan vragen ze je waarom je op zo weinig plaatsen in Azië bent geweest. „Een jaar gereisd en niet eens in Fiji geweest. Je hebt wat gemist". Björn blijkt gelukkig uit ander hout gesneden. „Ik was heel bang om met deze trein te gaan. In The Herald Tribune stond een verhaal over een Amerikaan die met dezelfde trein had gereisd. Hij was 's nachts door Chinezen bestolen en vermoord. Vreselijk, ik ben blij dat jullie geen Chinezen zijn", zegt hij terwijl hij zijn moneybelt nog vaster om zijn

middel snoert. Het Zweedse meisje antwoordt hem met een zacht gesnurk, in haar dromen is zal al vertrokken.

Harde marsmuziek klinkt op uit de luidspreker boven mijn hoofd. Het echte sein voor vertrek. Langzaam glijdt het station achter ons weg. De invallende duisternis legt al snel een kleed over het langs zoevende landschap. Dorpjes en steden zijn niet meer dan flakkerende waxinelichtjes. Het stugge ritme van de trein, gedoeng, gedoeng, geeft me een reisgevoel. Het maakt niet uit waar naar toe, onderweg zijn is het belangrijkste. De verwondering en nieuwsgierigheid heeft na enkele maanden al plaats gemaakt voor een soort blaséheid. Elke dag is nieuw, elke dag is anders, maar soms weigeren je oogbollen en je hersencellen alle indrukken te verwerken. „Even niet kijken, even niet opnemen. Even rustig op weer een andere hotelkamer zitten", seinen ze. Zoms zitten we weken op dezelfde plaats, drinken we koffie in dezelfde „kedai", eten rijst in hetzelfde restaurant. Even word je opgenomen door een kleine groep nieuwe bekenden, je hoort er tijdelijk bij. Maar dan ga je weer verder, het wordt zo gewoon. De onrust sleept je voort, naar weer een volgend station. Steeds ergens zijn waar je niet bent.

IET BENT

G NAAR GUANGZHOU

Door Dick van der Peijl

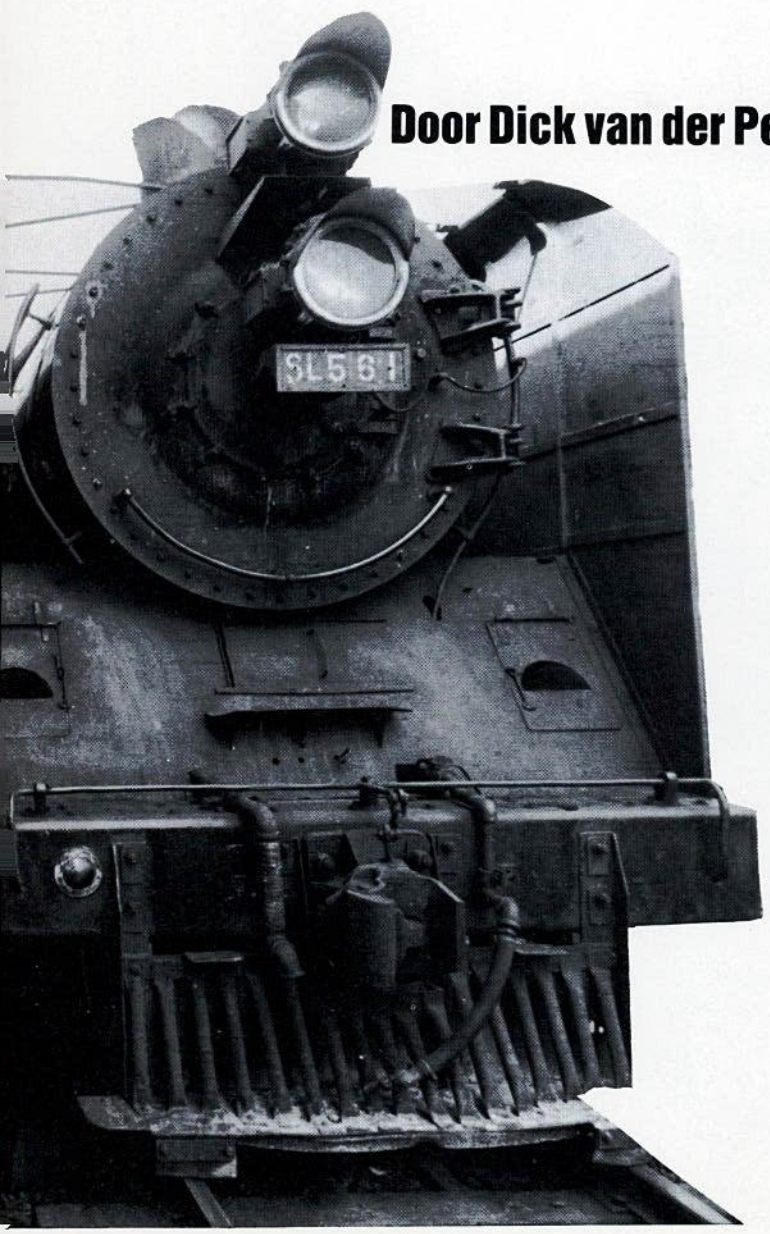

Foto: ABC

Chinese klanken wekken me uit mijn overpeinzingen. Een neger strooit driftig met Chinese klanken, de kondukteur kijkt hem minzaam aan. Een tirade van de vertegenwoordiger van de staatsspoorwegen doet de neger verstommen. Voor één moment slechts. Dan legt hij in vloeiend Chinees uit dat hij wel degelijk een kaartje heeft voor deze coupé. Hij komt bij ons zitten en stort zijn hart uit over China en de Chinezen. Johyn is Tanzaniaan en studeert al drie jaar in Peking. In januari heeft hij nog gedemonstreerd tegen de vrijheidsbeperkende maatregelen voor buitenlandse studenten van de Chinese regering. Hij geeft voorbeelden. „Man, je gelooft toch niet dat ik drie jaar zonder vrouw kan. Maar wij zijn niet gek. Als we een Chinees meisje willen, draaien we de stoppen eruit. De veiligheidsmensen in de studentenflat kunnen dan niets zien en wij smokkelen snel een meisje naar binnen." Johny lacht al zijn tanden bloot. Met veel humor vertelt hij over de diskriminatie van zwarten door Chinezen, over de overal aanwezige kontrole op hun doen en laten, over de kleine toelage die ze krijgen. „Ik had liever ergens anders gestudeerd. In Amerika of Europa desnoods."Alleen in de disco kan ik me vrij bewegen, meent de Tanzianiaan. „Daar mogen geen Chinezen in. De discotheken van de grote hotels zijn alleen voor Westerse toeristen."
In de kale restauratiewagen klinken we op de Chinese verschrikkingen. De onvrijheid tot systeem verheven. Een ober serveert ons lauw bier. We moeten het betalen met het dure geld, Foreign Exchange Currency (FEC), het geld voor de buitenlanders. De maaltijd van rijst en vette kip verpakt in een wit plastic schaaltje konden we met Renminbi, geld van het volk betalen. Het scheelt vier keer zoveel. Niet zo verwonderlijk dat de zwarte geldmarkt bloeit. „Change money", fluisteren bourgeois-liberalisten op elke straathoek in je oor. Ze willen FEC om luxeartikelen in de Friendshipstores, winkels voor buitenlandse toeristen te kopen. Langzaam maar zeker sluipt zo de virus voor het door partijideologen gehate Westerse systeem van de gecentraliseerde Chinese ekonomie binnen. Met veel genoegen gaf ik me elke keer weer over van het rituele geldwisselen, bij elk biljet dat je omwisselde, telde ik de ondermijning als winst mee. Het zijn kleine gebaren die immers ook meetellen bij een omwenteling. Was het de grote Roergange, zelf niet die stelde: het kwaad zit overal.

Bij het ochtendgloren rijden we dee industriële grauwheid van Wuhan binnen. Op het perron trekken kleine neringdoenden hun karren met eetwaar en drank, kleefrijst, hele kippen en limonade. Ook hier lijken de lange tijd zo typerende Mao-pakjes met de leider begraven te zijn. Kleurloze diversiteit bepaalt het modebeeld op het perron. Na een korte stop stoomt de trein weer langs het gebaande spoor verder. Een

bijna Nederlands landschap, laag en groen, omringt ons. Het teken van de terugkeer. Zelfs onze Zweedse medereizigers slaan even de ogen open, om bij het zicht van zoveel groene rijst weer in dromenland van het andere China te genieten.
Ik loop terug, tegen de rijrichting in, naar de klasse van de harde bankenslapers. Volgepakte coupé's. Stank van teveel mensen op een kleine ruimte; het geluid van rochelen klinkt als een gemengd koor door de trein. Drie boven elkaar aan beide kanten van een klein hok. Eten, slapen, de tijd met het spoor laten wegtikken. De vergankelijkheid is nog ver en wordt als loden last gedragen. Een oude man gehuld in alleen een korte lange broek laat bijna bewegingloos een rubber balletje als zand door zijn rheumatische vingers glijden. Zijn ogen staren weg, ver weg, zijn perkamenten huid lijkt gemummificeerd. Zenuwachtig giechelend houdt een meisje me aan. „Do you speak English?" Als ik knik, trekt ze me mee naar de harde bank. Ze wil haar Engels op me testen, ze is lerares in de taal van het Britse Koninkrijk. Bijna was ze naar Amerika geweest, vertelt ze. Maar de vriendjes in de partij kozen een ander die als Chinese tolk in Disneyland de geheimen van het sprookjesland mocht vertalen. „Die ander sprak niet eens Engels, hij had alleen goede konnekties met de partij", zegt ze nog steeds teleurgesteld. Maar ook de andere haalden het niet, de Amerikanen vonden dat hij die taal toch wel matig beheerste. De lerares hoopt nog steeds op een ontsnappingsmogelijkheid, vertrouwt ze me toe. De wereld in, reizen en je vrij bewegen. Dat is haar ideaal. Het mijne spoort met dat van haar. Maar voor mij is reizen al zo gewoon. Voor haar nog slechts een droom.
Een Chinese serveerster uit Peking en haar vriend, een werkloze zeeman, hebben de weg naar onze coupé gevonden. De Afrikanen sluiten zich bij hen aan. Sterke Chinese brandy doet het bijna gedoofde reisvuur weer opvlammen. Lachen om niets. Liederlijk dronken rijden we door de nacht. Aangeschoten door het morgenrood stappen we in Guangzhou, wat eens Canton was, de trein uit. De laatste dag in China loop ik langs de Parelrivier en kijk hoe het water naar de zee stroomt. Dompel me onder op het eiland Shamian waar het koloniale verleden met zijn monumentale panden de tand des tijds tracht te trotseren. De kolossale fontein in het enorme Swan hotel klatert tevreden haar eindeloze stroom water voor buitenlandse toeristen. China ligt hier buiten, een enclave van rijkdom te midden van een geborneerde samenleving. De fietsbel dringt niet door het marmer heen.

Terug in Nederland. Na een jaar lang zwerven door Azië, soms onbestemd. Een ritme van lome vooruitgang, niets hoefde. Bij aankomst versnel ik bijna onopgemerkt mijn pas, pas me aan. Het tempo van de afspraak, het sociale kontakt legt haar regime weer dwingend op. Het NOS-journaal graaft die avond

Foto: ABC

diep naar de oorzaken van een muggenplaag in het Leids Academisch Ziekenhuis. De aanblik van een klamboe maakt me niet vrolijker. Het is niet alleen het vallende blad dat depressief maakt. Werken, je druk maken over het geneuzel op de vierkante centimeter. Verscheurd tussen gaan en blijven. ■

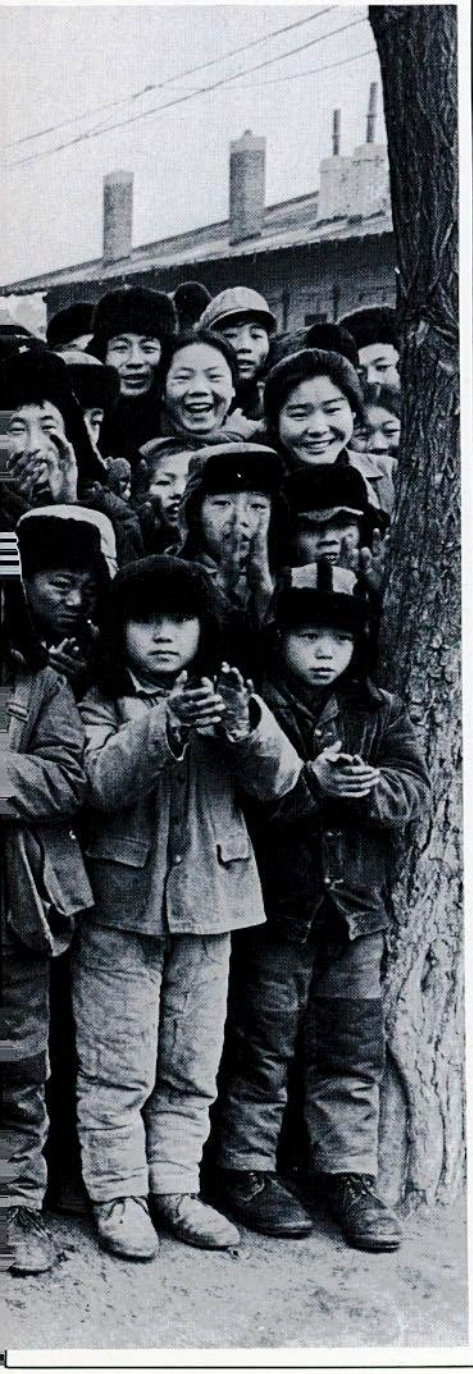

OPEENS BEN JIJ DE VREEMDELING

In de middeleeuwen moesten studenten en jonge predikers hun geboorteplaats verlaten om te gaan rondtrekken, meestal zonder een cent op zak zodat ze voor hun onderhoud afhankelijk waren van het werk van hun handen of van de liefdadigheid van mensen in andere, vreemde, oorden. Ze moesten leren „luisteren" naar nieuwe stemmen op markten, universiteiten, in kroegen, ze moesten iets aan de weet zien te komen, hun kennis uitbreiden. Dit zwerven vernieuwde hun leven.

Reizen is een bewustwording naar twee kanten: je leert meer omtrent andere mensen en culturen en je leert meer omtrent jezelf. Want opeens ben jij de vreemdeling – je komt aan de andere kant van de markeringslijn te staan, je moet je aanpassen, omschakelen, en in Afrika valt niet alleen op dat je huid wit is, ook je denken is wit. Je komt uit een klein hoekje van de westerse beschaving, uit de klei van ons Hollandse polderland, je bent gevormd door nuchterheid, materialisme, de oude koopmansgeest van onze voorvaderen, een beetje misvormd ook door het Calvinisme. Maar nu kom je in een vreemd werelddeel en opeens kun je overal vraagtekens achter zetten, achter al die oordelen en vooroordelen waarmee je van jongsaf bent opgezadeld. Het reizen schokt je uit je denkpatroon. Je ziet opeens een volstrekt andere wereld in wording, in ontwikkeling – je ziet weliswaar slechts een momentopname, maar het leuke is om te proberen die in perspectief te plaatsen.

Is reizen escapisme? Gezaghebbende heren in de Nederlandse letterkunde hebben dit idee pas weer gelanceerd: reizen zou vluchten zijn, een eigen leegte opvullen, de omgeving van de eigen inktpot zou voldoende moeten zijn om de geest te voeden. Reizen zou van armoede getuigen. Lees een boek, zeggen ze – als je genoeg hebt aan jezelf hoef je niet op reis. Maar is een boek lezen of televisie kijken dan ook niet een vorm van escapisme? Reizen is voor mij driedimensionaal lezen, alleen ben je er directer bij betrokken, alles vibreert en schokt om je heen, je geest gaat in bad en je zintuigen komen verfrist daaruit te voorschijn. Als je wilt kun je altijd weer opnieuw Livingstone zijn, er valt zoveel te ontdekken, alleen al in de menselijke jungle. Ik houd kennelijk van verandering, van nieuwe ervaringen – ik ben dol op vliegtuigen, vreemde wereldsteden – maar tegelijkertijd reis ik toch vaak met een apocalyptisch gevoel, denkend: dit zullen mijn kleinkinderen niet meer zien: deze uithoeken van de wereld waar je nog het samenspel kunt bespieden tussen natuur, dier en mens; dan beangstigt het me dat er zoveel waardevols dreigt te verdwijnen waarvan we de zin en de waarde nog maar nauwelijks hebben onderzocht. Op het moment dat we ontdekt hebben dat walvissen en dolfijnen hoogontwikkelde zoogdieren zijn die er een eigen taal op na houden, zijn ze al vrijwel uitgestorven, verdwijnen ze over de rand van het niets.

De vraag wordt me wel eens gesteld wat ik toch zoek bij die primitieve volkeren: de Indianen in Amerika, de Eskimo's in Alaska, en de nu ook de nomadische stammen in Kenya: de Samburu, de Masai. Ik denk een andere zienswijze op het leven. Die stammen en volkeren bezitten weinig of niets van onze zogenaamde verworvenheden, ze hechten zich ook nauwelijks aan stoffelijk bezit. Maar ze kennen een relatie tot het leven, de natuur, de tijd, het omringende, zoals wij die niet (meer) hebben. Zo hebben de Samburu en de Masai geen ik-cultuur, maar een wij-cultuur, waarin toch het individu hoog staat aangeschreven en zijn onvervangbare plaats in de gemeenschap inneemt. Ze kennen ook minder dan wij verveling, rusteloosheid, ze nemen voor alles de tijd; de tijd moet op een ándere manier door hen worden ervaren.
Waar ben ik naar op zoek gegaan in Afrika? Naar de ineenvlechting van mythe en werkelijkheid, naar de botsing tussen de oertijd en de eeuw van de technologie? De vermenging van de Afrikaanse ziel die andere codes kent, andere domeinen van „zijn", met die van de westerse mens – de botsing, de explosie? De oorspronkelijke wereld en de mens die daar op natuurlijke manier in thuishoorde? Ik zag er daar in Kenya nog een scherf van liggen – of is het iets dat eigenlijk al verdwenen is? En wat komt er dan voor in de plaats?

Inez van Dullemen

Uit: Een zwarte hand op mijn borst 1984 (Uitgeverij Querido, Amsterdam.)

STANDPLAATS USA

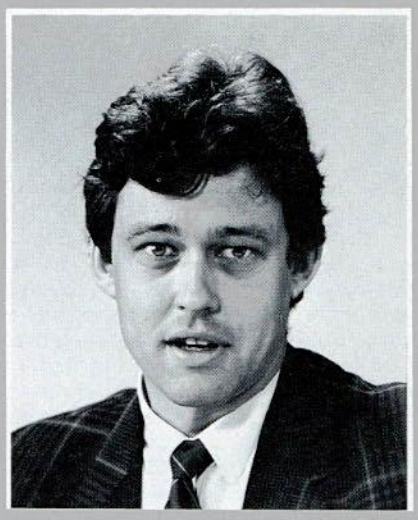

Hartje zomer kan het in New Orleans onaangenaam heet en vochtig zijn. Zelfs een boottocht op de Mississippi brengt dan onvoldoende verkoeling. Wie lekker wil bijkomen kan de Kerstwinkel in het centrum van New Orleans bezoeken: 365 dagen per jaar open en zomer en winter de air-conditioning op 10. 't Is er bijna kil als je vol verbazing rondsnuffelt bij de elektrisch bestuurbare kerstmannetjes, de zingende engeltjes en de kompleet opgetuigde kerstbomen (1500 dollar) met veelkleurige aan- en uitknippende lampjes. Onophoudelijk dreutelt intussen „Jingle Bells" en „Dreamin' of a White Christmas" uit de luidsprekers.

De klap komt wanneer je weer naar buiten stapt. Dan lijkt kerstmis ineens heel ver weg. De klamme warmte valt om je heen, de muziek van de terrassen aan de overkant schettert je tegemoet, een zwarte bedelaar wil een kwartje en de portier van de striptease-tent („Topless & Bottomless") houdt de deur op een kier. Het leuke van veel reizen is de voortdurende verbazing waar je onvermijdelijk aan ten prooi valt. Natuurlijk had ik me een voorstelling gemaakt van New Orleans. Zoals ook mensen die er nooit zijn geweest, denken te weten hoe New York is. Opgewekte verbazing blijft over de dingen die anders zijn, de geur die je niet had verwacht.

Wat gebeurt er als je naar een ander land verhuist? Je blijft een reiziger; een voorbijganger in een omgeving die toch je tweede „thuis" wordt. De eerste keer was die kerstwinkel een ontdekking. Mijn onbedwingbare lust om me te verbazen was weer even bevredigd. Maar er blijken meer van dit soort kerstwinkels in Amerika te zijn. Ik loop er nu voorbij, de verbazing is weg.

Iedereen heeft verstand van Amerika. Dat maakt het werk van een korrespondent uitdagend. Kun je nog iets toevoegen aan wat „men" toch al weet? Maar het maakt je werk ook lastig, omdat alles wat je zegt of schrijft gemeten wordt langs de maatlat van gevestigde – en nogal eens onaantastbare – (voor)oordelen.
Het makkelijkst is de kategorie mensen te bevredigen die denken en oordelen volgens het „Die-Rare-Amerikanen"-model: een wet in Florida, die het openlijk dragen van vuurwapens legaliseert (de „Sun"-state werd de „Gun"-state); een robot die voor ober speelt in een hamburger-restaurant; een TV-show met alleen dikke mensen (de zwaarste was tegen de 1000 pond): dat zijn onderwerpen waarmee je deze kategorie kijkers snel aan je zijde krijgt.

Eenvoudig ligt het ook met diegenen die Amerika zien als een – door een bejaarde filmster geregeerde – poel van kapitalistisch bedrog en verderf. Een rapport over 250.000 geestelijk gestoorde Amerikanen die als daklozen door het leven gaan; het ontslag op staande voet van weer eens zo veel duizend werknemers van een autogigant en een president die het tot zijn handelsmerk heeft gemaakt dat hij van veel regeringszaken niet op de hoogte is. Dit soort onderwerpen ontlokken deze groep mensen tevreden en vergenoegd gegrom: „Zie je wel....".

Lastiger is het met degenen die geen kwaad willen horen over Amerika en eeuwige en onvoorwaardelijke steun hebben gezworen aan „onze bevrijders". Deze kijkers zijn niet eenvoudig tevreden te stellen, vooral wanneer je als nieuwe correspondent in Washington arriveert op de dag dat het Iran-Contra-schandaal losbreekt...

Wonen in een ander land heeft een soort spiegelfunktie. Je leert door hier te zijn ook meer over je eigen land. Op het eerste gezicht lijkt Nederland veel op Amerika: hetzelfde hamburger-restaurant op de hoek, dezelfde series op de televisie, dezelfde muziek in de discotheek. Als je wat uiterlijke verschijningsvormen wegdenkt (wolkenkrabbers, grote auto's) is veel herkenbaar. Het duurt even voor je je realiseert dat onder dat laagje zichtbare overeenkomsten een andere kultuur schuilgaat. Boeiend en bovendien uiterst actueel is bijvoorbeeld het verschijnsel „nationale trots". Wij krijgen als Nederlander met de paplepel ingegoten dat we als klein land ekonomisch en politiek afhankelijk zijn van het ons omringende „buiten" land. Amerikanen denken net omgekeerd: het buitenland is afhankelijk van Amerika. Er bestaat hier daarom weinig echt buitenlands nieuws. Natuurlijk, het gaat vaak over de Philippijnen, de Perzische Golf, Midden Amerika, Libanon of Europa. Maar het blijft ook dan bijna altijd gaan over Amerikaanse soldaten, marineschepen, geheime wapenzendingen, gegijzelde medeburgers of investeringen. Bijna overal wappert de Stars-and-Stripes. Het geeft veel Amerikanen een – veelal misplaatst – gevoel van onaantastbaarheid.

Niet zonder weemoed zei president Reagan onlangs: „Sommigen van ons zijn oud genoeg om zich te herinneren hoe een aantal jaren geleden, voor de Tweede Wereldoorlog, Amerikanen waar ook ter wereld – in een bananenrepubliek, in een oorlog, in een revolutie – alleen maar een Amerikaans vlaggetje op de borst hoefden te spelden en ze bleven midden in zo'n oorlog ongedeerd. Iedereen wist immers dat Amerika elk van zijn burgers te hulp zou schieten als hem iets werd misdaan."

Die wereldwijde, vanzelfsprekende acceptatie van de Amerikaanse Blijde Boodschap is verleden tijd, maar de nationale sentimenten zijn er nog wel. Zoals het volkslied. Op menige school staan de kinderen elke ochtend – de hand op de borst en de blik fier omhoog gericht naar de vlag – het volkslied te zingen.
Als het gaat om toewijding voor God & Vaderland doen wij Nederlanders duidelijk voor de Amerikanen onder. Maar het vieren van kerstmis, dat is iets waar *wij* onmiskenbaar beter in zijn. Hier kent de kommerciële kerstwaanzin geen grenzen. De opgetuigde kerstboom van 1500 dollar is nog slecht een bescheiden voorbeeld.

Charles Groenhuysen

HET BOEK DAT UW LEVEN VERANDERDE

noodlot en vrije wil

U vraagt welk boek mij de ogen opende, een wissel trok op mijn leven, mijn kijk op de wereld en de mensen deed veranderen. Het wil mij voorkomen dat we niet allen Saulussen zijn die plotseling Paulussen worden. Daar is meer voor nodig. Ik ben van mening dat veranderingen in zienswijze een rijpingsproces is, waaraan zeker kennisneming van bepaalde lektuur kan bijdragen. Voorwaarde is wel dat er belangstelling dient te bestaan in levensbeschouwelijke aangelegenheden. Karaktereigenschappen spelen hierin een belangrijke rol. Vrijzinnighervormd opgevoed en 30 jaren trouwe kerkgang gaven mij niet de bevrediging welke ik meende te mogen verwachten.
Totdat wijlen Dr. K.F. Proost mij tijdens een gesprek het boekje „Noodlot en vrije wil" van Prof. Leo Polak ter lezing meegaf. Dit was aanleiding om meer van dezelfde auteur te willen lezen. Het werden „De zin van de Dood" en zijn verzamelde geschriften. Deze lektuur – en die over Spinoza – is voor mij sterk bepalend geweest voor een ruimere zienswijze op de zin van het leven, en heeft dan ook een ereplaats in mijn boekenkast.

J. Singer (Hoorn)

liefde tussen twee vrouwen

Het is niet het beste of mijn eerste lesbische boek dat ik heb gelezen. Maar „De bron van Eenzaamheid" van Radclyffe Hall heeft wel wat gedaan met mij. Het is dan wel geschreven in 1928, maar het probleem is nog steeds aktueel. De vrouw die van een andere vrouw houdt, moet met een man trouwen, want dan is het leven gemakkelijker en veiliger.
Dat de liefde tussen twee vrouwen niet gemakkelijk is, komt door de omgeving. Want voor henzelf is het niet zo moeilijk. Ze voelen zich gelukkig en zijn daardoor bij elkaar veilig.
Het is niet altijd gemakkelijk, een lesbische liefde, maar liefde gaat nooit alleen over rozen. Er zit altijd nog wel een doorn aan zo'n roos. Daarom werd ik koos van dit boek, want de vrouwen trekken altijd aan het kortste eind. Maar het gaf mij weer de kracht om tegen dat onrecht te gaan vechten.

Margreet de Vries (Deurne)

vrienden onder handbereik

Lezen is voor mij een levensbehoefte en boeken hebben mijn leven beïnvloed en veranderd vanaf de tijd dat ik nog voorgelezen werd tot nu toe, waar ik – de zeventig inmiddels gepasseerd – in het gelukkige bezit ben van een huis vol met boeken. Ze staan op planken langs de muur, rijen dik in mijn kasten, liggen op stapels op bureau en tafels, worden soms naar het berghok verbannen en later als verloren vrienden weer naar boven gehaald. Kortom een leven zonder boeken is geen leven.
Boeken hebben me gelukkig gemaakt, getroost, inzicht en misschien soms wijsheid verschaft. Ze staan als echte vrienden letterlijk en figuurlijk altijd voor me klaar. Het merendeel bestaat uit pockets; betaalbaar en handig. De inhoud is voor mij belangrijker dan het uiterlijk.
Ik wil mijn vriendenkring, de boeken, ook altijd onder handbereik hebben en soms mogen ze wel eens logeren bij mensenvrienden, die ook van ze genieten.
Hella Haasse, Simone de Beauvoir, Bernlef, Freud, Bettelheim, Doris Lessing, Marilyn French, Amos Oz, etc. etc.
Hét boek? Ik zou het niet weten...

A. Bronsing, (Amsterdam)

UIT DOEM EN UIT ELLENDE RIJST SOMS HET RANKSTE LIED

Jan Engelsman

Rob Tielman buitengewoon hoogleraar

Op 4 november hield oud-HV-voorzitter Rob Tielman de rede waarmee hij het ambt van bijzonder hoogleraar in de sociale en kulturele aspekten van het humanisme aan de Rijksuniversiteit Utrecht aanvaardde. In zijn oratie *„Humanistische sociologie, een paradox als paradigma"* ging *Rob Tielman* in op de relatie tussen wetenschap en levensovertuiging. En dan speciaal op de vraag of er een humanistische sociologie bestaat (of zou moeten bestaan).

Zijn konklusie: „Humanistische sociologen bestaan, net zoals katholieke of protestantse. Maar een humanistische sociologie als afzonderlijke theoretische oriëntatie bestaat niet. Het zou ook niet wenselijk zijn als zij bestond; in plaats van te streven naar een humanistische sociologie is het beter te streven naar enerzijds een humanistische bezinning op het reilen en zeilen van de sociale wetenschappen, en anderzijds een sociaal-wetenschappelijke bestudering van het humanisme."
Die twee taken heeft de bijzondere hoogleraar op zich genomen.

De oratie van Rob Tielman is door de stichting Socrates uitgegeven als bijlage bij het decembernummer 1987 van het humanistische tijdschrift Rekenschap (zie elders in deze Humanist).

Foto: Sleutjes

Losse exemplaren van de oratie kosten *f* 2,50 en kunnen (zolang de voorraad strekt) besteld worden door te schrijven naar stichting Socrates, Postbus 114, 3500 AC Utrecht.

De kolleges van Rob Tielman beginnen op 5 januari en duren voort tot en met 21 juni. Steeds op dinsdagavond tussen 19.00 en 22.00 uur. De kolleges vinden plaats in het centrum van Utrecht. Nadere informatie: prof. dr. R. A. P Tielman, Heidelberglaan 1, 3584 CS Utrecht.

MCL

Het Medisch Centrum Leeuwarden vervult een centrumfunctie in de gezondheidsregio Friesland. Het MCL bouwt aan zijn toekomst. De organisatiestructuur wordt vernieuwd en momenteel wordt een nieuw ziekenhuis in gebruik genomen. Het MCL telt nu nog drie, in 1988 twee ziekenhuizen, MCL-Noord en MCL-Zuid, met in totaal 850 bedden. Daarnaast omvat het een somatisch verpleeghuis en een verzorgingshuis, elk voor 200 bewoners. Er zijn ruim 1800 medewerkers.

Het MCL heeft een eigen CAO. Het personeel valt onder de IZA-ziektekostenregeling en de Algemene Burgerlijke Pensioenwet.

Medisch Centrum Leeuwarden

Het MCL zoekt kandidaten voor de vacatures

protestants geestelijk verzorger m/v en
humanistisch geestelijk verzorger m/v

In de staf Geestelijke Verzorging werken 4 geestelijk verzorgers van verschillende geloofs- en levensbeschouwing samen. De staf pleegt regelmatig onderling overleg en heeft een formeel overleg met de directie. De werkgebieden van de geestelijk verzorgers zijn geografisch gespreid over de ziekenhuizen en het verpleeghuis. In principe geven de geestelijk verzorgers geestelijke begeleiding aan patiënten of bewoners binnen hun werkgebied en op verzoek ook elders in het MCL.
De functie omvat verder het verzorgen van specifiek geestelijke begeleidings- en belevingsvormen, zoals erediensten/godsdienstige samenkomsten, sacramentele handelingen en bezinningsbijeenkomsten. De staf Geestelijke Verzorging levert een wezenlijke bijdrage aan de ontwikkeling van de patiëntenzorg in het MCL.

U komt in aanmerking indien u voldoet aan de volgende functie-eisen :
- een academische of gelijkwaardige opleiding op theologisch- of levensbeschouwelijk filosofische grondslag
- ten aanzien van de professionele kwaliteit een gekwalificeerde training op het gebied van de geestelijke verzorging in de gezondheidszorg, danwel de bereidheid deze te doorlopen
- van de protestants geestelijk verzorger wordt een oecumenische instelling verwacht
- bereidheid tot samenwerking met de andere geestelijke verzorgers en met de andere zorgdisciplines in het MCL
- erkenning als predikant(e) door eigen kerkgenootschap, danwel als humanistisch geestelijk raadsman/raadsvrouw door het humanistisch verbond.

Het salaris wordt vastgesteld op basis van de FWG-methodiek. Een inschalingsonderzoek is gaande.

Inlichtingen kunt u krijgen bij de heer A.J.H. Hermans, directeur MCL, tel. 058 - 966565 en ds. J. Zagema, geestelijk verzorger/coördinator staf geestelijke verzorging, tel. 058 - 966299.

Sollicitaties met vacaturenummer GV71101 op brief en envelop dienen uiterlijk 15 januari 1988 in het bezit te zijn van : MCL, Dienst Sociale Zaken, Postbus 750, 8901 BN Leeuwarden.

REKENSCHAP OVER TAAL EN MACHT

In het decembernummer van Rekenschap, humanistisch tijdschrijft voor wetenschap en kultuur staat het thema „Taal als machtsmiddel" centraal. Via de taal geven we uiting aan wat ons bezig houdt en door middel van de taal kunnen we andere mensen beïnvloeden en soms overtuigen van ons gelijk. Rekenschap geeft hiervan een voorbeeld: in Shakespeare's *Julius Caesar* houdt Antonius een toespraak bij het lijk van Caesar. De toehoorders, die eerst op de hand van Brutus zijn, noemen deze ná de redevoering van Antonius een verrader en willen wraak op hem nemen. Taal is een instrument waarmee we macht kunnen uitoefenen. Vier auteurs in een vijftal artikelen zetten in deze Rekenschap uiteen hoe dat in z'n werk gaat.

Peter Jan Schellens poneert in *Macht en onmacht van het argument* dat redelijke argumentatie zonder de inzet van emoties en belangen geen zeggingskracht heeft. Dat wil nog niet zeggen dat de macht van emoties en belangen een gevaar vormt voor redelijke argumentatie. Dat is pas het geval als deze emoties in plaats van argumenten komen.
Niet iedereen weet dat behalve in België ook in Spanje een taalstrijd aan de gang is. In het tweede artikel in Rekenschap beschrijft Joaquin Rico de strijd tussen het Catalaans en het Castilliaans. In het Spanje van Franco werd de eerste taal onderdrukt ten gunste van de tweede. Rico schetst wat dat voor de mensen betekent en hoe een dergelijke strijd kan leiden tot een gespleten samenleving.

Propaganda in taal

Hoe verfijnd en verweven de propaganda in een tekst gestalte krijgt, laat Christoph Sauer zien door middel van een analyse uit de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* van 21 maart 1941. Zijn konklusie: de middelen die toen werden gebruikt om de lezers te beïnvloeden zijn soms ook in de hedendaagse politiek aanwezig. Verder tekent Sauer protest aan tegen bepaalde toespelingen op de bezettingstijd die tegenwoordig aan de orde van de dag zijn. Zoals de vergelijking tussen de Nederlandse universiteiten (die zelf meewerken aan Deetmans bezuinigingen) en de Joodse Raad. Of minister Ruding die door Piet Grijs in Vrij Nederland in 1984 werd aangeduid als *de Eichmann van deze tijd*, waarbij de werkzaamheden van Rudings ministerie vergeleken werden met de *Endlösung*. Sauer: „Dit is niet alleen plomp en onsmakelijk, het is bovenal een brevet van intellectueel onvermogen. Welke metaforen kan men dan nog toepassen, wanneer de maatregelen worden verscherpt? Ik zie in het gebruik van dergelijke bombastische formuleringen, die historische ervaringen met het fascisme als bezettingsmacht en als terreur-regime oproepen, een verbijsterende uitholling en bagatellisering van deze ervaringen. Zulke uitingen leveren een bijdrage aan de ontwerkelijking van het fascisme."

Overdracht van taal

De taalkundige Emmy Jacobs beschrijft in twee artikelen in Rekenschap de problemen bij het automatisch vertalen en de macht van tolken en vertalers bij de overdracht van de ene taal naar de andere. Die macht wordt al voorstelbaar als we ons realiseren wat het voor onze beeldvorming over Sowjetunie betekent als de Prawda vanuit het Engels en niet rechtstreeks uit het Russisch in het Nederlands wordt vertaald.

Verplinterd wereldbeeld

Verder zijn er de vaste rubrieken van Rekenschap: de boekbesprekingen en de besprekingen van buitenlandse humanistische tijdschriften en natuurlijk de *Losse notities*. Willem de Ruiter schreef ze dit keer. Hij gaat in op de film *Het Offer* van regisseur Andrej Tarkovski en konkludeert onder andere dat het wereldbeeld van de moderne mens bijzonder weinig samenhang vertoont: „Het is volkomen versplinterd. In een wereld, die wordt gedomineerd door deskundigen, is het voor de burger onmogelijk zich een consistent beeld te vormen van zaken, die hem aangaan. In dit opzicht is het Tsjernobyl-ongeluk illustratief. De burger reageert met angst, vooral vanwege het onzichtbare gevaar. Alleen reactorfysici, risicoanalysten, veiligheidsdeskundigen, meteorologen, radiobiologen en andere experts doorzien elk *een deel* van het ongeluk en de gevolgen daarvan. Een volledig beeld van de ramp vereist grote deskundigheid op velerlei terrein. De burger, die niet over deze deskundigheid beschikt, kan slechts een versplinterd beeld krijgen van de ramp. Een dergelijke versplintering geld niet alleen voor een nucleair ongeval: ook met betrekking tot onze gezondheid, onze visie op de politieke realiteit, ons consumptiegedrag, onze arbeidsinspanning vertonen wij een versplinterd bewustzijn en vormen wij een gemakkelijke prooi voor de deskundige manipulatoren in deze samenleving. Het versplinterde bewustzijn smoort de solidariteit in de kiem en doodt elke vorm van protest."
In het decembernummer van Rekenschap verder als een bijlage de oratie van Rob Tielman, die hij op 4 november uitsprak bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar vanwege de humanistische stichting Socrates aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Rob Tielman is sinds die dag bijzonder hoogleraar in de sociale en culturele aspekten van het humanisme. Zijn reden heeft als titel *„Humanistische sociologie, een paradox als paradigma"*.

Overigens, Rekenschap krijgt vanaf het maartnummer 1988 een nieuwe vormgeving: het formaat wordt wat groter en door veranderingen in de lay-out (o.a. twee-koloms-indeling) wordt Rekenschap toegankelijker. Het aantal pagina's is vastgesteld op 64 en door de grotere omvang van de bladzijden zal het blad 35% meer tekst bevatten. Dat betekent, dat er geen bijlagen bij Rekenschap meer verschijnen en ook dat de abonnementsprijs, die lange tijd hetzelfde bleef, nu met vijf gulden per jaar is iets verhoogd.

Het decembernummer Rekenschap kan besteld worden door ƒ10,– te storten op giro 582293 t.n.v. stichting Socrates, onder vermelding van „Rekenschap, december 1987". Een abonnement op Rekenschap kan worden aangevraagd door te schrijven naar Humanistisch Verbond, Antwoordnummer 2181, 3500 VB Utrecht (een postzegel is niet nodig). De abonnementsprijs is ƒ 40,–. Wacht met het betalen van een abonnement a.u.b. op toezending van een akseptgirokaart.
André Hielkema

Lezing op HOI over waarde van de literatuur

Op woensdagavond 3 februari 1988 zal dr. J. J. A Mooij, hoogleraar algemene literatuurwetenschap aan de Rijksuniversiteit Groningen, een lezing houden voor leden van de HOI-gemeenschap, afgestudeerden aan het HOI en andere belangstellenden (voor zover de zaalruimte dat toelaat). Dr. Mooij is hoogleraar algemene literatuurwetenschap aan de Rijksuniversiteit Groningen en auteur van het boek *De wereld der waarden. Essays over kultuur en samenleving.* (Amsterdam, Meulenhoff, 1987).
Onderwerp van de lezing zal zijn: de waarde van literatuur in een samenleving die in sterke mate door wetenschap en techniek wordt beheerst, en waar „hogere" (bovenwetenschappelijke) waarheden weinig kulturele status meer genieten. Prof. Mooij zal ook ingaan op de relatie literatuur – godsdienst/levensbeschouwing.
De lezing begint stipt om 19.30 uur in het gebouw van het Humanistisch Opleidings Instituut: Van Asch van Wijckskade 28-30 in Utrecht. De diskussie na de lezing zal om uiterlijk 21.35 uur gesloten worden. Opgave vóór 14 januari bij de administratie van het HOI, tel. 030-312674.

(advertentie)

De „International Humanist and Ethical Union" (IHEU) is een samenwerkingsverband van nationale en regionale humanistische organisaties waarvan het sekretariaat in Nederland is gevestigd. Het internationaal bestuur dat een maal per jaar vergadert, heeft een aantal taken gedelegeerd aan het Executive Committee (E.C.). Het E.C. vergadert maandelijks. In verband met het vertrek van enkele E.C.-leden zoeken wij voor het E.C. per 1-2-1988

onbezoldigde E.C.-leden,
ten behoeve van de portefeuille INTERNATIONALE ORGANISATIES, PROJECT HUMANISTISCHE OMBUDSMAN en PUBLICITEIT.

Voor de portefeuille **Internationale organisaties** zullen de volgende taken verricht worden:
- zorg voor de belangenbehartiging van de IHEU als Non-Gouvernementele Organisatie bij U.N., UNESCO en Raad van Europa door het onderhouden van kontakten met vertegenwoordigers van de IHEU bij die organen.
- het inbrengen van voor de IHEU relevante informatie.

Wij zoeken kandidaten die beschikken over:
- ervaring en/of kennis op relevante terreinen,
- een goede hantering van met name de Engelse taal,
- bestuurservaring,
- affiniteit met de humanistische beweging.

Voor de portefeuille Project **Humanistische Ombudsman** zullen de volgende taken verricht worden:
- kontakt onderhouden tussen het E.C. en het Ombudsteam,
- erop toezien dat de IHEU Commissioner for Human Rights en het Ombudsteam opereren binnen het door de IHEU vastgestelde beleid,
- aktieve inbreng m.b.t. onderzoek naar het initiëren van cases.

Wij zoeken kandidaten die beschikken over:
- bij voorkeur kennis van de juridische praktijk,
- bestuurservaring,
- een goede hantering van met name de Engelse taal,
- kennis en/of belangstelling m.b.t. het terrein van de mensenrechten,
- affiniteit met de humanistische beweging.

Voor de portefeuille **Publiciteit** zullen de volgende taken verricht worden:
- bevorderen dat aktiviteiten en standpunten van de IHEU de publiciteitsmedia bereiken,
- relevante informatie uit de persmedia inbrengen bij het E.C.

Wij zoeken kandidaten die beschikken over:
- kennis op het terrein van de publiciteitsmedia,
- een goede hantering van met name de Engelse taal,
- bestuurservaring,
- affiniteit met de humanistische beweging.

Schriftelijke reakties binnen 14 dagen te richten aan de IHEU, Postbus 114, 3500 AC Utrecht, t.a.v. de Heer R. Meesters, Secretaris van het E.C. Voor telefonische informatie 030-312155 (E. v. Brakel, A. Nederkoorn).
Kandidaten zullen binnen een maand worden uitgenodigd voor een oriënterend gesprek.

(advertentie)

De Stichting Geestelijke Verzorging in de verpleeg- en verzorgingstehuizen in de regio Amsterdam (SGV) is een samenwerkingsverband tussen de Protestantse kerken, de Rooms-Katholieke-kerk en het Humanistisch Verbond. De Stichting treedt op als werkgever voor geestelijk verzorgers die werkzaam zijn in bij de Stichting aangesloten verpleeg- en verzorgingstehuizen.

Het Bestuur van de SGV roept sollicitanten op voor de funktie van

Humanistisch geestelijk raadsvrouw/man

Het Bestuur van de SGV zoekt een kandidaat voor de vervulling van de vakature in verschillende tehuizen van de SGV, in totaal voor 5 dagdelen.
Van de kandidaten wordt verwacht dat zij
- zorg dragen voor een aanbod van geestelijke verzorging ten behoeve van de bewoners;
- een bijdrage leveren ten behoeve van het leef- en werkklimaat;
- de bereidheid hebben tot samenwerking in teamverband met de andere geestelijke verzorgers.

Funktie-eisen:
- een (nagenoeg) voltooide opleiding aan het Humanistisch Opleidings Instituut;
- praktische ervaring als humanistisch geestelijk verzorger.

De aanstelling geschiedt onder inhoudelijke verantwoordelijkheid van het hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond.
Kontaktpersoon mevrouw M. van der Schaaf, tel.: 030-318145.

Salariëring, afhankelijk van leeftijd, ervaring e.d. naar de richtlijnen voor geestelijk verzorgers in de gezondheidszorg.

Sollicitaties kunnen binnen 14 dagen na het verschijnen van dit blad, gericht worden aan het bestuur van de SGV, t.a.v. mevrouw A. M. Blok-Peet, secretaris, Cliostraat 19-1, 1077 KB Amsterdam.

Kwartslag

21 december
EEN ENKELE REIS ONZEKERHEID

Vluchten doe je niet zomaar. In een kwart van de landen in de wereld heerst oorlog. Of met een buurland, of tussen het leger en de bevolking, of tussen bevolkingsgroepen onderling. Ruim 10 miljoen mensen zijn daarvoor op de vlucht. Een klein aantal van die vluchtelingen arriveert in Nederland. Een nog geringere groep mag blijven. Wat dit betreft is ons land het minst gastvrije van de ons omringende landen.
In Kwartslag de achtergrond en het leven toen en nu van mensen die géén zonnige reis achter de rug hadden toen ze de Nederlandse grens passeerden.
Samenstelling: Eveline van Dijck

28 december
EEN MANIER VAN KIJKEN

De foto's van Koen Wessing uit Chili, Nicuaragua en El Salvador zijn voor velen bepalend geweest voor hun beeld van Latijns-Amerika.
Hij vertelt in zijn foto's het verhaal van agressie, geweld, ontreddering en verdriet. In elk beeld zijn tegengestelde elementen bij elkaar gebracht, maar telkens weet hij op een aangrijpende wijze het menselijke in de gebeurtenis terug te vinden. Kwartslag praat met Koen Wessing over zijn manier van kijken. Wat selekteert hij om dat in dat ene beeld vast te leggen. Zelden zijn zijn foto's eenduidig. Wessing wil dat dat degene die de foto ziet, zelf aktief het eigen verhaal erin kan lezen. Daarom is een manier van kijken niet alleen het werk van de fotograaf, maar ook het werk van de fantasie van iedereen die de foto ziet. Samenstelling: Frank Vellinga.

4 januari 1988
DE WAL EN HET SCHIP

Het is een gesloten familie bij de marine. De jongensdromen over het avontuur, verre landen, het vrije leven van de zee blijkt voor die jongens (en meisjes ook) niet meer te zijn dan het bedienen van ingewikkelde apparatuur, een radertje te zijn in een log apparaat. Een kleine maatschappij waar de enkeling soms tussen wal en het schip valt. Bij de marine werken twee humanistische raadslieden, Anouska de Man en Hans Schonk. Een portret van hun werk in de opleiding van de Marine. Samenstelling: Kai Klaassen

RADIO & TELEVISIE

HV-RADIO
Het Voordeel van de Twijfel
maandag van 12.05 tot 13.00 uur
op Radio 5

HV-TELEVISIE
Kwartslag
maandag van 19.12 tot 19.27 uur
op Nederland 2

11 januari 1988
DE KONT TEGEN DE KRIB deel 1

Nu eens geen treurige verhalen over hoe mis het kan gaan als je voor je ideeën en principes opkomt. Een vervolg op de serie „De Kont tegen de Krib" met het accent op de positieve konsekwenties, waarbij we natuurlijk niet voorbijgaan aan wat je inlevert als je keuzes mnaakt. Vier portretten van vrouwen en hun carrières in deze, nog steeds, mannenmaatschappij.
In deze eerste aflevering komt Liesbeth Clavaux aan het woord, direkteur van een basisschool in Almelo. Een duidelijke geplande loopbaan en wat dat oplevert.
Zelfvertrouwen, eigenwaarde, een vol dagprogramma. Maar ook: geen blijvende relaties, geen kinderen en de druk van het hebben van een voorbeeldfunktie.
Maar „ik ga ertegen in en bewijs dat het kan".
Samenstelling: Ageeth Scherphuis, Rob v. d. Linden, Ingeborg van Teeseling en Anneke Hannema.

18 januari 1988
KWARTSLAG AAN TAFEL

Jongeren praten met elkaar over zaken die voor hen belangrijk zijn. Samenstelling: Ireen van Ditshuijzen, Boukje Toonstra, Carry de Swaan en Eveline van Dijck

Het voordeel van de twijfel

21 december
OP REIS I

Serie contemplatieve reisverhalen en gesprekken met (beroeps-)reizigers, o.a. Carolijn Visser. Wat betekent reizen als manier van leven? Waarom wil je dat? Associaties met romantiek, weemoed en verlangen? Samenstelling: Ingeborg van Teeseling, Ruud Jans en Rina Spigt.

28 december
OP REIS II

Een vervolg op 21 december.

4 januari
ONZE JONGENS OP DE POOLSTER

Anneke Groen voer mee op een bevoorradings-schip, dat schepen van onze mariniers bevoorraad. Deze Poolster is het enige schip met (ook) vrouwelijk personeel. Een reportage.

11 januari
PANEL

Maandelijkse nieuwe serie gesprekken waarin Ankie Pepypers, Karel Roskam, Wouter van Dieren en de radioredaktieleden praten over De Wereld Om Ons Heen. Een rechtstreeks uit te zenden programma. Samenstelling: Ruud Jans, Anneke Groen, Rina Spigt.

18 januari
MAGAZINE

25 januari
OPUS DEI

Dokumentaire over deze uiterst konservatieve sekte binnen de katholieke kerk. Gesprekken met o.a. prof Eysinck, pastor van de Belt, Lejo Schenk, mevr. Hoogland, sympathisante van Opus Dei e.a. Samenstelling: Jeroen van Nugteren.

Vanaf 19 oktober verschijnen de aankondigingen van de uitzendingen van HET VOORDEEL VAN DE TWIJFEL en KWARTSLAG op respektievelijk de pagina's 245 en 221 van Teletekst.

Voorlopig alleen nog op de dag van uitzending, de maandag, met toelichtingen op de programma's en met een verwijzing naar het HV voor nadere inlichtingen of informatie.
Op deze manier is een voorlopige oplossing gevonden om aan onze wens te voldoen ook deel te nemen aan dit steeds in belangstelling groeiende medium. De laatste tijd is het aantal tv-toestellen met Teletekst toegenomen tot 20%.

SPINOZA

De redaktie van Humanist ben ik zeer erkentelijk voor de aandacht die, in het nr. van 9 november is besteed aan de filosoof Baruch de Spinoza en wel om de volgende reden.
Het echtpaar Jan en Annie Romein heeft in de dertiger jaren in „Erflaters van onze beschaving" een beschrijving gegeven van, zoals zij dat noemden, belangrijke Nederlandse gestalten uit zes eeuwen. Eén daarvan was Baruch de Spinoza, geschreven door Jan Romein.
Jan Romein besluit zijn portret met de volgende woorden: „Bij het lezen van Spinoza herleeft in ons de ik; die wij waren, neen: die wij wilden wezen, toen wij twintig waren. Spinoza's kristallen zuiverheid, dat is toch wel wat hem het meeste, wat hem wezenlijk van alle andere denkers onderscheidt. Spinoza is de gerijpte droom der jeugd, de belichaming van dat reiken naar het verhevene – "even moeilijk als zeldzaam" – waarop we later wel met een glimlach plegen neer te zien, maar waarvan we diep in ons toch weten, dat het het beste is, wat we in ons hebben."
Het door Romein geschetste beeld van Spinoza heeft destijds op mij een onvergetelijke induk gemaakt. Toen het nr. van de Humanist van 15 februari 1977, ter gelegenheid van de driehonderdjarige sterfdag aan Spinoza was gewijd heb ik dit zorgvuldig bewaard. Zijn daarin afgedrukt portret ligt naast het papier waaraan ik deze woorden toevertrouw. (-).
Het overigens voortreffelijke artikel van Stoffels heeft op één punt mij de wenkbrauwen doen fronsen nl. waar hij schrijft dat het Spinozamuseum in Rijnsburg door geldgebrek op instorten staat (giro 404848 vereniging Spinozahuis Voorschoten). Op mijn bureau ligt een gekleurde kaart waarop een eenvoudig huis is afgebeeld. De kaart is mij toegezonden met een uitnodiging tot het bijwonen van „open dagen" op 19 en 20 september ter gelegenheid van de heropening van het Spinozahuis te Rijnsburg. De toegezonden kaart laat het gerestaureerde huis zien. De uitnodiging was te danken aan een gift, na een t.v. uitzending van de NOS, waarin aandacht werd gevraagd voor de deplorabele toestand waarin het huis in Rijnsburg verkeerde. Het heeft mij verwonderd dat deze aktie niet door het Verbond was geïnitieerd of gesteund.

C. Roos (Rijswijk)

REAKTIES OP ARTIKELEN IN DE HUMANIST ZIJN WELKOM. HOUD U HET WEL KORT. LANGE BRIEVEN WORDEN NIET GEPLAATST OF DOOR DE REDAKTIE INGEKORT.

SONNET

Kijk, Theodor heeft een SONNET geschreven
En Humanist wilde het ook wel drukken.
Nou laat ik mij graag door een vers verrukken
maar ditmaal dacht ik: Wat we nou beleven...?

Want wat is een sonnet? Dat heeft zijn wetten:
twee maal vier regels en dan twee maal drie,
ongeveer even lang, zoals ik zie,
en je moet ook nog op het metrum letten.

Tot slot de inhoud: Zeg het maas gewóón.
„Ik deins terug voor al het zoet vergelden"
is onzin, ook al rijmt het mooi op helden.

Als wij nu eens een nieuw gedicht bestelden?
Hou maar flink vol. Je leert het wel, mijn zoon,
en als het kan, denk ook aan de klemtoon.

Wat is een held? Een held herken je goed,
al kan het best een heel gewone vent zijn.
Al mag zijn uiterlijk nog zo patent zijn,
je merkt het toch alleen aan wat hij dóet.

Van idealen kan hij heus vertellen:
het standpunt dat hij inneemt en de lijn
van wens naar daad. De wagen van het brein
zijn niet zo 'wond'erlijk als Theodor wil stellen.

De zee met háár gevaren is een zij
Vuil waar *hij* uit bestaat past daar niet bij.
En dan nog: Kàn de zee uit vuil bestaan?

Die jongen Holman kan best aardig schrijven,
maar kan maar beter bij het proza blijven
en een sonnet? Jô, waag je daar niet aan.

Ernst Bongers (Muidenberg)

ESPERANTO

Het is verheugend dat Esperanto door de Verbondsraad in een resolutie aan de orde is gesteld. Aan het verslagje in Humanist van november wil ik iets toevoegen, dat zelden in beschouwing wordt genomen. Namelijk de verklaring waarom Esperanto na honderd jaar nog niet is „aangeslagen". Lezen, schrijven en rekenen zijn al meer dan een eeuw geleden „aangeslagen" en algemeen in gebruik. Zou dit het geval zijn geweest wanneer ieder dat op eigen initiatief had moeten leren? Het waren de politici van toen die een wijze maatregel hebben genomen: ze schreven het leren van deze vaardigheden aan elk kind wettelijk voor, opdat iedereen later toegang tot het maatschappelijk leven kon krijgen.
De tegenwoordige politici hier en elders laten in onze klein geworden wereld vol mogelijkheden tot menselijke kontakten na de kinderen het universele en betrekkelijk gemakkelijke middel te leren om de kontakten te effektueren zonder dat ze slachtoffer worden van taal- of kultuuroverheersing van een bepaald volk. Onze politici laten de kinderen echter wel klaarmaken voor een informatiemaatschappij, maar niet voor het wereldburgerschap.
Als Esperanto niet is „aangeslagen" moet dat verweten worden aan de politici. Zij schieten in visie tekort, terwijl hun opportunisme gezegeviert. Ze verschuilen zich achter scepsis, zonder hun onkunde te willen opheffen en zonder het oordeel van deskundigen – de gebruikers van Esperanto – aan de praktijk te willen toetsen.
Die scepsis kan het HV doorbreken door het uitoefenen van pressie.

G.F. Makkink (Wageningen)

Tjeenk Willink nieuwe voorzitter Humanitas

Tjeenk Willink nieuwe voorzitter Humanitas. Sinds 3 oktober heeft Humanitas een nieuwe voorzitter: mr. H. D Tjeenk Willink. Hij is opvolger van de heer Rengelink die tien jaar voorzitter is geweest van Humanitas.

BOEIEND BOEK OVER HOLISME, NEW AGE EN AQUARIUS

„Het holisme zegt in feite dat mens en natuur onlosmakelijk aan elkaar zijn gekoppeld. Die koppeling zouden we moeten zien als een volgend hoofdstuk van het humanisme, als een dynamische verlenging ervan."
Een uitspraak van milieudeskundige Wouter van Dieren. Hij is één van de vijftien zegslieden die aan het woord komen in het onlangs verschenen boekje „Nieuwzicht, visies op holisme, New Age en het Aquariustijdperk." Deze bundel van 16 korte artikelen is gebaseerd op interviews die werden gemaakt voor de televiesieuitzendingen in juni van dit jaar. Ze zijn aangevuld met een tekst van een radio-interview, een artikel uit de Humanist en uit Rekenschap. Zo ontstond een boeiend geheel van visies op dit nog zeer omstreden onderwerp. Er komen aarzelende sympathisanten en praktiserende realisten aan het woord. Maar ook vurige voorstanders en fervente tegenstanders. Elk geeft behalve de eigen visie ook een definitie van met name het verschijnsel holisme. Daaruit blijkt wel hoe verschillend men hier tegenaan kan kijken, en misschien ook wel hoe ongrijpbaar het Nieuwe Tijdsdenken nog is. De vraag is vooral of het een hefboom is om het leven waardevoller en de wereld beter te maken. Of dat het een naief, blind geloof is. (Of is het misschien het een en soms het ander?).
Men kan in ieder geval zeggen dat er zich een grote, pluriforme, nieuwe geestelijke én praktische stroming aftekent die zowel humanistische als godsdienstige achtergronden heeft.
Dat was voor de radio- en televisiedienst van het Humanistisch Verbond genoeg reden om er gedreven door nieuwsgierigheid en verwondering, aandacht aan te besteden. En om op veler verzoek de teksten te bundelen tot het nu verschenen boekje. Het is te bestellen bij het HV door *f* 12,50 over te maken op giro 58 van de Humanistische Pers te Utrecht onder vermelding van „boekje Nieuwzicht". U krijgt het boekje dan zo snel mogelijk toegestuurd.

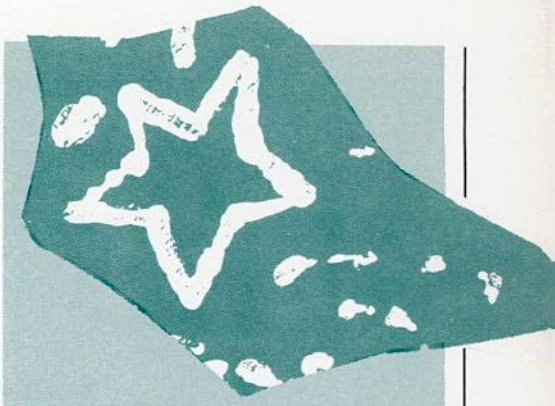

**Dit is het speciale kerstnummer 1987 van de Humanist.
Een dubbelnummer voor de maanden december en januari.
De redaktie wenst alle lezers het komend jaar veel beeldverruiming toe en ook verder het allerbeste.**

HET HV GEBEUREN

HOOFDBESTUUR STEUNT VLUCHTELINGENWERK

De opvang van vluchtelingen staat de laatste maanden volop in de belangstelling. Ook in het hoofdbestuur kwam de kwestie eind oktober aan de orde. Problemen doen zich voor waar gemeenten weigeren vluchtelingen op te nemen. Daarom heeft het hoofdbestuur de gemeenschappen gevraagd alert te zijn op de situatie in de eigen regio. Ook Humanitas en de kerken hebben aangekondigd de gemeenten onder druk te zetten om asielzoekers met begrip tegemoet te treden. Het initiatief tot deze akties is genomen door Vluchtelingenwerk Nederland, waarin het Humanistisch Verbond bestuurlijk is vertegenwoordigd.

Ter voorbereiding van de Verbondsraad is in het hoofdbestuur gesproken over het werkplan van de dit jaar ingestelde afdeling verenigingszaken. Ondersteuning van het vele werk in de gemeenschappen staat daarbij centraal. In dit verband is een zorgvuldig afgesteld programma tot ontwikkeling gebracht dat goede verwachtingen voor de toekomst biedt. De voortzetting van het kaderblad „Humus" sluit daarbij aan. De opiniepeiling over het blad leverde een positief beeld op, hoewel ook gewezen is op mogelijke vermenging met taken van „Humanist". Daarom heeft het hoofdbestuur de toekomst van Humus gekoppeld aan enkele voorwaarden.

Tot slot wisselde het hoofdbestuur van gedachten over de kriteria waar bestuursleden, funktionarissen en vertegenwoordigers van het HV aan moeten voldoen, wil de humanistische identiteit gewaarborgd blijven. Is lidmaatschap alléén dan voldoende, of komt er meer bij kijken. Met name is dit van belang wanneer mensen namens het HV in maatschappelijke organisaties bestuurslid zijn.
In de Verbondsraad van december zal er over verdergepraat worden. (BB).

FOLDER UITVAART-BEGELEIDING

Er is weer een nieuwe folder verschenen bij het HV. Dit keer gaat het over het werk van de humanistische uitvaartbegeleiding. Helder en bondig wordt verteld wat het precies inhoudt, voor wie het is bestemd en wat de kosten zijn. Ook staan alle telefoonnummers per regio vermeld. De folder is gratis verkrijgbaar. Even bellen naar het HV: 030-318145.

SPREKERS GEZOCHT

Het HV zoekt mensen die iets willen en kunnen zeggen bij een krematie of begrafenis. Wie kunnen dit werk gaan doen? Eigenlijk iedereen, maar men moet wel goed kunnen luisteren en mee kunnen voelen met het verdriet van anderen. Daarnaast moet men een beetje in het openbaar kunnen praten.
De vrijwilligers krijgen vooral een grondige opleiding voor het omgaan met nabestaanden en het spreken van een afscheidswoord tijdens een uitvaartplechtigheid. Het is een kursus van twee weekenden gehouden in Overijssel op 11, 12 en 13 maart en 25, 26 en 27 maart. En in Limburg op 8, 9 en 10 april en 22, 23 en 24 april. Meer inlichtingen: 030-318145.

HUMANISTISCH PERSPEKTIEF

De bijdragen tot de diskussie over de ontwerpstellingen voor Humanistisch Perspektief, die wij in de jaren 1986 en 1987 uit het land hebben ontvangen, liggen voor belangstellenden ter inzage op het centraal Bureau bij het direktiesekretariaat.

TELEFONISCH TE BEREIKEN

Door overbelasting van het telefoonnet in de binnenstad van Utrecht is het Centraal Buro van tijd tot tijd moeilijk telefonisch te bereiken. Dit is dus niet te wijten aan de eigen telefooncentrale van het HV. Wij hebben de PTT gevraagd om verbetering van de situatie. Intussen vragen wij uw begrip en geduld.

Het Centraal Buro is overigens i.v.m. de feestdagen gesloten van 24 december tot en met 4 januari.

KAN SPONTANITEIT GEORGANISEERD WORDEN?

Op zaterdag 19 december organiseert het Humanistisch Studiecentrum Nederland (HSN) een studiedag onder de titel „Kan spontaniteit georganiseerd worden?"

De overheid treedt terug en gaat zich onthouden van allerlei aktiviteiten die het welzijn van burgers betreffen. Het partikulier initiatief moet deze zaken maar overnemen. In de eeuwenlange strijd tussen partikulier initiatief (kerken!) en overheid over de vraag wie voor het welzijn van de burgers zorg draagt, was het immers de overheid die steeds meer van deze zorg aan zich trok. Nu wordt dit proces abrupt afgebroken.

Tijdens de studiedag moet aan de orde komen wat relevant is voor het positie kiezen van humanistische organisaties in dit veranderend bestel.
Het is de bedoeling daar diepgaand en konkreet op in te gaan, opdat van deze dag een mobiliserende werking uitgaat naar de humanistische kaders.

Aan de dag werken o.a. mee: Piet Thoenes, drs. I. Sewandono (die de studie schreef „Kan spontaniteit georganiseerd worden?), mevr. Boogerd-Quaak, mr. H. D. Tjeenk-Willink en drs. M. Ernsting. De studiedag vindt plaats in het konferentieoord „Lana en Bosch" in 's-Gravenland (Leeuwenl. 40), en duurt van 10.30 tot 16.00 uur. De kosten van deelname zijn ƒ 35,– over te maken op giro 550334 van het HSN te Amsterdam. Meer informatie: 020-262445.

NIEUWJAAR OP WALCHEREN

Op zondag 17 januari zal in het Jacob Roggeveenhuis, Noordsingel 106 te Middelburg een nieuwjaarsbijeenkomst worden gehouden, tezamen met de gemeenschap De Bevelanden en de leden van HUMANITAS. De bijeen-

komst begint om 11.30 uur. Het kulinaire zowel als het kulturele gedeelte wordt door de drie organisaties verzorgd.

ZORGZAAM IN ALKMAAR

Dr. Arie den Broeder, ondervoorzitter van het HV zal op 26 januari een inleiding houden met als onderwerp „De

zorgzame samenleving en het HV". Aanvang 20.00 uur in gebouw Humanitas in Alkmaar (Reimaertl 1-3).

ZIMBABWE IN OOSTERWOLDE

Op dinsdag 19 januari zal in café De Zon in Oosterwolde een film over Zimbabwe worden vertoond. Dit gebeurt in samenwerking met het Humanistisch Overleg Mensenrechten. Aanvang 20.00 uur.

NIEUWJAAR IN ZAANSTREEK

Daar doen ze op dinsdag 5 januari iets heel bijzonders: een inleiding met lichtbeelden over de schilder Vincent van Gogh. Adriaan Bosboom zal dit verzorgen. Wees er om 20.00 uur, Twiskeweg 80 in Zaandam.

NIEUWJAAR IN ASSEN

HV-voorzitter Jan Glastra van Loon zet zijn bezoeken aan het noorden voort door

HET HV GEBEUREN

op 6 januari de nieuwjaarsbijeenkomst van de gemeenschap Assen te bezoeken. Hij zal er spreken over Humanisme en politiek. Gaat dat zien in de Kloosterhof, Brink 40 in Assen. Aanvang 19.30 uur.

NIEUWJAAR OOK IN DRACHTEN

Het gewest Friesland heeft Jan Glastra van Loon uitgenodigd en bekend noordelijk humanist Guus den Besten, voor het middagprogramma van de gewestelijke nieuwjaarsbijeenkomst op 30 januari. Plaats is De Lawei in Drachten. Aanvang: vermoedelijk 13.00 uur.

MULTALTULI IN LEEUWARDEN

Hoe zou Multatuli nou reageren op de huidige ontwikkelingen? Dat vertelt F. Koeman u op 5 januari in Leeuwarden. Plaats is café Wouters, Sophialaan tegenover station. Aanvang: 19.30 uur.

GROEIEN IN LOCHEM

Frank de Mink bespreekt op woensdag 27 januari de vraag hoe we kunnen groeien. Aanvang is 20.00 uur, plaats is De Garve, Burg. Leenstraat 11 in Lochem.

OVER MARILYN FRENCH IN HENGELO

Aan de hand van stellingen uit haar boek leidt Piet Jettinghoff de diskussie over „Marilyn French over patriarchaat en machtsdenken". Wees er bij en praat mee op 1 februari om 20.00 uur in het Grundelhuis, Anninksweg 106 te Hengelo.

AMSTERDAM GAAT NAAR GRIEKENLAND

Naar de bakermat van het humanisme, Griekenland dus, daar wil de afdeling Amsterdam een reis naar organiseren. De gedachte gaat uit naar een groep van 6 tot 12 personen die twee weken door de bakermat trekt via hotel met kamer/ontbijt.
Liefst in het voorjaar, mei of juni dus. Kosten: rond 2000 gulden. Het definitieve programma zal door de reizigers zelf worden ingevuld. Interesse? Neem dan kontakt op met Elsa Bulten, Amazonestraat 68 hs in Amsterdam. Of met Stella Manson, Crack-State 57 in Amsterdam.

KURSUS VOOR VROUWEN

Van 18 t/m 20 januari 1988 organiseert de Vrouwengroep in „de Born" te Bennekom een kursus *„Vrouwen die willen besturen"*. Het doel van deze kursus is om vrouwen te steunen bij de vraag of zij een bestuursfunktie of vertegenwoordigende plaats willen of aankunnen.
In de kursus komen aan de orde:
presentatie; eigen rol en funktioneren in eden bestuur; omgang met invloed (uitoefenen/ondergaan);
een keuze uit: het nemen van initiatieven/beslissingen/ verantwoordelijkheid en argumenten.

Er zal gewerkt worden aan het verwerven van inzicht in het eigen funktioneren. Ook wordt bekeken hoe we kunnen leren van elkaars ervaringen. De kursus biedt zowel ruimte voor oefeningen als voor de theorie.

De deelnamekosten bedragen slechts ƒ 25,–. Tegemoetkoming in de reiskosten is mogelijk.
Opgave: HV t.a.v. Ariane de Brauw, Postbus 114, 3500 AC Utrecht (030-318145). Voor meer informatie: Margreet de Leeuw, 030-318145.

Landelijke vrouwendag.
5 maart te Utrecht. In de Humanist van februari komt uitgebreide informatie. Reserveer nu vast in de agenda.

THEMADAG JONGE HUMANISTEN

Op zaterdag 23 januari organiseren de JONGE HUMANISTEN een themadag over het manipuleren met menselijk erfelijkheidsmateriaal en kunstmatige voortplantingstechnieken. De ontwikkelingen op dit gebied zijn de laatste jaren in een stroomversnelling geraakt. Mogen de wetenschappers en andere betrokkenen op dit terrein hun gang gaan of moeten er duidelijk grenzen gesteld worden? Zijn we op weg naar de schepping van een perfekte mens of moeten we liever leren leven met aangeboren „afwijkingen"? Zou je iemand wel een nieuw hart mogen inplanten maar niet mogen knutselen aan zijn genen?
Op de themadag zal veel informatie geboden worden, maar is ook volop ruimte voor diskussie. 's Avonds wordt de film „BOYS OF BRAZIL" vertoond. De themadag wordt gehouden in het Landelijk Humanistisch Centrum, Oudkerkhof 11 te Utrecht en begint om 11.00 uur. De deelnamekosten bedragen ƒ 10,– (inklusief lunch). Jongeren die HV-lid zijn kunnen een deel van hun reiskosten vergoed krijgen.
Je kunt je aanmelden via briefkaart of telefoon naar het Humanistisch Verbond, t.a.v. Ariane de Brauw, Postbus 114, 3500 AC Utrecht (030-318145).